

ARISTOTEL

colecția
PSYCHÉ

Parva
naturalia

Editura Științifică

Colecția
PSYCHÉ

INGRIJITĂ DE AUREL DICU

COPERTA DE GHEORGHE POPOVICI

ARISTOTEL

Colecția
PSYCHÉ **Parva**
naturalia

SCURTE TRATATE
DE ȘTIINȚE NATURALE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ • 1972

TRADUCERE DE ȘERBAN MIRONESCU ȘI CONSTANTIN NOICA

NOTĂ INTRODUCATIVĂ DE ALEXANDRU BOBOC

Notă asupra traducerii

Traducerea de față a fost întreprinsă pe baza textului grec al ediției G. Budé apărută în 1953 sub îngrijirea lui R. Mugnier, care semnează și traducerea în limba franceză.

Traducătorii regretă că nu au putut folosi și alte ediții cum ar fi de pildă ediția lui J. Tricot, Paris 1951 (traducere și note), cea a lui D. Ross, Oxford 1955 (text revizuit, introducere și comentariu) sau cea a lui P. Siwek, Roma 1963 (cu traducere latină și note), care ar fi ajutat, poate, la lămurirea multor pasaje mai dificile ale textelor de față, dar aceste ediții nu au putut fi găsite în bibliotecile noastre.

Prima jumătate a traducerii este făcută de Șerban Mironescu, a doua de Constantin Noica. Notele aparțin celui dintii.

TRADUCĂTORII.

Notă introductivă

Micile tratate pe care interpreții latini ai lui Aristotel le-au adunat în culegerea *Parva naturalia* continuă și argumentează unele idei de bază din celebra lucrare *De Anima*, considerată ca prima formulă sistematică de analiză și expunere a problematicii psihologice în strânsă legătură cu cea fiziologică și biologică¹. În forma unor „scurte tratate de științe naturale”, Stagiritul concretizează analiza proceselor psihice din *De Anima*; împreună cu aceasta din urmă, tratatele amintite reprezintă vederile ultimei perioade a activității teoretice a lui Aristotel, perioadă caracterizată prin respingerea tezei platoniciene a opoziției dintre suflet și corp și înlocuirea ei prin teoria „sufletului-entelehie”: sufletul este „forma corpului”,

¹ Vezi A. I. Boboc, *Studiu introductiv la Despre suflet*, Editura Științifică, București, 1969. Prezenta notă introductivă trebuie luată numai ca o continuare și completare la analizele din studiul amintit, precum și la notele și indicele terminologic care se referă la semnificația celebrului tratat aristotelic pentru psihologia, teoria și istoria cunoașterii, logică și filosofia științei.

actualizarea potențelor sale. „Nu avem de a face cu două substanțe distincte, corpul și sufletul, a căror unire ar rămîne de explicat, ci cu doi factori constitutivi ai unei singure și aceleași substanțe”².

Astăzi este complet depășită teza lui O. Hamelin, după care: nu se poate decide dacă tratatul *Despre suflet*, cu *Parva naturalia*, vin după tratatele biologice sau invers”³. Așa cum a precizat Nuyens⁴, *De Anima* reprezintă ultimul stadiu al evoluției concepției lui Aristotel asupra raporturilor dintre suflet și corp. „În ultima perioadă a evoluției doctrinei sale, aceea în care au fost compuse *De Anima* și *De generatione animalium*, Stagiritul susține că sufletul este forma corpului și nu poate exista separat... subsistă numai esența intelectului, eternă și nemuritoare... Dualismului platonician al sufletului și corpului i s-a substituit un nou dualism, la fel de dificil de rezolvat: cel al sufletului și al intelectului”⁵. Funcțiile psihice sînt funcții ale complexului corp-suflet⁶.

Parva naturalia reunește următoarele mici tratate: *Despre simțire și cele sensibile*; *Despre memorie și reamintire*; *Despre somn și veghe*; *Despre vise*; *Des-*

² J. Tricot, *Introducere la Parva naturalia*, J. Vrin, Paris, 1951, p. VI.

³ H. Hamelin, *Le Système d'Aristote*, F. Alcan, Paris, 1931, p. 73.

⁴ F. Nuyens, *L'évolution de la psychologie d'Aristote*, Edition de l'Institute Supérieur de Philosophie, Louvain, 1948.

⁵ E. Barbotin, *Deux témoignages patristiques sur le dualisme aristotelicien de l'âme et de l'intellect*, în *Autor d'Aristote*, Publications Universitaires de Louvain, 1955, p. 375.

⁶ Vezi A. Goedeckemeyer, *Aristoteles*, Rösl und Cie., München, 1922, p. 199.

pre profeția ivită în somn; Despre lungimea și scurti-
mea vieții; Despre tinerețe și bătrânețe; Viață și
moarte; Despre respirație. Ca o completare (care
aduce precizări interesante) la cel din urmă tratat
este considerată și scurta dizertație denumită *De
Spiritu* (Despre suflul vital), care, se consideră, nu
aparține lui Aristotel, ci, se pare, lui Theofrast
(după J. F. Dobson) sau medicului Erasistrate din
Ceos (după Tricot). Interpreții și comentatorii lui
Aristotel, în marea lor majoritate, acceptă teza auten-
ticității tratatelor din *Parva naturalia*.

Nimic din *Despre simțire și cele sensibile*, precum
și din celelalte tratate care-i urmează, nu vin în con-
tradicție cu doctrina definitivă asupra relațiilor dintre
corp și suflet, expusă în ultima perioadă a activi-
tății lui Aristotel, perioadă caracterizată prin teoria
„sufletului-entelhie”. În conținutul acestor tratate,
Aristotel face apel la experiența comună pentru a
preciza analizele din *De Anima*. Studiul diferitelor
afecțiuni ($\pi\acute{\alpha}\theta\eta$) ne arată tocmai relațiile intime în-
tre actul psihic propriu-zis și suportul său corporal,
fizic. Activitatea gândirii apare ca subordonată cu-
noașterii sensibile. Însăși cercetarea somnului și a
stării de veghe, probează interacțiunea elementelor
somatice și a manifestărilor psihologice. „Peste tot se
relevă unitatea proclamată ca indisolubilă între mate-
rie și formă în sînul compusului uman”⁷.

Dezvoltările din *Parva naturalia* ne înfățișează la-
tura mai puțin deductivă a psihologiei lui Aristotel și
probează că aceasta din urmă este un capitol esențial
al operei sale biologice. Scopul principal al sus-numi-

⁷ Vezi J. Tricot, *op. cit.*, p. VI.

telor tratate este de a ilustra și de a verifica teoria sufletului-entelehie, care are încă un mare răsunet în contemporaneitate ori de câte ori explicația științifică sondează structurile complexe și corelațiile corporurilor vii. Stagiritul a înțeles că actele psihice nu se pot explica decît prin legătura lor genetică cu funcțiunile organismului; teza sa a declanșat admirația unor mari psihologi ai veacului XX, care consideră că Aristotel este „părintele psihologiei experimentale”. Întrucît el punea problema mecanismului factorilor psihici, cerceta fenomenele psihice în corelație cu cele fiziologice, se poate spune, pe bună dreptate, că a inițiat direcția cea mai rodnică în psihologie.

Tratatele din *Parva naturalia* argumentează și mai convingător pozițiile materialiste ale gnoseologiei aristotelice. Identitatea sensibilului și a celui ce simte — identitate ce definește senzația — nu se produc decît numai pentru că cele două sînt *în act*; în potență însă, ele sînt complet diferite. Existența lumii exterioare nu este în funcție de senzația noastră, deoarece sensibilele pot exista în potență ca independente de cel care simte. „Prin urmare — scrie Aristotel — există o unitate a sufletului prin care el percepe toate, după cum s-a spus mai înainte, fiecare gen însă e perceput prin altceva... Căci unul și același lucru, ca număr, este și alb și dulce și multe altele dacă stările nu sînt cumva separate unele de altele și existența fiecăreia diferă. La fel trebuie să presupunem și în ce privește sufletul: că funcția ce percepe toate este una și aceeași la număr, dar ca existență diferă, și diferă de unele ca gen și de altele ca specie. Așa încît ea percepe lucrurile simultan, cu

una și aceeași capacitate, dar nu în aceeași proporție"⁸.

După Aristotel, percepția se produce numai prin existența unei deosebiri între însușirea obiectului perceput și cea a organului care percepe acest obiect. Obiectul perceperii există independent de percepere, dar nu ca o existență pasivă, ci în forma mișcării în întâmpinarea perceperii noastre. „Că simțirea se ivește în suflet prin intermediul corpului este limpede și pe calea raționamentului, și independent de el"⁹. Aristotel preciza că „în cărțile ce tratează despre suflet s-a arătat felul cum culoarea sau sunetul în act sînt aceleași sau diferite de senzațiile în act, respectiv de văz și auz"¹⁰. Crezul materialist al textului aristotelic apare și mai clar în critica pe care el o face predecesorilor. „A spune, cu cei vechi, despre culori că sînt emanații și că din această cauză ele se pot vedea, este absurd; căci după ei trebuie neapărat să admitem că senzația se produce datorită atingerii, încît dintru început e mai bine să admitem că senzația se ivește prin mișcarea mediului, provocată de obiectul perceptibil, adică prin atingere, și nu prin emanații"¹¹.

Apelul la experiență pentru a înțelege specificul facultăților sufletești întărește, deci, poziția empirist-materialistă (în limitele istorice ale antichității clasice) a Stagiritului. Analiza senzației și perceperii, precum și a obiectelor perceperii, are largi implicații teoretico-gnoseologice. Aristotel respinge prejudecata

⁸ *Aristotel*, lucrarea de față, p. 47.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 22.

¹¹ *Ibidem*, p. 25.

platonicească a excluderii senzației din cercul adevărului, distingînd chiar grade inegale de obiectivitate a senzațiilor, precum și interacțiunea lor cu procesele inteligibile. Senzația și perceperea au loc numai pentru că există obiecte exterioare organelor perceptive. „Deci — scrie Aristotel — este evident că funcția de percepere există, nu ca o realitate activă, ci numai ca o potență. De aceea, ea este ca și un combustibil, care nu se aprinde de la sine fără sursa de aprindere... ”¹².

Așa cum observa Hegel, învățătura lui Aristotel despre suflet „tratează mai puțin așa-numita esență metafizică și mai mult felul de activitate a sufletului”¹³. Recunoașterea unui *medium*, atît pentru impresiile luminoase, cît și pentru cele sonore, subliniază odată mai mult semnificația pozitivă a teoriei simțurilor a Stagiritului. Teza sa de bază „a îndepărtat ipoteza unui suport, unui producător special, necorporal și supranatural, al funcțiilor psihice”¹⁴. Se pare că pentru Aristotel, sufletul „nu-i făcut, dacă se poate spune, decît pentru a fi o imagine spirituală a realității”¹⁵. Pentru fiecare viețuitoare, sufletul este ceea ce menține actul său constitutiv, asigurînd funcționarea organelor sale; în fiecare existență vie, sufletul este

¹² Aristotel, *Despre suflet*, Editura Științifică, Buc, 1969, pp. 60—61.

¹³ G. W. F. Hegel, *Prelegeri de Istorie a filosofiei*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 618.

¹⁴ Th. Gomperz, *Griechische Denker*, Dritter Band, 3. und 4. Aulf., W. de Gruyter, Berlin und Leipzig, 1931, p. 145.

¹⁵ E. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, Tome premier, 5e éd. F. Alcan, Paris, 1938, p. 238.

corespondentul formei substanțiale din obiectele nevăzute.

Parva naturalia rămâne una dintre probele incontestabile ale spiritului științific în care Stagiritul și-a construit marele său sistem de gândire. În opoziție cu argumentarea formal-dialectică a școlii platonice, Aristotel se conduce după metoda științelor naturii și ia în considerare observațiile directe. Analiza aspectului fiziologic al vieții sufletești este edificatoare în acest sens. Reîntâlnim și în acest plan elogiul pe care spiritul cel mai enciclopedic al lumii vechi îl aduce observației, cercetării riguroase și investigării făuritoare de știință. Deși rămasă în umbra monumentalei creații logice și metafizice aristotelice, opera sa psihologică pune premisele direcției experimentale în această disciplină, înfruntă trecerea timpului prin făurirea unor idei de mare forță prospectivă, integrându-se astfel în regnul valorilor perene ale culturii.

Despre simțire CAPITOLUL 1 și cele sensibile¹

1

(436 a) După ce am tratat despre suflet în el însuși ca și despre fiecare din facultățile lui în parte, acum urmează² să întreprindem cercetări în legătură cu animalele și cu toate cele ce au viață³, spre a vedea ce însușiri particulare și ce însușiri comune au.

Ceea ce s-a spus despre suflet să rămână stabilit; să vorbim deci despre celelalte aspecte, și mai întâi despre cele mai importante⁴. Se pare că însușirile cele mai însemnate, fie particulare fie comune, ale animalelor, aparțin deopotrivă sufletului și trupului⁵, ca de pildă simțirea, memoria, pasiunea, dorința și în general năzuința, iar pe lângă ele, plăcerea și neplăcerea; aceste manifestări, într-adevăr, există aproape la toate animalele.

În afară de acestea există unele însușiri comune tuturor viețuitoarelor, și altele comune numai unora dintre animale. Cele mai de seamă dintre acestea se întâmplă să se rînduiască în patru perechi, și anume: veghea și somnul, tinerețea și bătrînețea, inspirația și expirația⁶, viața și moartea⁷. Trebuie cercetat ce este fiecare din ele și din ce cauză se ivesc.

Este de domeniul naturalistului să cunoască totdeodată condițiile generale ale sănătății și bolii⁸, căci nu se poate vorbi de sănătate și boală decât la viețuitoare. De aceea cei mai mulți dintre naturaliști ajung, în cele din urmă, la medicină (436 b), iar acei medici care-și exercită arta în chip mai filozofic⁹ încep studiul medicinei plecând de la științele naturale.

Faptul că procesele amintite mai sus sînt comune sufletului și trupului e limpede. Într-adevăr toate se ivesc, sau odată cu simțirea, sau pe temeiul ei; unele sînt modificări ale acesteia, altele stări ale ei, unele apără și păstrează simțirea, altele sînt deteriorări sau suprimări ale ei¹⁰. Că simțirea se ivește în suflet prin intermediul corpului, este limpede și pe calea raționamentului, și independent de el¹¹. Dar despre simțire și faptul de a simți s-a vorbit mai înainte, în cărțile despre suflet¹², spunîndu-se ce sînt și din ce cauză se ivesc, la animale, asemenea stări¹³. Animalele, ca atare, posedă în mod necesar facultatea de a simți; prin aceasta și deosebim natura animalului de ceea ce nu este el.

Fiecare animal în particular este neapărat înzestrat cu pipăit și cu gust¹⁴. Cu pipăit pentru motivul arătat în tratatul despre suflet, cu gust în vederea hrănirii¹⁵; căci cu ajutorul acestuia ele deosebesc ce este plăcut de ce este neplăcut, cînd e vorba de mîncare, pentru ca să caute pe unul și să se ferească de celălalt, în general gustul fiind o reacție a funcției nutritive¹⁶. Animalelor care se deplasează, simțurile care reacționează la agenți externi, cum sînt mirosul, auzul și văzul, le servesc la conservarea ființei proprii¹⁷, pentru a se îndrepta către hrana adulmecată mai dinainte (437 a) sau pentru a se feri de cele rele și

vătămătoare, pe cînd celor înzestrate și cu judecată, le servesc în vederea unei stări de mulțumire. Ele le ajută să sesizeze multe deosebiri, din care ia naștere cunoașterea celor inteligibile și a lucrurilor practice. Dintre ele, văzul în el însuși este cel mai folositor pentru satisfacerea nevoilor¹⁸; pentru gîndire, însă, prin accident și auzul. Văzul ne dă posibilitatea să facem distincții numeroase și felurile, datorită faptului că toate corpurile au culoare, astfel că însușirile comune¹⁹ sînt resimțite mai ales prin vedere (prin însușiri comune înțeleg: forma, mărimea, mișcarea, numărul); pe cînd auzul indică numai deosebirile de sunet, în puține cazuri și²⁰ pe cele de glas. Accidental²¹ însă auzul contribuie deosebit de mult la gîndire. Într-adevăr vorbirea, care e auzită, este temeiul învățării²², nu ea însăși, ci accidental; ea se compune din cuvinte, și fiecare cuvînt este un simbol²³. De aceea dintre cei lipsiți din naștere de unul din aceste simțuri, orbii sînt mai inteligenți²⁴ decît surdo-mușii.

2

Despre capacitatea fiecăruia dintre simțuri s-a vorbit mai înainte²⁵. Acum însă asupra organelor de simțire ale corpului prin care se exercită ele²⁶ în mod firesc, unii întreprind cercetări în funcție de elementele de bază ale corpurilor²⁷. Dar simțurile fiind cinci la număr, dificultatea este de a le raporta la cele patru elemente, și de aceea ei au nevoie de încă un element pentru al cincilea simț²⁸. Toți pun pe seama focului vederea pentru că nu se cunoaște cauza ur-

mătorului fenomen: prin apăsarea și frecarea ochiului ni se pare că începe să lucească un foc. Acest lucru se întâmplă în mod firesc la întuneric, sau când închidem pleoapele, căci și atunci se face întuneric. Dar lucrul mai prezintă și altă dificultate. Dacă e exclus să-i rămână ascuns celui ce simte și vede, lucrul pe care-l vede, rezultă că ochiul se vede pe el însuși. Dar de ce nu se întâmplă acest lucru când ochiul e liniștit? Cauzele acestui fenomen, ca și ale dificultăților și ale părerii că vederea este foc, trebuie luate de aici. Corpurile netede lucesc în întuneric în mod firesc²⁹, fără a da naștere la lumină, iar mijlocul ochiului (437 b), numit și negrul ochiului, pare a fi neted. Când ochiul este frecat, se produce fenomenul amintit, deoarece se întâmplă ca ceea ce e un singur lucru să pară că devine două³⁰. Fenomenul e provocat de iuțea mișcării, întrucât cel ce vede și ce e văzut par a fi deosebite. De aceea fenomenul nici nu are loc dacă experiența nu se face la întuneric și cu iuțea, căci netedul lucește în mod firesc la întuneric, cum lucesc capetele unor pești sau cerneala de sepie; iar dacă ochiul se mișcă încet, nu ni se întâmplă să ne pară că văzul și ceea ce este văzut sînt un singur lucru și în același timp două³¹. În modul amintit, însă, ochiul se vede pe el însuși printr-o reflecție; pe cînd dacă vederea ar fi un foc, așa cum spune Empedocle și cum stă scris în „Timeu”³² și dacă vederea ar avea loc prin ieșirea luminii ca dintr-un felinar, atunci de ce nu am putea vedea și în întuneric? A spune că, după ce focul a ieșit se stinge în întuneric, așa cum susține „Timeu”, este cu totul absurd, căci în fapt ce este stingerea luminii? Elementul umed și elementul rece sînt cele ce sting respectiv elementul cald și ele-

mentul uscat, care par să existe, la corpurile asemănătoare cărbunelui, sub forma de foc și flacăra; dar nimic din acestea nu pare a se găsi în lumină. Dacă ele totuși s-ar găsi, însă ne rămân ascunse nouă, din cauză că sînt în repaus, atunci lumina ar trebui să se stingă după timpul zilei sau în apă, iar în lichidele înghețate ar trebui să fie mai întuneric³³. Asta se și întîmplă cu flacăra și cu corpurile aprinse; dar cu lumina nu se petrece nimic similar. Empedocle se aseamănă cu unul care crede că vede atunci cînd se proiectează o rază de lumină, așa cum s-a amintit mai înainte. Iată ce spune el:³⁴

„Așa cum pe o noapte cu vijelie, cineva vrînd să umble pe afară se înarmează cu lumină, aprinzînd lămpi cărora nu le pasă de vînt și care înfruntă suflarea vînturilor furioase, iar focul țîșnind afară ajunge pînă departe și luminează în jur cu raze puternice; tot astfel un foc foarte vechi³⁵ închis în membrane ca niște văluri subțiri (438 a) se ascunde în dosul pupilei rotunde. Ele nu lasă să se scurgă lichidul care circulă, dar focul țîșnind afară ajunge pînă mai departe”.

Uneori deci el spune așa, alteori spune că vedem datorită iradierilor pornite de la lucruri.

Democrit, în schimb, are dreptate cînd spune că apa e în joc aici, dar nu are dreptate spunînd că vederea e formarea unei imagini prin reflectare³⁶. Vederea se întîmplă într-adevăr pentru că ochiul este neted³⁷; dar nu în ochi are loc viziunea, ci în cel care vede. Iar procesul acesta implică o refracție³⁸. Dar, după cît se pare, în general cunoștințele despre formarea imaginilor prin reflecție și refracție nu erau pe atunci destul de clare. E curios că De-

mocrit nu s-a întrebat de ce numai ochiul vede, cu toate că și în alte corpuri se formează imagini. Este adevărat așadar că apa intervine în procesul vederii³⁹, dar vederea nu are loc datorită apei ca atare, ci datorită transparenței⁴⁰, însușire ce-i este comună cu aerul. Numai că apa e mai ușor de păstrat într-un loc și e mai ușor de comprimat decât aerul. De aceea pupila și ochiul sînt din apă. Acest lucru se sprijină pe unele fapte: se pare că din ochii striviți curge apă, iar la animalele de curînd născute ochiul iese în evidență prin răceală și strălucire. La animalele cu sînge, albul ochiului este gras și lucios, ceea ce are rostul să împiedice închegarea elementului umed. Tot din această pricină, ochiul este partea cea mai puțin sensibilă la frig din tot corpul. Într-adevăr, nimănui nu i-a înghețat de frig interiorul ochilor. Ochii animalelor fără sînge⁴¹ sînt prevăzuți cu o piele tare⁴² și aceasta îi protejează. În general este cu totul absurd să se creadă că vederea are loc prin ceva care iese din ochi*, întinzîndu-se pînă la astre, sau că, ajungînd pînă la un anumit obiect, se contopește cu el, după cum susțin unii⁴³. De ce nu s-ar contopi mai de grabă dintru început cu ochiul? Dar și acest lucru este lipsit de sens, căci se însemnează contopirea luminii cu lumina? sau cum ar putea avea ea loc? Lucrurile nu se îmbină la împlinire (438 b). Cum să se îmbine lumina dinăuntru cu cea din afară? Între ele este o membrană. Despre faptul că nu se poate vedea fără lumină, s-a vorbit în altă parte⁴⁴. Dar fie că e lumină, fie că există aer între ochi și obiectul văzut, tocmai mișcarea prin acest mediu este cea care produce ve-

* V. nota 32.

derea⁴⁵. Și e potrivit să credem că interiorul ochiului este din apă, căci apa este străvezie⁴⁶. După cum în afară nu se poate vedea fără lumină, tot așa și înăuntru; deci trebuie să fie ceva străveziu. Este în mod necesar apă. de vreme ce nu e aer. Sufletul, sau partea senzitivă a sufletului, nu se exercită la periferia ochiului⁴⁷, ci evident în interior; de aceea e necesar ca interiorul ochiului să fie străveziu și primitiv de lumină. Acest lucru e și el confirmat de unele fapte: cei care în război au fost răniți la tâmplă, așa încît porii⁴⁸ ochiului le sînt tăiați, au impresia că se face întuneric ca atunci cînd se stinge lampa, deoarece partea străvezie care făcea legătura cu așa numita pupilă, ce s-ar putea compara cu o lampă⁴⁹ era întreruptă.

Prin urmare, dacă se întîmplă ceva din acestea, după cum am zis, e limpede că, trebuind să atribuim în același mod fiecărui organ de simț cîte un element⁵⁰, am avea să admitem că facultatea vederii prezentă în ochi ține de apă, percepția sunetelor de aer⁵¹, mirosul de foc⁵². Percepția mirosului este în act ceea ce simțul mirosului este virtual⁵³. Lucrul perceput face să se actualizeze senzația, astfel că e necesar ca ea să fi existat mai înainte virtual⁵⁴. Mirosul însă este o emanație⁵⁵, asemenea fumului, iar aceasta ține de foc. De aceea organul de percepție al mirosului este propriu regiunii din jurul creierului⁵⁶, căci materia recei este virtual caldă. Și ochiul are aceeași origină: el se trage din creier, acesta fiind partea cea mai umedă⁵⁷ și mai rece din corp. Pipăitul însă ține de pămînt. Gustul (439 a) este un fel de pipăit⁵⁸. Din această cauză, sediul organului lor de simț, al gustului și al pipăitului, este în vecinătatea inimii, căci ea, contrar

creierului, este partea cea mai caldă a corpului. În acest fel deci trebuie determinate părțile sensitive ale corpului.

3

Despre cele ce pot fi resimțite de fiecare organ în parte, adică despre culoare, sunet, mirosuri, gusturi și pipăit, s-a vorbit în general, în cărțile despre suflet⁵⁰, spunându-se care le este lucrarea și trecerea în act, potrivit cu fiecare organ de simț în parte. Trebuie acum spus ce este fiecare dintre ele, adică ce sînt culoarea, sunetul, mirosurile sau gusturile; la fel trebuie cercetat și în privința pipăitului. Dar mai întîi să ne ocupăm de culoare. Fiecare din cele de mai sus este luat în două sensuri: odată în act, altădată virtual. În cărțile despre suflet s-a arătat felul cum culoarea sau sunetul în act sînt aceleași sau diferite de senzațiile în act, respectiv de văz și auz⁶⁰. Acum să spunem cum trebuie să fie fiecare dintre ele ca să poată produce senzația și actul.

După cum s-a spus despre lumină în acele cărți⁶¹ ea este culoarea transparenței prin accident. Cînd în mediul transparent se află ceva de natura focului, prezența lui este lumină, iar lipsa lui este întuneric. Ceea ce se numește mediu transparent nu este propriu aerului, apei sau altuia dintre corpurile ce se numesc astfel, ci este o natură comună, o însușire comună, ce nu poate sta despărțită, ci sălășluiește în aceste elemente, fiind de asemenea și în alte corpuri, în unele mai mult, în altele mai puțin⁶². După cum însă corpurile⁶³ au în mod necesar o limită, tot astfel

și el trebuie să aibă. Natura luminii apare deci în străveziul nedeterminat; dar limita străveziului din corpuri este limpede că există, iar că ea este culoarea, rezultă limpede din fapte. Căci culoarea se află sau la margine sau este însăși marginea corpurilor. De aceea pitagoreicii și numeau suprafața culoare; ea este la marginea corpului, dar nu e marginea corpului ci trebuie să presupunem că una și aceeași natură la suprafață are aceeași culoare (439 b) pe care o are și înăuntru. E drept că și aerul și apa par colorate; și strălucirea este ceva asemănător⁶⁴. Dar datorită faptului că sînt nelimitate⁶⁵, nici aerul, nici apa mării nu au aceeași culoare de departe și de aproape; pe cînd la corpuri, se poate defini felul culorii, dacă mediul înconjurător nu produce schimbarea ei. E limpede atunci că și într-un caz și în altul ceea ce primește culoarea este unul și același lucru, anume mediul străveziu, care, întrucît se află în corpuri (și se află în unele mai mult iar în altele mai puțin) le face să participe la culoare.

Dar, de vreme ce culoarea este la margine, ar urma să fie la periferia mediului, așa încît culoarea ar fi limita mediului străveziu într-un corp limitat. El se află deopotrivă în toate corpurile străvezii, cum este apa sau alt corp asemănător, precum și în acele corpuri care au o culoare proprie la periferie. Ceea ce face să se producă în aer lumina poate fi deci și în mediul străveziu, dar poate să nu fie, și atunci mediul este lipsit de acel aspect.

După cum acolo⁶⁶ se produce lumină sau întuneric, tot astfel în corpuri se produce albul sau negrul⁶⁷. În ce privește celelalte culori, să spunem, deosebindu-le, de cîte feluri pot fi ele. Astfel se pot alătura

albul și negrul în cantitate atât de mică încît fiecare din ele separat să nu se vadă, dar împreună să se vadă. Rezultatul nu va fi desigur nici alb nici negru, însă în mod necesar va avea o culoare, care nu este nici una nici alta din culorile inițiale, ci trebuie să fie un amestec, adică altfel de culoare. Astfel, putem presupune că mai există numeroase culori, în afară de alb și negru, multe rezultînd datorită proporțiilor de combinare: trei părți față de două, sau trei față de patru, ori în alte proporții una față de cealaltă; dar unele culori sînt fără nici o proporție, cînd excesul sau lipsa uneia nu îngăduie nici o măsură comună. Ele se comportă la fel cu acordurile muzicale; culorile combinate după proporții juste, ca și acordurile muzicale, par să fie cele mai plăcute, ca de pildă purpuriul, stacojiul și alte cîteva, puține la număr, din aceeași cauză pentru care și acordurile sînt puține la număr, pe cînd celelalte culori sînt fără proporții; sau toate culorile sînt alcătuite după anumite proporții, dar unele în chip ordonat, altele nu, și dacă ele nu sînt curate, este din cauză că proporțiile nu sînt numere întregi. Acesta este unul din modurile de naștere al culorilor; altul este acela care presupune transparența unora prin altele, de pildă, așa cum fac pictorii uneori aplicînd o culoare peste alta mai strălucitoare, sau atunci cînd fac să se vadă ceva în apă sau în aer și așa cum, de pildă, soarele în el însuși pare să fie alb, dar prin ceață sau prin fum apare roșu. Multe culori vor lua ființă în chipul în care am spus mai înainte. În unele cazuri, ar putea fi un raport între culorile de la suprafață și cele din adîncime, în altele nu este nici un raport⁸⁶.

A spune, cu cei vechi, despre culori că sînt emanații și că din această cauză ele se pot vedea, este absurd⁶⁹; căci după ei trebuie neapărat să admitem că senzația se produce datorită atingerii, dar e mai bine să admitem dintru început, că senzația se ivește prin mișcarea mediului propriu senzației respective⁷⁰, provocată de obiectul perceput, adică prin atingere, dar nu prin emanații.

În ceea ce privește culorile situate una lîngă alta, la fel cum am presupus o mărime imperceptibilă trebuie să presupunem și un interval de timp imperceptibil, pentru ca să ne rămînă ascuns decalajul mișcărilor ce ajung la noi și să ne pară că sînt una datorită faptului că par a sosi odată. Dincoace însă⁷¹ nu mai e nevoie de acest lucru, ci culoarea de deasupra putînd fi mișcată și fiind mișcată efectiv de cea de sub ea, nu va mai face aceeași mișcare. De aceea se și dovedește a fi altă culoare, și nu e nici alb, nici negru. Deci dacă nu poate exista mărime care să nu fie văzută, ci orice mărime poate fi văzută de la o anumită distanță, atunci ar putea exista și acest amestec de culori. Și astfel, nimic nu se opune să apară de departe o anumită culoare comună.

În cele ce urmează, trebuie demonstrat faptul că, într-adevăr, nu există nici o mărime care să nu poată fi văzută. Dacă există amestec al corpurilor (440 b) acesta nu se face numai în felul în care cred unii⁷², anume prin alăturarea părțicelilor foarte mici, imperceptibile simțului nostru, ci în totalitate, cum s-a spus în cărțile ce tratează pespre amestec⁷³ în general la toate corpurile. Așa se amestecă numai cele ce se pot descompune în unitățile cele mai mici, de pildă, un grup de oameni, de cai, sau niște

semințe; căci din grupul de oameni, omul e unitatea cea mai mică, din grupul de cai, unitatea cea mai mică e calul. Prin punerea lor laolaltă, se amestecă mulțimea ambelor clase; dar un singur om cu un singur cal nu putem spune că formează un amestec. În schimb toate cîte nu se descompun în unități ultime, nu se pot amesteca în acest mod, ci se amestecă în totalitate, mai ales cele ce se amestecă în mod firesc. Cum se produce aceasta, s-a văzut mai înainte, în cărțile ce tratează despre amestec⁷⁴. Însă faptul că în mod necesar se amestecă și culorile corpurilor amestecate, este evident, și aceasta este cauza principală care determină existența mai multor culori, iar nu suprapunerea sau juxtapunerea. Privită de oriunde, culoarea în cazul amestecurilor pare una singură, și nu privită de departe una iar de aproape alta. Culorile vor fi mai multe la număr, datorită feluritelor proporții în care se amestecă corpurile unele cu altele, o parte în proporții numerice întregi, altele numai cu un exces. În rest, se poate vorbi și despre culorile de amestec în același mod în care s-a vorbit în cazul culorilor juxtapuse sau suprapuse. Din ce pricină însă felurile de culori, de gusturi și de sunete sînt limitate și nu nelimitate, o vom spune mai tîrziu⁷⁵.

4

Am spus astfel ce este culoarea și din ce cauză sînt mai multe culori; despre sunet și glas am vorbit mai înainte, în cărțile despre suflet⁷⁶. Acum să vorbim despre mirosuri și gusturi⁷⁷. Este vorba, aproape de aceeași senzație⁷⁸, doar că fiecare din ele se produce

în organe diferite. Nouă, oamenilor, ne este mai clară categoria gusturilor decât aceea a mirosurilor. Aceasta din cauză, că, în comparație cu celelalte viețuitoare și cu celelalte simțuri din noi, mirosul nostru este cel mai slab (441 a), pe când pipăitul la noi este foarte dezvoltat, în comparație cu celelalte ființe. De altfel gustul este și el un fel de pipăit⁷⁹.

Apa este prin firea ei fără gust⁸⁰, însă este necesar, fie ca ea să poarte în sine toate soiurile de gusturi în cantitate imperceptibilă, după cum spune Empedocle, fie ca substanța apei să reprezinte tocmai un rezervor universal al gusturilor⁸¹, astfel încât toate gusturile să ia naștere din apă, fiecare însă din altă parte; sau în fine, dacă apa nu are nici o diversitate în ea, cauza producerii acesteia, ar fi, să zicem, căldura sau soarele⁸². Dar falsitatea acestei din urmă presupuneri e foarte lesne de văzut, după cum arată Empedocle; într-adevăr se constată că gustul fructelor rupte și puse la soare sau la foc se schimbă, datorită căldurii, dar gustul acela nu provine din apă ci din schimbarea ce se face înlăuntrul fructelor însăși, căci acestea, odată cu uscarea și prefacerea adusă de timp, devin din dulci cum erau acre și amare și capătă tot felul de gusturi, iar dacă le coacem la foc își schimbă gustul, cum s-ar zice, în toate felurile. De asemenea este cu neputință ca apa să fie substratul universal al felurii gusturilor; căci din aceeași apă, ca și din hrană, vedem producându-se alte gusturi. Rămîne ipoteza că apa se schimbă pentru că suferă o înrîurire. Faptul că nu dobîndește această însușire, pe care o numim gust, datorită efectului căldurii, e evident, căci apa este cel mai fin dintre lichide, mai fin chiar decât uleiul. Totuși uleiul se

întinde mult pe suprafața apei, pentru că este lipicios. Apa se risipește ușor, de aceea e mai greu de păstrat în mînă apă decît ulei. Întrucît apa singură nu pare să se îngroașe prin încălzire, e clar că alta trebuie să fie cauza; căci sucurile cu gust, toate, au densitate mai mare, iar căldura contribuie și ea la aceasta (441 b). Se pare că toate gusturile, cîte sînt în fructe, se află și în pămînt. De aceea mulți dintre cercetătorii mai vechi ai naturii⁸³ spun că natura apei depinde de pămîntul prin care trece. Acest lucru este evident mai ales în cazul apelor sărate; aci sărurile sînt un fel de pămînt. Apele trecute prin cenușă capătă gust amar, cenușa fiind amară. Există multe izvoare⁸⁴, unele amare, altele cu gust înțepător, altele cu felurite gusturi. Este firesc ca gusturile să se afle mai ales în plante. Căci în chip natural elementul umed suferă, ca și celelalte elemente, efectul elementului contrar, iar contrariul umedului este uscatul. De aceea el e înrîurit din partea focului, natura focului fiind uscată. Dar focului îi este proprie căldura, pămîntului uscatul, așa cum s-a spus în cărțile despre elemente⁸⁵. Ca simplu foc și pămînt, nu le e dat să înrîurească ori să sufere vreo înrîurire, ca și celelalte elemente; dar întrucît există în fiecare o contrarietate, ele înrîuresc și sînt înrîurite. Prin urmare, după cum cei care amestecă în apă culori ori substanțe cu un gust anumit, fac apa să fie ca și ele, tot așa face și natura cu uscatul și substanța pămîntească prin care lasă să treacă apa și, agitînd totul cu ajutorul căldurii, dă lichidului o anumită calitate.

Gustul este dat de înrîurirea exercitată de uscat în elementul umed, care face să treacă simțul gustului de la potență la act; adică duce facultatea de a simți

spre ceea ce exista mai dinainte în putere⁸⁶. Căci simțirea nu reprezintă un act de învățare, ci o constatare⁸⁷. Că gusturile sînt sau o modificare, sau o privație, nu a uscatului în general ci a celui hrănitor, trebuie dedus din faptul că nici uscatul fără umed, nici umedul fără uscat nu dau gusturi; căci nici unul din ele nu poate constitui singur hrană pentru ființe, ci doar amestecul lor. Din hrana însușită de viețuitoare, părțile ce se pot pipăi sînt acelea care produc creșterea sau pieirea⁸⁸, după cum ceea ce își însușesc ele este cald sau rece; căci acestea cauzează creșterea (442 a) sau pieirea. Dar hrănește ceea ce-i este acceptabil gustului. Toate, într-adevăr, se hrănesc cu dulcele, fie simplu, fie amestecat. Despre acestea însă trebuie discutat mai pe larg în cărțile despre naștere⁸⁹; acum le atingem numai atît cît este nevoie. Căldura⁹⁰ sporește și pregătește hrana, îndepărtînd partea ușoară și lăsînd ceea ce e uscat și amar, datorită greutății. Ea face în corpul animalelor și al plantelor același lucru pe care îl face căldura externă în corpurile dinafară; de aceea se hrănesc cu dulcele. Celelalte gusturi se amestecă în hrană în același fel cu săratul și acru, pentru a da un gust plăcut. Acestea din cauză că dulcele e prea hrănitor și sățios, față de toate celelalte.

După cum culorile sînt un amestec de alb cu negru, tot așa și gusturile sînt amestecuri de dulce și amar; iar proporția mai mare sau mai mică în care intră fiecare din ele în combinație, reprezintă anumite rapoarte numerice ale amestecului și reacției, sau e nedefinită. Amestecurile care ne fac plăcere sînt după proporții determinate numeric. Numai gustul gras este o formă a dulcelui; săratul și amarul sînt aproape

același lucru, iar gustul aspru, cel usturător, cel înțepător și cel acru sînt intermediare. Căci există aproape tot atîtea feluri de gusturi cîte culori sînt, adică șapte la număr, dacă admitem, așa cum și e normal, că cenușiul este de fapt un fel de negru. Rămîne ca galbenul să fie o formă de alb, după cum gustul gras este o formă a dulcelui, pe cînd stacojiul, purpuriul, verdele și albastrul sînt între alb și negru, celelalte fiind amestecuri ale acestora. Și, după cum negrul este absența albului în mediul străveziu, tot așa săratul și amarul sînt absența dulcelui din elementul umed hrănitor. De aceea și este amară cenușa corpurilor arse, căci partea lor lichidă a fost eliminată⁹¹.

Democrit și majoritatea naturaliştilor care vorbesc despre senzație săvîrșesc (442 b) aici o greșeală, surprinzătoare la culme: ei consideră pipăibile toate cele ce pot fi percepute. Dacă însă ar fi așa, ar însemna că orice altă senzație este un fel de pipăit. Că acest lucru e cu neputință, nu e greu să ne dăm seama. Afară de asta, ei consideră caracterele comune⁹² tuturor senzațiilor drept specifice; în fapt mărimea și forma, asprul și netedul, ascuțitul și obtuzul, în cazul celor ce au volum, sînt caractere comune senzațiilor, dacă nu tuturor, în orice caz vederii și pipăitului. De aceea asupra lor simțurile se înșală, pe cînd asupra celor specifice nu se înșală, de pildă vederea nu se înșală în privința culorilor iar auzul în privința sunetelor⁹³. Unii reduc caracterele specifice la cele comune, cum face de pildă Democrit cu albul și negrul; el spune că primul este neted, celălalt aspru, iar gusturile le reduce la forme. Totuși perceperea aspectelor comune nu aparține nici unui simț

mai mult decît văzului. Dacă ar aparține mai mult gustului, dat fiind că perceperea celor mai mici detalii e de resortul celui mai ascuțit simț, ar însemna ca gustul să perceapă cel mai bine și celelalte aspecte comune și în deosebi să dea seama în cel mai înalt grad de forme. Apoi cele ce pot fi percepute prin simțuri prezintă, toate, contrarii, cum de pildă culorii negre i se opune albul sau, în cazul gusturilor, dulcelui i se opune amarul. Se dovedește însă că, în cazul formei, nu se poate vorbi de o formă contrară; într-adevăr contrariul cărui poligon poate fi considerată circumferința? Pe lângă aceasta, formele fiind infinite urmează că și gusturile ar fi infinite: căci de ce un gust ar produce o senzație iar altul nu? Am vorbit, deci și despre gust și gusturi; celelalte probleme legate de gusturi sînt tratate pe larg, în studiul despre natura plantelor.

5

În același mod trebuie să gîndim și despre miros. Ceea ce elementul uscat produce în mediul umed, umedul cu gust produce în alt element, adică în aer și deasemeni în apă. Vom spune că pentru acestea elementul străveziu este însușirea comună; dar străveziul⁹⁴ nu este mirositor (443 a) întrucît este străveziu ci întrucît poate capta sau prelua ceva din uscatul cu gust. Căci mirosul poate fi și în apă, nu numai în aer. Acest lucru e evident dacă luăm seama la pești și la animalele cu solzi, care par să aibă miros⁹⁵, cu toate că nu există aer în apă (căci aerul se ridică la suprafață, dacă cumva ajunge în apă) iar ele

nici nu respiră. Dacă presupunem că și aerul și apa sînt amîndouă umede, mirosul ar fi natura uscatului cu gust, în mediul umed⁹⁶, și așa este lucrul mirositor. Că această stare are legătură cu gustul, rezultă cu prisosință din considerarea celor ce au miros și a celor care nu au.

Elementele, adică focul, aerul, pămîntul, apa, nu au miros, din pricină că atît cele umede cît și cele uscate nu au gust, dacă nu formează un amestec. De aceea și marea are miros, căci ea are gust și element uscat în ea. Sărurile sînt mai mirositoare decît nitrul, dovadă uleiul care se extrage din ele. Nitrul însă e mai mirositor decît pămîntul. Nici piatra nu are miros, căci nu are nici gust, lemnele au miros căci au și gust; iar dintre acestea, lemnele umede au miros mai slab. Printre metale, aurul e fără miros, căci nu are nici gust. Arama și fierul au miros. Cînd umedul a fost scos din ele prin ardere, sgura care rezultă este mai lipsită de miros decît oricare altă sgură. Argintul și cositorul sînt mai mirositoare decît unele metale și mai puțin mirositoare decît altele, pentru că ele sînt apoase⁹⁷.

Unii sînt de părere că mirosul este o exhalatie asemănătoare fumului, comună pămîntului și aerului (și toți ajung la această explicație pentru miros). De aceea și Heraclit a zis că, dacă toate cîte există ar fi fum, atunci am cunoaște cu nasul. În timp ce, în privința mirosului, toți recurg la această explicație, unii susțin că este un fel de abur, alții îl socotesc o emanație, iar alții și una și alta. Aburul este un fel de umezeală, iar exhalatia asemănătoare fumului, după cum s-a afirmat⁹⁸, este comună aerului și pămîntului; primul intră în alcătuirea apei, a doua intră

în compoziția unui anumit pămînt. — Dar nici una din aceste afirmații nu e plauzibilă; căci aburul ține de apă, pe cînd o exhalatie ca fumul e imposibil să ia naștere în apă. Percep mirosul și viețuitoarele din apă (443 b), după cum s-a spus mai înainte⁹⁹. Mai mult decît atît, această exhalatie este asimilată cu celelalte emanații. Deci, dacă explicația aceea n-a fost bună, nici aceasta nu este. Că umedul, atît cel din aer cît și din apă, poate dobîndi și suferi ceva din partea uscatului cu gust, este destul de limpede; căci aerul este umed prin natura lui¹⁰⁰. Pe deasupra, de vreme ce în aer se întîmplă la fel ca în lichide, adică din elementul uscat ceva este preluat ca printr-o spălare, e clar că mirosurile trebuie să fie analoage gusturilor. Ceea ce se și întîmplă, în cîteva cazuri; într-adevăr există mirosuri înțepătoare și dulci, sau mirosuri aspre și acre, încît s-ar putea spune că mirosurile rele corespund gusturilor amare. De aceea, după cum cele din urmă sînt neplăcute la gustat, celelalte sînt neplăcute la mirosit. Prin urmare e limpede că aceea ce e gustul, în apă, este mirosul din aer și apă. Și de aceea frigul și înghețul slăbesc gustul și fac să dispară mirosul; căci frigul și înghețul gonesc căldura, care activează și ajută la formarea gustului și mirosului.

Felurile mirosului sînt două, spre deosebire de ceea ce susțin unii, că nu ar exista diferite feluri de miros. Dar trebuie precizat cum stau lucrurile. În primul rînd este posibilă așezarea lor în corespondență cu gusturile, așa cum am mai spus, și unele sînt plăcute iar altele neplăcute, de la caz la caz. Căci fiind afecțiuni ale funcției nutritive, mirosurile lucrurilor dorite sînt plăcute, dar pentru ființele sătule și

care nu mai au nevoie de nimic, ele nu sînt plăcute; la fel și pentru cele cărora nu le place o hrană mirositoare. Prin urmare, așa cum am mai spus, ele sînt de la caz la caz plăcute sau neplăcute, iar din această pricină sînt comune tuturor viețuitoarelor. Unele mirosuri sînt plăcute prin ele înșile, ca de pildă mirosurile florilor; acestea nu îmbie la hrană pe viețuitor nici mai mult, nici mai puțin, și nici nu provoacă vreunui poftă, ci mai degrabă contrariul. Avea dreptate Strattis¹⁰¹ cînd spunea, bătîndu-și joc de Euripide: „cînd (444 a) gătești linte nu pune mirosul”. Cei care pun acum în băuturi astfel de esențe, cultivă abuziv plăcerea prin deprindere, pînă ce din două senzații ia naștere plăcerea ca și cum ar izvorî dintr-una singură. Această percepere a mirosurilor, așadar, este proprie oamenilor, pe cînd raportarea mirosurilor la gusturi este proprie și celorlalte animale, după cum s-a spus mai înainte. Iar felurile lor se deosebesc prin raportare la gusturi, datorită faptului că ele sînt accidental plăcute sau neplăcute; la miros acest lucru nu se mai poate petrece, pentru că el este prin natura sa înșăși plăcut sau neplăcut. Cauza pentru care această percepere a mirosurilor este particulară omului rezidă în procesul ce are loc în jurul creierului. Acesta fiind rece prin natura sa iar sîngele vinișoarelor din jurul său fiind subțire și curat, și deci ușor de răcit (așa se face că și exalația din hrană, răcită în acest loc, dă naștere la unele scurgeri nesănătoase)¹⁰², tipul acesta de miros le-a venit în ajutor oamenilor pentru menținerea sănătății; căci alt rost afară de acesta nu are. Dar pe acesta evident îl are¹⁰³; căci hrana plăcută, atît cea uscată cît și cea umedă, este adesea vătămătoare pe cînd mi-

rosul care provine de la un lucru binemirositor, prin el însuși este folositor, am putea spune, întotdeauna, indiferent de starea omului.

Din această cauză procesul de mirosire are loc datorită respirației, dar nu la toate viețuitoarele, ci numai la om și la animalele cu sînge, ca de pildă la patrupede și mai ales la cele care se împărtășesc mai mult de la natura aerului¹⁰⁴. Căci mirosurile, fiind aduse la creier datorită căldurii ușoare care este în ele, fac ca toate cele din preajma unui loc să se simtă în stare bună; într-adevăr, efectul mirosului este de natură calorică. Natura însă se servește de respirație pentru două lucruri, ca mijloc principal, pentru a ajuta procesul care are loc în piept, și ca mijloc auxiliar, pentru miros¹⁰⁵. Într-adevăr, în timpul respirației ia naștere, oarecum în treacăt, mișcarea aerului prin nări. Acest fel de miros este caracteristic naturii omului, pentru că cel din urmă are cel mai mare și mai umed creier dintre toate viețuitoarele, în raport cu mărimea sa. De asta și numai de asta, ca să spunem așa, dintre toate viețuitoarele omul simte și se bucură de mirosul florilor, ca și de altele asemenea lor; căldura și mișcarea mirosurilor (444 b) sînt în raport cu excesul de umiditate și răceală din creier. Tuturor celorlalte animale care au plămîn pentru respirație, natura le-a dat perceperea celui alt gen de miros, ca să nu facă două organe de simț¹⁰⁶. Căci deși ele respiră, la fel cum oamenii le ajunge percepția ambelor feluri de mirosuri, acestora le ajunge perceperea celorlalte mirosuri. Că totuși și ființele care nu respiră au senzația mirosului, e evident. Într-adevăr, atît peștii cît și tot neamul insectelor simt precis, chiar și de departe, datorită caracterului nutri-

tiv al mirosului. Fiind de pildă departe de hrana potrivită lor, albinele sau neamul furnicilor mici¹⁰⁷, pe care unii la numesc „cnipi”, sau dintre animalele marine scoicile și multe alte viețuitoare asemănătoare, simt cu agerime hrana, datorită mirosului. Nu este destul de lămurit cu ce organ anume o fac. De aceea s-ar și putea pune întrebarea cu ce organ percep mirosul, dacă numai cele care respiră au percepția mirosului¹⁰⁸ (acesta dovedindu-se a fi cazul tuturor animalelor care respiră), pe cînd dintre viețuitoarele acelea nici unul nu respiră și totuși percepe (mirosul); și dacă nu cumva au vreun alt simț afară de cele cinci. Dar acest lucru e cu neputință; mirosurile aparțin mirosului, iar ele le resimt, dar nu în același mod, ci la viețuitoarele care respiră suflarea parcă ia ca pe un fel de capac stratul așezat la suprafață (de aceea ele nu resimt mirosul nerespirînd¹⁰⁹), pe cînd în cazul viețuitoarelor care nu respiră acesta este dat la o parte, la fel cum unele viețuitoare, avînd pleoape peste ochi, nu pot vedea fără deschiderea lor, pe cînd cele cu ochi sticloși nu au pleoape¹¹⁰ și de aceea nu au nevoie să-și dezvelească ochii, ci văd de-a dreptul prin simpla facultate a vederii.

De asemenea nici unul dintre celelalte viețuitoare nu suferă mirosul lucrurilor care sînt prin ele însele rău mirositoare, ca nu cumva să fie ceva vătămător. Din cauza lor ele pot pieri, așa cum și oamenii capătă durere de cap și adesea mor din cauza gazelor de cărbuni. La fel, celelalte viețuitoare mor (445 a) din cauza efectului sulfurii ori al substanței bituminoase, sau fug datorită suferinții ce l-o pricinuie. Altminteri nu le pasă de mirosul rău ca atare, deși multe plante au mirosuri rele; doar dacă nu le sînt de folos cu

ceva în ce privește gustul sau hrana. S-ar părea că simțul mirosului — întrucît simțurile sînt în număr impar iar numărul impar are un mijloc — ocupă locul de mijloc între simțurile bazate pe pipăit¹¹¹, cum sînt gustul și pipăitul, și cele ce se exercită printr-un mediu, cum sînt văzul și auzul. De aceea mirosul este o afecțiune în legătură atît cu procesele nutritive (acestea sînt de ordinul pipăitului) cît și cu domeniul văzului și auzului, din care cauză mirosurile se resimt și în aer și în apă. Prin urmare, mirosul este comun acestor două zone sensibile și se asociază cu ceea ce poate fi și pipăit, ca și cu ceea ce poate fi auzit și văzut prin transparență. De aceea mirosul este asemuit pe drept cuvînt cu un fel de soluție sau abluțiune a uscatului în ceva lichid sau fluid¹¹². Astfel, am arătat în deajuns sensul în care trebuie să spunem că există sau că nu există feluri de miros.

Ceea ce spun unii dintre pitagoricieni nu este întemeiat; ei susțin că unele viețuitoare se hrănesc cu mirosuri. În primul rînd, vedem că hrana trebuie să fie complexă, căci și ființele care se hrănesc cu ea nu sînt simple¹¹³, din care cauză se ivește cîte un prisos de hrană, unul în ele, altul în afară, ca la plante. Pe de altă parte numai apa singură, neamestecată, nu hrănește, căci ceea ce urmează să fie asimilat trebuie să fie corporal. Firește, aerul este și mai puțin corporal. Afară de acestea, toate viețuitoarele au un loc care primește hrana, de unde o ia apoi corpul întreg, după ce ea a intrat acolo. Organul mirosului este în cap, și mirosul pătrunde o dată cu mișcările respiratorii, ca să ajungă pînă la regiunea ce servește respirației. Că mirosul ca atare nu contribuie la hrănire, este clar; că totuși el contri-

buie la sănătate, rezultă lămurit atit din senzația fiecărui cît și din cele spuse mai înainte, încît ceea ce este gustul din aliment, pentru ființele care se hrănesc, este mirosul (445 b) pentru sănătate. În acest mod urmează să se definească fiecare organ de simț.

6

Cineva s-ar putea întreba: dacă orice corp se poate divide la nesfârșit¹¹⁴, atunci se pot oare divide și înrîuirile sensibile, ca de pildă culoarea, gustul, mirosul, sunetul, greutatea, răceala și căldura, ușorul, tarele și moalele? Sau e cu neputință? Fiecare din acestea acționează asupra sensibilității; ele toate se denumesc după putința de a o pune în mișcare. Așa că în mod necesar senzația se divide și ea la nesfârșit, și orice mărime este perceptibilă, căci este cu neputință să vezi ceva alb care să nu aibă o anumită mărime. Dacă nu ar fi așa, atunci ar putea exista corpuri fără culoare, fără greutate sau fără vreo altă stare de acest fel, așadar în general nici nu ar mai fi perceptibile; căci acestea sînt caracterele percepute. Prin urmare ceea ce este perceput nu ar fi compus din elemente perceptibile¹¹⁵. Dar e necesar ca ele să fie perceptibile, căci de bună seamă corpul nu poate fi compus din puncte matematice¹¹⁶. În plus, cum le-am distinge pe acestea și cum le-am cunoaște? Oare cu mintea?¹¹⁷ Dar ele nu sînt inteligibile și mintea nu concepe pe cele din afară decît prin senzație. Dacă așa ar sta lucrurile, s-ar părea că au dreptate cei ce susțin că există mărimi indivizibile¹¹⁸, căci astfel s-ar putea soluționa problema. — Dar lucru-

rile acestea sînt cu neputință; s-a vorbit despre ele în cărțile ce tratează „despre mișcare”¹¹⁹. Cît despre soluția lor, odată cu ea va fi lămurită și cauza pentru care sînt limitate nuanțele culorilor, gusturilor, sunețelor și ale celorlalte lucruri perceptibile. Cele cuprinse între limite sînt, în mod necesar, limitate; extremele sînt contrarii¹²⁰. Iar tot ce e perceptibil prezintă contrarietate; de pildă în ceea ce privește culoarea avem albul și negrul, în ce privește gustul avem dulcele și amarul. În toate celelalte cazuri, extremele sînt de asemenea contrarii. Prin urmare continuul se divide într-o infinitate de părți inegale, iar divizarea în părți egale e limitată. Deoarece însă însușirile trebuie considerate ca niște specii, și deoarece există totdeauna continuitate în ele, trebuie să presupunem că virtualul și actualul sînt diferite¹²¹. Din această cauză scapă (446 a) vederii a zecea mia parte dintr-un sîmbure, deși vederea a trecut peste ea; la fel cum ne scapă și intervalul sonor al diezului, deși melodia completă o auzim, avînd continuitate¹²². Distanța mijlocului față de extreme ne scapă, și la fel se întîmplă în cazul celorlalte date sensibile, cînd sînt foarte mici. Virtual ele sînt vizibile, în fapt nu se pot vedea cînd sînt izolate. Virtual distanța de un picior e cuprinsă în aceea de două picioare, în act fiind despărțită de aceea. Firește diferențele separate s-ar dizolva îndată în lucrurile înconjurătoare, așa cum se întîmplă cu o redusă cantitate de mirodenie turnată în mare. Cu toate acestea, deoarece excesul diferențial al senzației¹²³ nu este perceput nici în el însuși nici separat (virtual diferența există pentru o percepție mai exactă), nici însușirea perceptibilă corespunzătoare nu va fi percepută în act separat, to-

tuși va fi perceptibilă; virtual ea este perceptibilă și va fi percepută și în act, dacă ea sporește. În concluzie, s-a arătat că unele mărimi și înrîuriri ne scapă și din ce cauză, precum și cum sînt sau nu sînt ele percepute. Dacă însă ele s-ar afla în lucruri astfel încît să poată fi percepute în ele însele, nu numai în întregul obiectului ci și separat, atunci în mod necesar și culorile, și gusturile, și sunetele ar fi limitate la număr.

Cineva s-ar putea întreba dacă nu cumva însușirile sensibile¹²⁴, sau mișcările produse de ele, indiferent în ce chip s-ar face percepția, străbat întîi mediul înconjurător, cînd trec în act, cum este cazul cu mirosul și cu sunetul; căci simte mirosul mai întîi cel de aproape, iar sunetul unei lovituri sosește mai tîrziu. Oare la fel se întîmplă și cu ceea ce este văzut, și cu lumina? După cum spune Empedocle, lumina soarelui ajunge la mediul înconjurător mai înainte de a ajunge la vederea noastră, sau pe pămînt. Pare într-adevăr firesc să se întîmple așa; căci un mobil se mișcă dintr-un punct spre alt punct, așa încît în mod necesar există un timp pentru mișcarea sa dintr-o parte în alta. Dar (446 b) orice timp este divizibil, așa încît era un timp cînd raza de lumină, deși nu se vedea, era purtată în spațiul intermediar. Chiar dacă toate se aud și s-au auzit instantaneu și dacă în general percepțiile sînt și au fost instantanee, neexistînd o devenire a lor, ele totuși nu au loc fără un anumit proces, după cum rezultă din faptul că, lovitura fiind dată, sunetul încă nu ajunge la ureche. Schimbarea formei sunetelor în cuvintele rostite arată și ea același lucru, anume că a avut loc o deplasare prin mediu; căci, pare-se, ascultătorii nu

aud ceea ce a fost rostit, datorită transformării aerului purtător. — Dar oare tot așa stau lucrurile și cu culoarea, și cu lumina? În realitate, nu prin felul cum e așezat vede cineva, sau este văzut obiectul, ca în cazul senzațiilor egal de intense. Nici unul din privitori nu trebuie să fie într-un loc special. Dacă senzațiile sînt aceleași, nu importă că ei sînt aproape sau departe unul de altul. În schimb, e normal ca acest lucru să se întîmple în cazul sunetului și al mirosului; căci, ca și aerul și apa, care sînt continue, mișcarea lor se divide. De aceea se întîmplă că cel mai de aproape poate să audă și să miroasă același lucru ca cel mai de departe, alteori însă nu.

Unii sînt de părere că există și aici o dificultate: ei susțin că este cu neputință ca unul să audă, să vadă și să miroasă la fel cu altul; nu se poate ca mai mulți inși, deosebiți fiind, să audă și să simtă același lucru. Ar însemna ca unul și același lucru să fie distinct de el însuși. Desigur toți percep, numeric, unul și același lucru care a determinat mai dintîi o mișcare, de pildă clopotul, tămîia sau focul; dar obiectul propriu fiecăruia e altul numeric, doar ca specie fiind același, ceea ce permite ca mai mulți să vadă, să miroasă și să audă deodată. Toate acestea nu sînt realități corporale, ci înfruriri și un fel de mișcare (altfel nu s-ar întîmpla asemenea fenomene), chiar dacă nu pot exista fără corp. Cu lumina în schimb lucrurile stau altfel. Ea are o realitate proprie, fără a fi mișcare¹²⁵.

În general, prefacerea lăuntrică și translația diferă; translațiile în chip firesc ajung mai întîi la mediu (sunetul pare să fie (447 a) mișcarea unui lucru care se deplasează), pe cînd cu prefacerile, lucrurile nu

mai stau la fel: ceva poate să se prefacă în întregul lui, nu doar jumătate mai întâi; de pildă apa, care îngheață toată deodată. Totuși dacă se încălzește sau îngheață o mare cantitate, fiecare parte suferă influența părții vecine, schimbându-se datorită prefacerii celeilalte, și astfel nu se prefacă în mod necesar toată și deodată. Gustul ar putea fi ca și mirosul, dacă noi ne-am afla în elementul umed, căci atunci l-am simți de departe, mai înainte de a lua contact cu el. De bună seamă, simțurile la care organul sensibil se slujește de un mediu intermediar, nu suferă influența în întregime deodată, afară de lumină, pentru motivul arătat. Din același motiv la fel stau lucrurile și cu vederea, căci lumina provoacă vederea.

7

Mai este și altă dificultate în ce privește senzația, anume dacă e posibilă percepția a două lucruri în unul și același moment indivizibil, sau nu, de vreme ce, în fapt, întotdeauna mișcarea mai puternică înlătură pe cea mai slabă. Din această cauză nici nu percepem ce se ivește înaintea ochilor noștri, dacă se întâmplă să ne gândim intens la ceva, să ne temem tare de ceva, sau să auzim un zgomot mare. Trebuie stabilit, de asemenea, că orice lucru e mai lesne de perceput izolat, ca de pildă vinul simplu decît vinul amestecat, mierea curată, o singură culoare, ori o singură notă muzicală decît laolaltă cu celelalte, în gamă, unde se acoperă unele pe altele. Aceasta se întâmplă din cauză că ele se combină într-o unitate. Dacă deci mișcarea mai puternică înlătură pe cea

mai slabă, în cazul că sînt simultane, atunci în mod necesar și cea mai tare devine mai puțin perceptibilă decît dacă ar fi singură¹²⁶: cea mai slabă amestecîndu-se cu ea o face să piardă ceva, pe cînd cele simple sînt mai ușor de perceput. Dacă însă mișcările sînt egale, deosebite fiind, nu va fi percepută nici una, căci deopotrivă una astupă pe cealaltă. Aparte ele nu vor putea fi percepute, încît sau nu va fi de loc senzație, sau va fi o altă senzație, rezultată din amîndouă mișcările. Aceasta ne și pare să se întîmple cu amestecurile, în măsura în care există. Deoarece deci din unele lucruri rezultă un amestec, din altele nu, acestea din urmă țin de cîte o percepție diferită. (Se amestecă (447 b) cele ale căror extreme sînt contrarii; nu se poate face o împletire de alb și ascuțit decît prin întîmplare, dar în nici un caz nu ar fi la fel cu combinația dintre un sunet acut și unul grav). Nu e posibilă prin urmare nici percepția lor simultană. Căci mișcările fiind egale, ele se anulează reciproc, din ele neputînd rezulta una singură. Dacă însă nu sînt egale, cea mai puternică pricinuește senzația, sufletul putînd percepe mai degrabă printr-o singură percepție două lucruri care țin de domeniul aceluiași simț, ca de pildă un sunet acut și unul grav; căci mai degrabă pot fi simultane procesele aceluiași simț decît ale unor simțuri diferite, cum ar fi văzul și auzul. Printr-o singură senzație nu se pot percepe două lucruri, decît dacă sînt amestecate. Amestecul tinde să fie unul singur, iar perceperea unui singur lucru este unică, o singură senzație fiindu-și simultană ei înșiși. Încît în mod necesar cele amestecate se percep simultan, pentru că percepția se face în fapt printr-o singură senzație; percepția unui

lucru numeric unu este unică în act¹²⁷, a celui unic ca specie este virtual unică. Și astfel, dacă percepția este unică în act, [sufletul] va spune că este vorba de un singur obiect. Prin urmare în mod necesar ele s-au amestecat. Dacă însă nu sînt amestecate, vor fi două senzații în act. Dar pentru o singură virtualitate și un singur moment, în mod necesar există un singur act; căci mișcarea și folosirea unui singur simț într-un singur moment sînt unice, iar potența este unică și ea. Prin urmare nu se pot resimți două lucruri deodată, printr-o singură senzație. Dacă aceasta nu e cu putință pentru cele ce revin aceluiași simț, este limpede că pentru lucruri ce cad în sfera a două simțuri e încă mai puțin posibil să fie percepute simultan, ca de pildă albul și dulcele. Căci sufletul își dă seama, pare-se, de ceea ce este numeric unu numai prin faptul că-l percepe dintr-odată, pe cînd de ceea ce este unu ca specie își dă seama prin discernămîntul simțirii și prin felul ei. Adică, unul și același simț judecă deopotrivă albul și negrul, care reprezintă ceva deosebit ca specie, altul judecă dulcele și amarul, fiind identic cu sine dar un altul față de primul; dar judecă în chip diferit pe fiecare dintre contrarii, după cum judecă la fel pe cele ce intră în domeniul lor propriu. De pildă, gustul percepe dulcele, la fel cum văzul percepe (448 a) albul; dar după cum acesta percepe negrul, și acela percepe amarul. Mai mult, dacă mișcările celor contrarii își sînt contrarii și dacă contrariile nu pot exista deodată în unul și același individ, iar ele își sînt contrarii în cadrul aceluiași simț, ca dulcele și amarul, atunci nu ar putea fi percepute simultan. De asemenea e limpede că nu există culori care să nu-și fie contrarii: unele țin de alb,

altele de negru. La fel e și cu celelalte, ca de pildă cu gusturile: unele aparțin dulcelui altele amarului. Nici cele amestecate nu se pot percepe simultan, căci sînt în raporturi de contrarietate, ca de pildă octava și cvinta, cînd nu sînt percepute ca un singur tot. Raportul extremelor este deci unul singur, altminteri nu: vom avea în același timp raportul dintre mult și puțin, cel dintre impar și par, apoi cel dintre puțin și mult, dintre par și impar. Dacă deci distanța între ele e mai mare și diferă mai mult unele de altele cele considerate analoage ca poziție în alte genuri, decît cele socotite de același gen (ca dulcele și albul care sînt analoage ca poziție în seria lor, dar diferite ca gen) și dacă dulcele diferă încă mai mult [ce speciel de negru decît de alb, atunci e și mai puțin posibil să fie percepute deodată decît cele de același gen¹²⁸. Deci dacă acestea nu sînt percepute, atunci nici acelea.

Este oare adevărat sau nu ceea ce ne spun unii despre acordul sunetelor, cum că ele nu ajung deodată la ureche ci numai ni se pare așa, și că în realitate ne scapă, pentru că diferența de timp este imperceptibilă? Tot așa, s-ar putea susține lesne că ni se pare a vedea și auzi ceva deodată, pe motivul că intervalele de timp ne scapă. Dar acest lucru nu e adevărat, căci nu poate fi un timp imperceptibil sau vreunul care să ne scape, ci orice timp poate fi perceput. Dacă cineva se percepe pe sine sau percepe altceva incontinuu, nu poate să nu-și dea seama că există, dar dacă cineva există incontinuu doar atît de puțin încît să nu poată fi perceput deloc, e limpede că atunci ar putea să nu-și dea seama că există, chiar dacă vede și percepe ceva; iar dacă percepe, nu ar

putea (448 b) exista nici timp nici obiect pe care sau în care să nu-l perceapă, nu însă în sensul că vedem în oricare moment anumit sau că vedem oricare lucru, de vreme ce există un interval de timp și o parte din obiect cu totul imperceptibile din cauza micimii. Căci dacă cineva vede întregul, resimte și un același timp în continuu, dar nu percepe prin ceva din cele de acum. Să desprindem intervalul CB, în care nu a existat percepție. E vorba de percepția în câte un moment al lui sau a ceva din el, așa cum zici că vezi pământul (tot) pentru că vezi o parte a lui, sau că ești în anul cutare, pentru că te afli în această parte a lui. Dar în BC nu se percepe nimic. Faptul totuși că resimți ceva într-o parte anumită a lui AB înseamnă a-l percepe ca întreg și în tot timpul. Același lucru e valabil și pentru AC¹²⁹; căci întotdeauna se poate percepe într-un moment al lui sau ceva din el, dar întregul interval nu se poate percepe. Prin urmare toate se pot percepe, dar ele nu apar atît cît sînt; se vede mărimea soarelui cît cea de patru coți, de departe, dar el nu apare cît este în realitate, ci uneori nu se poate distinge și de aceea nu-l vezi, căci nu poți vedea ceea ce nu se distinge. Cauza acestui fenomen s-a discutat mai înainte. — Din cele spuse aici, rezultă limpede că nu există timp imperceptibil.

În ce privește nedumerirea pomenită mai sus, trebuie examinat dacă se pot percepe mai multe lucruri simultan, sau nu. Prin simultane înțeleg lucruri existente într-unul și același timp indivizibil, unele în raport cu altele. În primul rînd să examinăm dacă se pot percepe mai multe obiecte simultan, prin câte o altă parte a sufletului, iar nu prin întregul suflet

indivizibil și continuu. Sau mai întâi, să ne întrebăm în ce privește cele ce cad sub unul și același simț, de pildă văzul, dacă el va percepe fiecare culoare cu altă parte, încît să spunem că are mai multe părți, identice ca specie? Căci el percepe în cadrul aceleiași gen. Dacă ținem seamă că deși există doi ochi, dar de la ei vine o singură percepție și activitatea lor este una, nimic nu se opune dacă am zice că și în suflet este tot așa; dar întrucît ceea ce provine din ambii ochi este o unitate, una singură va fi și partea care simte, pe cînd dacă de la cei doi ochi vin lucruri diferite, nu va fi tot așa. Ba chiar percepțiile însăși vor fi mai multe, încît ar putea fi socotite cunoștințe diferite; dar nu există act fără potența corespunzătoare, iar fără aceasta din urmă nu va fi nici senzație. Dacă sufletul le restimte pe acestea prin ceva unitar și indivizibil, e clar că tot așa le percepe și pe celelalte; căci ar putea mai lesne să perceapă simultan mai multe lucruri din acestea decît din cele diferite ca gen. Dacă însă sufletul percepe dulcele cu o parte și albul cu alta, atunci ansamblul lor sau este un singur tot, sau nu e nici unul. Dar în mod necesar este un singur tot, căci facultatea senzitivă este una. Cărei unități aparține ea deci? Căci din senzații nu rezultă nici o unitate. Prin urmare există în mod necesar o unitate a sufletului prin care percepe toate, după cum s-a spus mai înainte, fiecare gen însă e perceput prin altceva. Oare partea care percepe dulcele și albul, întrucît este indivizibilă în act, este una, iar cînd este divizibilă în act este o alta? Sau, așa cum se întîmplă cu lucrurile, așa se întîmplă și cu sufletul? Căci unul și același lucru ca număr, este și alb și dulce și multe altele, dacă stările nu sînt

cumva separate unele de altele și existența fiecăreia diferă. La fel trebuie să presupunem și în ce privește sufletul: funcția ce percepe toate este una și aceeași la număr, dar ca existență e diferențiată, uneori ca gen și alteori ca specie. Așa încît el percepe lucrurile simultan, cu una și aceeași parte, dar nu în același raport.

Că tot ce e perceptibil are o mărime și că nu se poate percepe ceva nedefinit, e evident. Distanța de la care nu se poate vedea ceva este infinită, distanța de la care acel lucru se poate vedea este finită; același lucru e valabil și pentru obiectul mirositor, ca și pentru ceea ce se aude și pentru toate cîte pot fi percepute fără să fie atinse. Există un punct extrem al distanței de la care nu se mai vede și un punct de unde ceva începe să se vadă pentru prima dată. În mod necesar este indefinit punctul dincolo de care nu se poate percepe ceva ca existînd și punctul dincoace de care neapărat se poate percepe. Dacă s-ar putea percepe un obiect indefinit, atunci cînd ar fi pus în locul cel mai îndepărtat, dincolo de care nu mai este perceptibil dar de unde începe să fie perceptibil și invizibil. Aceasta însă e cu neputință.

(449 B) Am vorbit deci despre organele de simț și despre cele sensibile atît în comun cît și raportat la fiecare simț în parte. În ce privește celelalte teme, vom trata mai întîi despre memorie și reamintire.

Despre memorie

CAPITOLUL 2 și reamintire

1

Trebuie spus ce sînt memoria și reamintirea, din ce cauză se ivesc ele și în care parte a sufletului are loc procesul dintîi precum și reamintirea¹; căci nu sînt aceeași oamenii care țin bine minte și cei care-și reamintesc cu ușurință, ci cei înceți la minte memorează mult mai bine, pe cînd cei vioi și buni la învățătură își reamintesc mai ușor.

Mai întîi să definim care este domeniul memoriei, căci adesea acest fapt induce în eroare. Viitorul nu poate fi obiect al memoriei, ci al părerii sau al speranței (ar putea exista, după unii, o știință a speranței, numită mantica), nici prezentul, căci el aparține percepției: prin aceasta nu cunoaștem nici viitorul nici prezentul. Memoria are ca obiect numai trecutul. Nimeni nu ar putea spune despre ceva prezent, cînd îl are în față — de pildă despre cutare obiect alb pe care îl vede — cum că și-l amintește, nici despre obiectul contemplat, cînd îl are în fața ochilor și cugetă asupra lui, ci spune doar, în primul caz, că percepe și în celălalt caz că îl cunoaște. Cînd însă în lipsa lucrurilor avem cunoaștere și percepție, atunci

e vorba de memorie; astfel ne amintim că suma unghiurilor unui triunghi este egală cu două unghiuri drepte, fie pentru că am învățat-o sau am gândit-o, fie pentru că am auzit-o sau am văzut-o, ori ceva similar. Prin urmare, atunci când lucrăm după memorie, trebuie să ne spunem, în sinea noastră, că am auzit, simțit sau gândit mai înainte acel lucru. Deci memoria nu este nici percepție, nici concepere cu mintea, ci posesiunea sau înrîurirea uneia din ele, după trecerea unui anumit timp. Nu există amintire a prezentului în prezent, după cum s-a spus și mai înainte, ci pentru prezent avem percepția, pentru viitor speranța, iar pentru trecut amintirea. De aceea memoria în general e solidară cu timpul. Numai acele ființe care percep timpul au memorie, și tocmai prin faptul că îl percep. Despre imaginație s-a vorbit mai înainte, în tratatul *Despre suflet*², și nu se poate gândi fără imaginație³ (450 a); căci în gândire se întâmplă același proces⁴ ca și în desenarea unei figuri: fără să mai ținem seamă că mărimea triunghiului este determinată, noi desenăm totuși un triunghi determinat ca mărime. Cel ce gândește procedează la fel; chiar dacă nu se gândește la o mărime reală, își pune totuși înaintea ochilor o mărime, dar nu o gândește ca mărime⁵. Dacă în schimb e vorba de natura mărimilor, dar de a celor nedeterminate, el își ia o mărime determinată, dar o gândește ca mărime numai. Din ce cauză nu se pot gândi fără de continuitate, nici fără timp, cele ce nu sînt în timp, este altă problemă⁶. E necesar să cunoaștem mărimea și mișcarea prin ceea ce cunoaștem și timpul; iar imaginația este un proces al simțirii comune, așa încît este evident că

principiului sensibilității îi revine cunoașterea acestora⁷, nici memoria celor inteligibile nu e posibilă fără imaginație. Prin urmare există accidental și imaginație a celor inteligibile, în sine însă ea aparține principiului sensibilității⁸. De aceea există și la alte animale, nu numai la oameni sau la ființele care au judecată și gândire. Dacă în schimb ar fi ceva de ordinul inteligibilului, imaginația nu ar exista la multe animale, poate la nici una din ființele muritoare, cu atât mai mult cu cât nu există nici acum la toate, pentru că nu toate au senzația timpului. Căci, după cum s-a spus și mai înainte, atunci când lucrează memoria, ne dăm seama că am văzut, auzit sau învățat un lucru mai înainte. Ori „mai înainte”. și „mai târziu” sînt în categorii ale timpului.

Cărei părți a sufletului anume îi aparține memoria, este limpede: aceleia căreia îi aparține și imaginația. Sînt obiecte ale memoriei în ele însele toate cîte sînt produsul imaginației, iar accidental toate cîte nu pot exista fără imaginație.

S-ar putea pune întrebarea, cum e posibilă amintirea a ceva ce nu e prezent, adică afecțiunea prezentă în absența obiectului. În chip limpede trebuie să gîndim procesul ce se întîmplă în suflet ca datorat senzației și că are loc în acea parte a corpului care o păstrează, drept o imagine a cărei posesiune se numește amintire. Căci mișcarea produsă se imprimă întocmai ca un fel de înregistrare a ceea ce a fost perceput, ca o pecetie făcută cu inelul. De aceea, cei care sînt foarte agitați (450 b) datorită unei afecțiuni sau vîrstei, nu au memorie, de parcă mișcarea și pecetia s-ar aplica pe o apă curgătoare. La alții, dato-

rită eroziunii, întocmai ca la clădirile vechi, ca și din cauza durtății organului care primește impresia, nu se face imprimarea. De aceea cei foarte tineri și bătrâni nu au memorie: unii sînt în curs de creștere, alții în curs de declin. De asemenea cei foarte vioi, ca și cei foarte domoli, par să nu aibă memoria prea dezvoltată, căci primii au parte de mai multă umiditate decît se cuvine, iar ceilalți de mai multă uscăciune; la unii nu rămîne imaginea în suflet, la ceilalți nu se poate prinde. Dar dacă așa stau lucrurile cu memoria, oare înrîurirea e cea de care ne amintim, sau obiectul de la care provine ea? Dacă ne amintim înrîurirea, atunci nu ne-am putea aminti nicidecum de lucrurile absente. Dacă ne reamintim de lucruri, ce fel de percepere ne îngăduie totuși să ne amintim lucrul absent, pe care nu-l mai percepem? Dacă e în joc un fel de întipărire sau scriitură, în noi, pentru ce simțirea acesteia ar fi amintirea altui lucru și nu a ei însăși? căci acela care face un act de memorie își reprezintă această înrîurire și o resimte. Cum își amintește atunci de lucrul absent? în acest caz s-ar putea vedea sau auzi ceva ce nu e prezent. Oare se și întîmplă aceasta vreodată? Dar așa cum animalul zugrăvit într-un tablou este și animal și imagine, ambele constituind o unitate și un același lucru, deși existența celor două nu e aceeași, astfel că-l putem considera sau ca animal sau ca imagine, la fel trebuie să presupunem că și imaginea din noi este în sine imagine dar în același timp și o reprezentare a altui lucru. În ea însăși este o viziune sau imagine, dar întrucît se referă la altceva, este ca o icoană sau un act de amintire. Prin urmare, chiar atunci cînd miș-

carea ei se actualizează, dacă sufletul percepe imaginea în ce este ea însăși, ea îi apare ca un fel de reprezentare sau de imagine în curs de ivire; dacă însă sufletul o percepe întru cât ea se referă la altceva, atunci o consideră ca o imagine dintr-un tablou, după cum fără a-l fi văzut pe Coriscos vezi imaginea lui Coriscos. Aici unul este rezultatul acestei atitudini și altul atunci când considerăm un animal zugrăvit (451 a); în primul caz în suflet se ivește numai un gând, în celălalt caz e vorba de o imagine act de memorie. Din această cauză, uneori, când se ivesc în suflet asemenea mișcări izvorînd din percepțiile de ordin superior, nu știm dacă faptul se întîmplă pentru că am perceput efectiv, și ezităm să ne pronunțăm dacă e amintire sau nu. Alte ori ni se întîmplă, cuge-tînd la ceva, să ne amintim că am auzit sau văzut lucrul mai înainte. Aceasta se întîmplă când sufletul, contemplînd un lucru în el însuși, își schimbă apoi starea și îl consideră drept reprezentare a altui lucru. Se întîmplă și contrariul, ca în cazul lui Antiferon din Oreia⁹ și al altora care intră în extaz; ei vorbesc despre reprezentările lor ca despre lucruri întîmplăte, sau ca și cum și le-ar reaminti. Aceasta se întîmplă ori de cîte ori cineva gîndește un lucru drept o imagine, ceea ce de fapt nu este. Studiul în schimb păstrază amintirea prin reamintirea ei; aceasta nu e altceva decît considerarea repetată a imaginii ca imagine a ceva, nu ca imagine în sine. — S-a spus deci ce înseamnă memoria și memorizarea — anume că este posesiune a imaginii, ca icoană a lucrului a cărui imagine este — și cărei părți din noi revine, anume principiului sensibilității¹⁰ prin care percepem și timpul.

Rămîne să vorbim despre reamintire. Mai întîi trebuie să admitem ca adevărate toate cele stabilite prin argumente demonstrative. Reamintirea nu este nici reluare a memoriei, nici o dobîndire a ei: atunci cînd învățăm sau resimțim pentru prima dată ceva, nici nu reluăm o amintire (căci nu exista mai înainte nici una) nici nu căpătăm (o amintire) pentru prima dată. Amintirea are loc atunci cînd există în noi posesiunea și înrîurirea. Prin urmare amintirea nu lucrează în timp ce se săvîrșește înrîurirea. Deasemenea în primul moment și cel mai apropiat cînd există deja, în cel care e înrîurit, s-a produs înrîurirea și cunoștința, dacă putem să numim cunoștință posesiunea sau înrîurirea (nimic nu se opune ca accidental să ne amintim lucruri de care avem cunoștință). Dar amintirea în sine nu va exista totuși înainte de a fi trecut un timp; căci ne amintim ceea ce am văzut sau suferit mai înainte, nu ne amintim acum ceea ce suferim tot acum. Apoi e limpede că (451 b) memorăm nu cele ce ne reamintim acum, ci aceea ce am simțit sau suferit la început. Da cînd facem să revină cunoștința pe care am avut-o mai înainte, sau senzația, sau acel lucru a cărui posesiune o numim memorie, aceasta este și atunci are loc reamintirea a ceva din cele spuse. Procesul de memorare are loc, iar memoria îi urmează. Dar acestea nu se petrec simplu ca și cum cele ce au existat mai înainte revin din nou, ci uneori așa, alte ori nu; încît se poate întîmpla ca cineva să învețe sau să descopere de două ori același lucru. Deci reamintirea acestora trebuie

să difere și să aibă un temei mai mare decît acela de la care plecăm cînd deprindem reamintirea.

Reamintirile se întîmplă pentru că este în firea lucrurilor ca mișcarea aceasta să aibă loc după cealaltă; dacă aceasta se petrece în mod necesar, este evident, că atunci cînd are loc prima mișcare, ea o va determina și pe cealaltă, iar dacă nu în mod necesar, cel puțin prin obișnuință și în cele mai multe cazuri. Se întîmplă ca unii să deprindă mai mult dintr-o dată, decît alții, solicitați de mai multe ori; de aceea, văzînd unele lucruri o singură dată își reamintesc mai bine decît alții care le-au văzut de mai multe ori. Prin urmare cînd ne reamintim, se produce în noi una din mișcările anterioare, pînă ce se ivește și aceea căreia obișnuia să-i urmeze. De aceea urmărim cu mintea ceea ce urmează îndată, pornind de la ceva prezent acum sau de la altceva, și de la ceva asemănător, contrariu sau apropiat. Din această cauză are loc reamintirea căci mișcările unor obiecte sînt aceleași, ale altora sînt simultane, sau mișcările unora cuprind o parte din altele, așa încît restul care e pus în mișcare în urma acelei părți este destul de redus¹¹. În acest mod facem căutarea dar și fără să căutăm așa ne reamintim, atunci cînd un anumit proces are loc după un altul. De cele mai multe ori totuși o mișcare se produce cînd au loc și celelalte mișcări despre care am vorbit. Nu trebuie de fel să cercetăm cum ne amintim de cele depărtate, ci doar de cele apropiate; căci în mod evident este vorba de același fenomen. Vorbesc despre ceea ce urmează fără o căutare prealabilă și fără să-mi reamintesc. Căci mișcările se succed în virtutea obișnuinței. Astfel, încît, dacă cineva vrea să-și reamintească va face

următorul lucru: va căuta să prindă începutul mișcării în urma căreia vine cea dorită. De aceea cele mai rapide și bune reamintiri (452 a) sînt cele care pornesc de la origine; căci după cum sînt în succesiune lucrurile unele față de altele, tot așa sînt și mișcările. Și se pot ține minte mai bine lucrurile ce au o anumită rînduială, ca de pildă matematicile, pe cînd cele rău alcătuite sînt greu de ținut minte. Reamintirea se deosebește de reînvățare și prin aceea că subiectul va putea să se îndrepte singur către ceea ce urmează după început. Cînd nu va putea face acest lucru fără să fie condus de altul, înseamnă că nu-și mai amintește. De multe ori cineva nu poate să-și reamintească la început, dar după căutare reușește. Aceasta se întîmplă celui ce răscolește multe mișcări pînă să găsească pe cea care e legată de bunul căutat. Amintirea înseamnă a poseda virtual mișcarea cauză, după care se vor produce și celelalte mișcări pe care le ai în stăpînire, așa cum s-a spus. Însă lucrul trebuie luat de la origine. De aceea unii par că-și amintesc uneori plecînd de la cazurile generale. Cauza este că se trece repede de la un lucru la altul, de pildă de la lapte la alb, de la alb la aer și de la acesta la umed, în legătură cu care își amintește de toamnă, cel ce caută acest anotimp. În general și mijlocul tuturor lucrurilor se potrivește cu un anumit început; căci dacă nu ne amintim de la bun început, ne vom aminti ajungînd la mijloc, sau nu ne vom aminti din nici o altă parte. De pildă, dacă cineva s-ar gîndi la înlănțuirea ABCDEFGH, în cazul că ar căuta pe G sau H și nu și-a amintit de el cînd se află la H, poate s-o facă la E. De acolo se poate îndrepta în ambele sensuri, și spre D și spre F. Dacă

nu caută pe unul din acestea, atunci mergînd pînă la C își va aminti (în cazul că îi caută pe G sau F); dacă nu, o va face mergînd pînă la A, și așa mai departe. Uneori poate să-și amintească de ceea ce vine după, alteori nu; cauza stă în posibilitatea de a merge spre mai multe puncte pornindu-se de la un același început, de exemplu de la C să ajungem la F sau la D. Dacă mișcarea nu s-a mai efectuat de mult, ea va avea loc către punctul cel mai obișnuit, căci obiceiul este ca și o a doua natură. De aceea ne amintim repede acele lucruri la care ne gîndim des. În felul cum ele vin, prin firea lor, unul după altul, tot așa se leagă și în act; repetarea aceluiași lucru crează natura. Dar dacă în (452 b) cele firești se petrec și lucruri contra firii, ba chiar altele întîmplătoare, cu atît mai mult va fi așa în cele ce se petrec după obișnuință, în care natura nu se manifestă în același mod; așa încît sufletul se mișcă uneori cînd într-un fel cînd într-altul, mai ales în cazul că este tras dintr-o parte în alta. De aceea cînd trebuie să ne reamintim un nume și mai există un altul asemănător, îl deformăm pe primul după acesta. — Reamintirea așadar se petrece în felul descris.

Lucrul cel mai de seamă este că trebuie să apreciem timpul fie printr-o măsură, fie în chip nedefinit. Să spunem că există ceva prin care distingem un timp mai lung de unul mai scurt. Probabil ca în cazul mărimilor: apreciem obiectele mari și îndepărtate, nu prin întinderea gîndului pînă la ele, așa cum susțin unii că face vederea (căci chiar dacă obiectele nu există, mintea totuși le concepe), ci printr-o mișcare analoagă; căci în minte există aceleași forme și mișcări. Ce diferență ar

mai fi între a concepe obiecte mari și a le concepe mai mici? La urma urmelor toate cele dinăuntru sînt mai mici prin analogie cu cele dinafară. Însă există posibilitatea de a concepe ceva analog pentru distanțe așa ca pentru figuri. Astfel dacă o mișcare se face de la A la B și de la B la E, se face prin CD; căci AC și CD sînt proporționale. Dar de ce facem mai degrabă mișcarea CD decît FG? Desigur pentru că așa cum e raportul dintre AC și AB este și cel dintre G și M. Aceste mișcări se fac deodată. Însă dacă cineva vrea să se gîndească la FG, se poate gîndi în mod similar la BE, în loc să se raporteze la HI și KL, căci acestea sînt ca FA față de BA¹².

Cînd mișcarea lucrului se face odată cu aceea a timpului, atunci lucrează memoria; altminteri există amintire numai în aparență. Căci nimic nu împiedică pe cineva să se amăgească, părăindu-i-se că-și amintește fără să-și amintească în fapt. Dacă lucrează memoria, nu poți să nu-ți dai seama că-ți amintești, și să-ți scape acest lucru: acesta și era actul însuși de a-ți aminti. Dar dacă mișcarea lucrului se face separat de cea a timpului, sau invers, nu avem amintire. Pe de altă parte mișcarea timpului este dublă: uneori nu ne amintim cu precizie de ceva (453 a), de pildă că am făcut cu adevărat un lucru acum trei zile, alte ori ni-l amintim și chiar cu precizie. Dar este amintire chiar dacă nu are loc cu precizie. Se obișnuiește totuși a se spune că îți amintești atunci cînd, deși nu știi în ce moment anume, cunoști acel fapt fără a ști cînd s-a petrecut.

S-a spus mai înainte că nu aceeași oameni au memorie bună și reamintire bună. Memoria diferă de reamintire, nu numai în ce privește timpul, ci și prin

faptul că multe dintre animale au ținare de minte, dar puțința de a-și reaminti nu o are nici unul dintre viețuitoarele cunoscute, în afară de om¹³. Cauza este că reamintirea se prezintă ca un fel de raționament. Cel care își reamintește raționează că a văzut, auzit sau simțit ceva similar mai înainte, și totul e ca un fel de cercetare. O asemenea facultate se ivește numai la acele ființe care posedă de la natură o facultate volitivă; căci activitatea volitivă este un fel de silogism¹⁴.

Un indiciu că acest proces este corporal și că reamintirea înseamnă căutarea imaginii în corp, este faptul că unii se simt prost pentru că nu-și pot reaminti ceva, în ciuda eforturilor, dar renunțând să mai încerce, își amintesc lucrul îndată, iar acesta e mai ales cazul melancolicilor, căci pe ei reprezentările îi agită cel mai mult. Cauza pentru care amintirea nu depinde de ei înșiși este că, la fel cum aruncînd ceva nu-ți mai stă în putere să oprești lucrul, tot așa și cel care caută să-și reamintească pune în mișcare acea parte a corpului în care sălășluiește înrîurirea. Cele mai mari neplăceri le au cei cărora li se întîmplă să aibă umiditate în jurul punctului sensibil pus în mișcare; căci odată agitat, procesul nu se va potoli pînă ce nu apare amintirea căutată, mișcarea gîndului revenindu-și atunci la loc. De aceea, atît mînia cît și temerile, cînd se pun în mișcare, nu se potolesc din cauza reacțiilor pe care le declanșază, ci mîină mereu spre același lucru. Acest proces seamănă cu acela cînd nume, melodii și cuvinte ne vin stăruitor în gură: deși ne oprim și nu mai vrem, ne vine din nou să le cîntăm sau să le rostim. Cei care au părțile de sus mai mari și cei care

seamă (453 b) cu piticii, au mai puțină ținare de minte decât ceilalți, pentru că la ei apasă o greutate mai mare asupra părții senzitive, și mișcările inițiale nu se pot păstra, ci se risipesc și nu apar de îndată în timpul reamintirii. Cei foarte tineri și cei prea bătrâni nu au ținerea de minte din pricina turburărilor lăuntrice: unii au vitalitatea în scădere, ceilalți sînt în plină creștere; în plus, copiii sînt, pînă la o vîrstă destul de înaintată, asemenea piticilor. — Am spus, așadar, despre memorie și ținerea de minte care e natura lor și prin ce parte a sufletului își exercită viețuitoarele aceste facultăți; despre reamintire am spus de asemenea ce este, cum se petrece și din ce cauze.

CAPITOLUL 3 **Despre somn și veghe**

1

În legătură cu somnul și veghea¹, trebuie cercetat ce sînt ele și dacă sînt proprii sufletului sau corpului ori comune, iar dacă sînt comune, cărei părți a sufletului sau a corpului îi aparțin; apoi, din ce cauză există ele la animale, precum și dacă toate au parte de amîndouă, sau cîte unele sînt înzestrate numai cu una pe cînd altele posedă numai pe cealaltă, sau unele nu au parte de nici una iar altele le au pe amîndouă. În afară de acestea, trebuie cercetat ce este visul și din ce cauză cei ce dorm uneori visează, alteori nu visează, ori visează totdeauna dar nu țin minte; iar dacă este așa, din ce cauză; apoi dacă se pot prevedea cele ce urmează să se întîmple sau nu și, în caz că se pot prevedea, în ce mod, precum și dacă se pot prevedea numai cele ce se vor petrece datorită omului sau și cele care se vor petrece datorită divinității, și dacă se desfășoară în mod natural sau de la sine.

Întîi de toate este limpede că și veghea și somnul revin unei aceleiași părți a viețuitorului. Ele își sînt într-adevăr contrarii și somnul e evident un fel de lipsă a veghei; dar întotdeauna contrariile, atît în alte

cazuri cît și în cele ale naturii, se manifestă în aceeași parte receptivă și sînt înrîuriri ale aceluiași subiect, ca de pildă sănătatea și boala, frumusețea și urîtenia, puterea și slăbiciunea, vederea și orbirea, auzul și surzenia. Acest lucru este evident și din următoarele (454 a) considerente: după același indiciu după care recunoaștem pe cel care e treaz recunoaștem și pe cel care doarme. Socotim că este treaz cel care simte și că ființa trează resimte toate, atît pe cele din afară cît și mișcările dinăuntru ei. Dacă prin urmare veghea nu constă în nimic altceva decît în simțire, e clar că prin facultatea senzitivă sînt treze cele treze și dorm cele care dorm. Deoarece senzația nu e proprie nici sufletului singur nici numai corpului (căci cui aparține virtualitatea, aceluia îi aparține și actul; ceea ce se numește senzație, ca act, este o mișcare a sufletului prin intermediul corpului), e clar că această înfrurire nu e proprie numai sufletului, dar nici corpul fără de suflet nu poate percepe. Am arătat mai înainte, în alte lucrări², deosebirea dintre așa numitele părți ale sufletului și am făcut distincția între funcția nutritivă și celelalte, funcții existente în corpurile care au viață, menționînd că nici una din celelalte nu poate exista fără aceasta. Este clar că ființele care au parte numai de creștere și pieire nu au somn și veghe, ca de pildă plantele; căci ele nu au partea senzitivă, nici în stare distinctă, nici în stare difuză; căci atît ca potență cît și ca esență ea e separabilă.

De asemenea este evident că nu există nici o ființă care să vegheze mereu sau să doarmă mereu, ci ambele stări se manifestă la aceleași viețuitoare; dacă viețuitorul are facultatea de a percepe, nu poate să nu

doarmă sau să nu vegheze: amîndouă aceste stări, dependente de percepție, aparțin principiului simțirii. Nu se poate ca una din aceste stări să existe permanent în aceeași ființă, adică un anumit soi de ființă să doarmă încontinuu sau să vegheze încontinuu, pentru că toate ființele care exercită în mod firesc o activitate, cînd depășesc timpul normal spre a face ceva, ajung la neputință; de pildă ochii care văd încetează să mai facă acest lucru, la fel cu mîna, sau oricare alt organ care exercită o anumită acțiune. Dacă organul căruia îi este dat să perceapă depășește timpul în care e capabil să perceapă încontinuu, slăbește și nu mai poate face acest lucru. Dacă prin urmare veghea e limitată prin încetarea (454 b) percepției și dacă dintre contrarii unul trebuie să fie prezent, celălalt nu, iar veghea e contrariul somnului, dacă în sfîrșit e necesar ca oricînd unul dintre contrarii să fie prezent, rezultă că viețuitorul trebuie să și doarmă. Dacă deci somnul e o asemenea stare, adică neputința de a fi treaz dincolo de o anumită limită și dacă limitarea veghei se produce fie prin boală, fie independent de boală, așa încît și neputința și relaxarea vor fi la fel, atunci orice ființă care a vegheat în mod necesar trebuie să doarmă; căci e cu neputință să lucreze întruna. Într-adevăr somnul este o înrîurire a părții senzitive, întocmai ca o punere în lanțuri sau în nemișcare, așa încît în mod necesar orice ființă care doarme are și facultatea senzitivă. Însă facultate senzitivă este aceea capabilă să perceapă în act, dar a percepe în act în timpul somnului e pur și simplu imposibil: de aceea orice somn trebuie să fie urmat de veghe.

Este evident că aproape toate animalele au parte de somn, atât cele înnotătoare cât și cele zburătoare și cele terestre; căci și toate speciile de pești și toate moluștele pot fi văzute dormind, de asemenea toate celelalte care au ochi, chiar cele cu ochi duri ca și insectele, dorm. Dar toate acestea au somnul scurt, așa încît adesea i-ar fi greu cuiva să-și dea seama dacă dorm sau nu. În ceea ce privește crustaceele, nu e încă lămurit, după observațiile făcute, dacă dorm. Dacă explicația dată pare cuiva demnă de crezare, îi va da crezare. În orice caz este evident că toate animalele au parte de somn din următoarele considerente: animalul se deosebește după putința de a percepe, iar somnul este un fel de nemișcare și blocare a percepției, pe cînd veghea este dezlegarea și îngăduirea ei. Nici una dintre plante nu are parte de vreuna din aceste stări. Fără percepție, într-adevăr, nu există nici somn nici veghe; iar ființele care au percepție au parte și de suferință și de plăcere; cele care resimt acestea cunosc și dorința. Plantele însă nu au parte de ele. O dovadă că funcția nutritivă (455 a) se exercită mai bine în somn decît în stare de veghe este că hrănirea și creșterea se desfășoară mai degrabă atunci, fără să mai fie nevoie pentru acestea și de percepție.

2

De ce dorm și veghează animalele, și datorită cărui simț sau căror simțuri, dacă sînt mai multe? De vreme ce unele animale au toate simțurile iar altele nu, de pildă văzul, pipăitul și gustul le au toate, afară de ca-

zul că vreun animal care este incomplet, (s-a vorbit de ele în *Despre suflet*)³ și de vreme ce este de-a dreptul imposibil ca un animal care doarme să perceapă ceva, este evident că toate animalele au aceeași comportare în ceea ce se numește somn; căci dacă în timpul somnului cu un simț ar percepe, cu altul nu, și-ar da seama, ceea ce e cu neputință. Deoarece fiecărui simț îi revine ceva propriu și ceva comun, anume propriu este de pildă văzului vederea, auzului auzirea și așa mai departe, există o anumită facultate comună ținând tovărășie tuturor simțurilor, prin care viețuitorul simte că vede și aude (căci nu prin văz cineva vede că vede, sau distinge ori poate să distingă cele dulci de cele albe nu prin gust, nici prin văz, nici prin amîndouă, ci printr-o parte comună⁴ tuturor organelor de simțire; căci există o singură sensibilitate și principiul facultății senzitive este unul, dar esența fiecărui gen de percepție este alta, bunăoară cea a sunetului și cea a culorii). Procesul acesta este simultan în prim rînd cu pipăitul (căci acesta se separă într-adevăr de celelalte organe de simț, pe cînd celelalte nu sînt separabile de el; s-a vorbit despre acestea în cercetările asupra sufletului). E limpede deci că veghea și somnul sînt înrîuriri ale pipăitului. De aceea există ele la toate viețuitoarele căci numai pipăitul există la toate. Dacă somnul s-ar ivi prin faptul că toate simțurile au fost înrîurite, ar fi absurd ca simțurile să devină în chip necesar inactive și nemișcate simultan, de vreme ce ele nu trebuie și nu pot să lucreze simultan; dimpotrivă e mai logic dacă li se întîmplă să nu se odihnească toate deodată. Ceea ce spunem acum e logic și pentru următorul temei: dacă principiul sen-

sibilității care e la baza tuturor celorlalte simțuri și către care tind toate celelalte, suferă vreo înrui-rire, în mod (455 b) necesar suferă și toate celelalte, dar dacă vreunul din acestea este lipsit de puteri, nu și acela în mod necesar ajunge la neputință. De altfel din multe fapte rezultă lămurit că somnul nu constă din inactivitatea simțurilor și ne- folosirea lor, nici din neputința de a resimți. Așa ceva are loc într-adevăr și în cazul leșinurilor, căci leșinul este pierderea putinței de a percepe. Unele forme de nebunie sînt și ele asemănătoare. Ba și cei cărora li se apasă vinele gîtului cad în nesimțire. Dar uneori in- capacitatea funcționării nu se află în orice fel de organ, nici nu are o cauză întîmplătoare ci, după cum am spus adineaori, se află în principiul sensibilității prin care sînt percepute toate; cînd deci acesta este neputincios, în mod necesar nu se va putea percepe cu nici unul din celelalte organe; în schimb cînd un anumit organ din acestea e neputincios, nu înce- tează în mod necesar și activitatea celui dintii.

Din ce cauză are loc somnul și ce fel de afecțiune este el, iată ce trebuie să spunem. De vreme ce există mai multe feluri de cauze (căci numim cauză scopul ca și începutul mișcării, și atît materia cît și forma)⁵, întrucît spunem în primul rînd că natura lucrează pentru un anumit scop, care este un obiectiv bun, iar repausul, la orice ființă născută să se miște dar care nu poate să se miște chiar fără încetare, este în mod necesar plăcut și folositor, așa încît somnul i se potrivește, reiese că este adevărată metafora prin care îi dăm această denumire. Somnul există în ve- derea conservării animalelor. Veghea este însă ținta somnului; căci faptul de-a simți și gîndi reprezintă

țelul, la toate ființele care posedă pe una din acestea: ele sînt ce e mai bun în asemenea ființe, iar ceea ce e mai bun reprezintă țelul. Ca atare, oricărui viețuitor trebuie să-i revină starea de somn. Vreau să spun însă că necesitatea decurge din ipoteză, în sensul că, existînd o ființă cu natura sa proprie, trebuie neapărat să-i revină unele stări, iar dacă au loc acestea, neapărat că-i revin și altele. Pe deasupra mai trebuie spus și în urma cărui proces sau a cărei activități din corp au loc la viețuitoare veghea și somnul. La celelalte animale trebuie să presupunem, pentru asemenea stări, cauze identice sau analoage cu cele ce acționează la animalele cu sînge, în cazul cărora e vorba de aceleași cauze ca la oameni. Rezultă că potrivit celor din urmă sînt de studiat toate.

Am precizat mai înainte, în alte lucrări⁶, că izvorul simțirii la viețuitoare se află (456 a) în aceeași parte a corpului din care izvorăște și principiul mișcării. Anume, existînd trei regiuni distincte, el se situează în zona mijlocie, dintre cap și parte inferoară a pîntecelui. Deci la animalele cu sînge este vorba de regiunea din jurul inimii, căci toate animalele cu sînge au inimă și acolo își are sediul principiul mișcării și cel al sensibilității fundamentale. Este limpede că acolo se află și izvorul mișcării, ca și al răsufării sau în general al răcirii, căci natura a făcut animalele ce respiră, ca și pe cele ce se răcesc în apă, astfel încît să-și păstreze căldura din acea parte a corpului. Dar vom vorbi mai tîrziu despre asemenea lucruri. La animalele fără sînge, la insecte și la cele ce nu sînt înzestrate cu răsufare, aerul inerent lor se dilată și se contractă, pare-se, într-o parte analoagă a corpului. Iar acest lucru este limpede la holoptere,

ca viespile, albinele, muștele și celelalte asemenea lor. Deoarece însă este cu neputință a pune în mișcare ceva ori a săvârși un act fără energie, iar energia e dată de reținerea suflului, la cele care introduc aer în ele energia e dată de reținerea aerului venit din afară, la cele care nu respiră, de a aerului dinăuntru (de aceea insectele cu aripi zumzăie când se mișcă, datorită frecării aerului care se izbește de platoșa insectelor holoptere). Oricare viețuitor se mișcă întreg când se ivește o senzație — fie internă fie externă — în principiul sensibil. Dacă somnul și veghea sînt reacții ale părții acesteia, este limpede în ce loc și în care regiune senzitivă principală au loc ele.

Unii se mișcă în somn și săvîrșesc multe gesturi care seamănă cu starea de veghe, desigur nu fără o anumită reprezentare și simțire. Visul este și el un fel de manifestare a simțirii. Despre el însă vom vorbi mai târziu. În lucrarea numită *Probleme*⁷ s-a arătat cum se face că, atunci când ne trezim, ne reamintim visele, în timp ce faptele săvîrșite în stare de veghe pot fi uitate.

3

În continuare trebuie să vedem în urma căror procese și unde își are originea această stare organică, atît cea de veghe cît și cea de somn. Este clar că pentru ființa cu simțire apare mai întîi nevoia de a se hrăni și a crește; ultimul fel de hrană, pentru toate animalele cu sînge, este dat de natura sîngelui, pentru animalele fără sînge de ceva analog (456 b). Sediul sîngelui este în vine, a căror obîrșie este în ini-

mă (așa cum reiese lămurit din disecții). Deci prin pătrunderea hranei din afară în locurile apte s-o primească se produce o exhalatie a ei în vine, și acolo, preschimbându-se în sânge, hrana urcă spre inimă. S-a vorbit despre acestea în tratatul despre hrănire. Acum trebuie să reluăm problema, pentru ca să putem înțelege care sînt cauzele mișcării și cărei modificării a părții senzitive li se datorează veghea și somnul.

Somnul nu este, așa cum s-a spus, o anumită slăbire produsă în partea senzitivă; căci și nebunia, sufocarea sau leșinul pricinuiesc o asemenea slăbire. Ba chiar unii, aflați într-o stare de leșin puternic, se întîmplă să aibă reprezentări. Acest lucru trezește o oarecare nedumerire, căci dacă este cazul să spunem că leșinul e un somn, s-ar putea să fie un vis și reprezentarea ivită sub această stare. Cei care au fost încercați de stări de leșin puternice și care credeau că au și murit, știu să povestească multe lucruri. Despre toate, trebuie să admitem aceeași explicație. Într-adevăr, după cum spuneam, somnul nu înseamnă slăbirea totală a sensibilității, ci această stare provine de la exhalatia pricinuită de hrană; căci e obligatoriu ca exhalatia să se ridice pînă la un anumit punct, apoi să revină și să intre în prefacere, întocmai ca apele Euripului. Căldura fiecărui viețuitor tinde către partea de sus, iar odată ajunsă acolo se întoarce și revine întregă în jos. De aceea somnul se ivește mai ales după hrănire, căci atunci sînt mînate laolaltă către părțile de sus atît o mare cantitate de umiditate cît și substanța corporală. Fixîndu-se, ele îngreuiază organismul și produc ațipirea. Apoi, cînd coboară și se întorc îndărăt, gonind căl-

dura, se ivește somnul și animalul adoarme. O dovadă în acest sens sînt narcoticele: căci toate provoacă îngreuiarea corpului, atît cele luate ca băutură cît și cele care se mănîncă, de pildă macul, mandragora, vinul, negara. La fel, cei care sînt îngreuiati și somnoroși par să aibă această stare, neputînd să-și ridice capul și să-și deschidă pleoapele. După masă mai ales se ivește un astfel de somn; căci exalația de la mîncăruri este mare. Somnul provine și din unele oboseli; oboseala produce o descompunere în corp iar produsul descompunerii este ca și o hrană greu mistuită (457 a) în cazul că nu e rece. Și unele boli cauzează același lucru, anume cele care se datorează surplusului de umezeală și căldură, așa cum se întîmplă cu cei ce au febră sau sînt în letargie. În epoca copilăriei se întîmplă la fel; într-adevăr copiii dorm foarte mult, pentrucă toată hrana este trimisă în sus. Dovadă este că în perioada copilăriei părțile de sus întrec în mărime pe cele de jos, intrucît creșterea lor e mai rapidă. De aceea și cazurile de epilepsie sînt frecvente la copii, căci somnul e ceva asemănător epilepsiei și într-un anumit sens este chiar epilepsie. De aceea, la mulți această boală începe în timp ce dorm și au accese în timpul somnului, iar în stare de veghe nu au nimic. Într-adevăr cînd aerul^o urcă în cantitate mare, coborînd apoi prin vine, umflă și strîmtează deschizătura prin care se face respirația. De aceea vinurile nu fac bine copiilor, nici doicilor (căci nu e deosebire dacă-l bea chiar ei sau îl bea doica), ci trebuie băut amestecat cu apă și în cantitate mică, deoarece vinul este vaporos, în special cel negru. Părțile de sus ale copiilor sînt într-astfel pline de hrană încît pînă la cinci luni nici

nu întorc gîtul. Ca și la cei foarte beți, o cantitate mare de umezeală urcă în sus. Probabil această stare este cauza pentru care fătul, la început, stă liniștit în pîntece. Și în general, sînt somnoroși cei cărora nu li se văd vinele, cei mici de statură și cei cu capul mare; căci la primii, vinele fiind strîmte umezeala nu se poate scurge lesne, iar la ceilalți tendința de ascensiune și evaporare e mare. Cei cu vinele pronunțate nu sînt somnoroși, datorită lărgimii vinelor, dacă nu au vreo altă **afecțiune care să se opună**. Nici cei melancolici nu sînt somnolenți, căci interiorul lor e rece, astfel că la ei nu se formează o cantitate mare de vapori. Iată de ce sînt slabi, fiind totuși mîncăcioși: e ca și cum corpurile lor n-ar fi predispuse să asimileze. Fierea neagră, fiind în chip firesc rece, răcește și **partea nutritivă și celelalte părți** unde ar putea să existe un prisos de acest fel. — Prin urmare este evident, din (457 b) cele spuse, că somnul este o concentrare înăuntru a căldurii și un răspuns dat de organism datorită cauzei arătate. Așa se face că cel care doarme se mișcă mult. Din clipa cînd pierde cunoștința, el se răcește și din pricina răcirii îi cad pleoapele. Dar părțile de sus și cele externe sînt reci, pe cînd cele dinăuntru și de jos sînt calde, anume picioarele și interiorul.

Totuși s-ar putea arăta faptul că somnul cel mai puternic este după mese, iar vinul și cele ce au căldură, ca el, provoacă somn. Dar nu pare întemeiat ca somnul să fie o răcire iar ceea ce provoacă somnul să fie cald. Să se întîmple oare ca zonele cu pori ale capului să se răcească la venirea vaporilor, întocmai cum pîntecele gol este cald iar umplerea lui produce răcire din pricina mișcării? Sau, după cum

cei ce beau ceva cald au îndată un tremur, la fel aci, în timp ce căldura se ridică în sus, răceala adunându-se aduce răcire și face să slăbească și să scadă căldura interioară? Afară de aceasta, în momentul când în corp intră o cantitate mare de hrană, pe care căldura o urcă sus, are loc o răcire — ca în cazul focului peste care se pun lemne — pînă cînd ea este mistuită. Somnul însă se produce, după cum s-a spus, cînd substanța corporală este adusă prin vine sus, pînă la cap, de către căldură. În momentul în care nu mai poate fi antrenată din cauză că este prea multă, ea este respinsă și se scurge în jos. De aceea oamenii cad jos (omul e singurul dintre animale care stă drept) în momentul cînd dispare căldura care o antrenează în sus, și căderea provoacă pierderea cunoștinței și apoi dă drumul imaginației. Acestea sînt explicațiile acceptate acum, în ce privește procesul de răcire.

De altminteri principalul loc este regiunea creierului, după cum s-a spus în altă parte. Creierul este cea mai rece parte a corpului, cum e la ființele care nu au creier partea corespunzătoare lui. După cum aburul care se degajă sub influența căldurii soarelui, cînd ajunge sus se răcește datorită temperaturii scăzute de acolo și, condensîndu-se, coboară (458 a) transformat din nou în apă, tot astfel, prin ascensiunea căldurii către cap, exhalajia suplimentară se condensează în flegmă (de aceea catarurile par să vină de la creier), iar cea hrănitore și sănătoasă coboară, după ce s-a condensat, și micșorează căldura. Subțirimea și îngustimea vinelor din regiunea creierului contribuie la răcire, făcînd să nu se săvîrșească cu ușurință evaporarea. Aceasta este cauza

răcirii, chiar dacă exhalăția e foarte caldă. Trezirea se face atunci cînd o cantitate mare de căldură din jur, concentrată într-un spațiu mic, a fost absorbită, devenind dominantă, și după ce s-a separat sîngele mai corporal de sîngele cel mai curat. Cel mai subține și mai curat este acela din creier, în timp ce sîngele din părțile inferioare este cel mai gros și mai tulbure. Tot sîngele își are originea, așa cum s-a spus și aici și în altă parte, în inimă.

Acolo vîna din mijloc comunică cu fiecare din cele două cavități ale inimii; acestea două primesc sînge din fiecare vîna, atît din cea mare cît și din aortă. În vîna din mijloc se face despărțirea. Dar e mai potrivit să precizăm acestea în alte tratate. Din pricină că sîngele devine mai amestecat după intrarea în corp a hranei, se ivește somnul, pînă ce se desparte sîngele cel mai curat, trecînd în părțile de sus iar cel mai tulbure în părțile de jos. După ce s-a făcut această separație, ființele se trezesc eliberate de îngreuierea provocată de hrană. — Am arătat deci cauza somnului, anume îngrămădirea substanței corporale, trimisă în sus de către căldura internă, în jurul principiului sensibilității; de asemenea am spus ce este somnul, anume starea de inacțiune a principiului sensibil, care se produce în mod necesar (nu poate exista animal fără să existe procesele care îl caracterizează ca atare), în vederea conservării; căci repausul reface viețuitorul.

CAPITOLUL 4 **Despre vise**

1

După acestea, să întreprindem cercetarea despre vis și, mai întâi (458 b), să spunem în care dintre părțile sufletului se manifestă el, dacă anume e o reacție a părții intelective sau a celei senzitive; căci doar prin acestea devenim conștienți de cele din noi. Dacă folosința văzului este vederea, a auzului auzul și a simțirii în genere faptul de a simți și dacă există printre simțiri unele comune, ca a formei, a mărimii, a mișcării și celelalte de acest fel, altele fiind specifice, cum sînt culoarea, sunetul, gustul, — este cu neputință ca acela ce se închide în sine cu totul și doarme să vadă, și tot așa se prezintă cazul și cu celelalte simțiri: așa încît e limpede că nu resimțim nimic atunci cînd dormim.

Aceasta înseamnă că nu pe calea simțurilor resimțim visul. Dar nici pe calea judecății. Într-adevăr, noi nu spunem numai, despre cîte ceva ce vine spre noi, că e om sau cal, ci facem și judecata că e alb ori frumos; deci fără de simțire judecata n-ar putea spune nimic din acestea, nici că-i adevărat, nici că-i neadevărat. Totuși în vise se întîmplă ca sufletul să

facă așa ceva; credem a vedea că vine spre noi un cal și că e alb. Pe deasupra, potrivit cu visul cugetăm și la câte altceva, așa cum în timpul vegherii resimțim și alte lucruri; căci despre lucrul pe care-l resimțim, adesea și gândim câte ceva. Astfel în vise, dincolo de imagini, uneori cugetăm la alte lucruri. Iar așa s-ar dovedi că stau lucrurile cu acela care, trezindu-se, și-ar îndrepta atenția și ar sta să-și amintească de vis. Unii au și luat în cercetare asemenea vise, de pildă cei ce pretind o orîndui lucrurile printr-un procedeu de rememorare; li se întîmplă într-adevăr, adesea, să-și pună în fața ochilor altă imagine decît visul, în orizontul acela. Așa încît e lămurit că imaginea din somn nu reprezintă întreg visul și că aceea ce cugetăm ține de judecată. În orice caz e evident măcar atîta lucru, despre toate cele în joc, că prin aceeași capacitate prin care ne amăgim, cînd sîntem treji, în caz de boală, căpătăm și reacția respectivă din timpul somnului. Poți să fii cît de sănătos și învățat, totuși soarele nu-ți apare mai puțin ca fiind de un picior. Însă, fie că sînt aceleași fie că sînt diferite, facultatea imaginativă și cea senzitivă a sufletului, nu e mai puțin adevărat că în noi nu se produce așa ceva fără de vedere și simțire; căci a vedea și a auzi ceva greșit revine celui ce efectiv vede și aude ceva, chiar dacă nu e ce crede el. Însă, în timpul somnului se presupune că nu se vede (459 a), nu se aude și în general nu se simte nimic. Faptul că nu se vede nimic poate fi adevărat, însă nicidecum că simțirea nu încearcă nimic, ci pînă și vederea poate fi supusă unei încercări, precum și celelalte simțuri, ba fiecare din ele, ca la o ființă trează, oferă câte ceva într-un fel, prin senzație, deși

nu tocmai ca la o ființă trează; și uneori judecata spune că lucrul văzut e fals, cum ar spune-o celor treji, alteleori ea se supune și dă urmare imaginii.

Faptul deci că procesul pe care îl numim vis nu ține de partea din noi ce judecă, nici de cea care gîndește, este limpede. Dar ea nu ține nici de cea senzitivă de-a dreptul; căci atunci s-ar putea vedea și auzi pur și simplu.

Trebuie așadar cercetat cum și în ce fel stau lucrurile. Să presupunem, ceea ce pare îndreptățit, că visul este o stare de ordin sensibil, de vreme ce așa e și somnul; căci acesta nu revine unuia dintre viețuitoare, visul altuia, ci ele revin aceluiași. Dat fiind că am vorbit despre imaginație în „Despre suflet”¹ și anume că imaginativul este aidoma cu sensibilul, deși esența lor e diferită; dat fiind că, pe de altă parte, imaginația este mișcarea pricinuită de simțirea în act, iar visul pare a fi un fel de imaginare (căci imaginea din somn o denumim vis, fie că se produce de-a dreptul, fie în vreun alt chip), este limpede că faptul de a visa ține de facultatea senzitivă în măsura în care e ceva imaginativ.²

2

Ce anume este visul și cum se ivește el din sînul celor ce se petrec în cadrul somnului, iată ce trebuie în primul rînd cercetat. Lumea sensibilă ne face să resimțim cîte ceva, prin fiecare organ al simțurilor, iar înrîurirea produsă de ea nu numai că stăruie în organe atîta vreme cît simțirile sînt active, dar stăruie chiar după ce ele au încetat să mai fie. Înrîuri-

rea aceasta asupra-le seamănă întrucîtva cu cea a obiectelor în mișcare. Într-adevăr și în cazul obiectelor acestora mișcarea are loc fără ca ceea ce le-a pus în mișcare să le mai atingă; a fost pus în mișcare un anumit strat de aer, iar mișcarea lui, la rîndu-i, face la fel cu un altul. În felul acesta, pînă în clipa cînd procesul se oprește, agentul poate produce mișcarea atît în (459 b) aer cît și în lichide. La fel trebuie să concepem procesele și în prefacerile din lucruri: de pildă ceea ce s-a încălzit sub acțiunea căldurii, încălzește la fel pe altul din zona alăturată, și acest fenomen se săvîrșește pînă la capăt.

De aceea și în locul unde se petrece simțirea, de vreme ce senzația în act este un fel de alterare, neapărat că se întîmplă așa ceva. Înriurirea nu are loc doar în organele ce resimt, ci și în cele ce au încetat s-o facă, și are loc și în adîncime și la suprafață³. Iar lucrul e limpede cînd resimțim ceva în chip continuu: dacă de pildă suferim o schimbare, înrîurirea succede senzației, ca de pildă cînd trecem de la soare la întuneric; ni se întîmplă într-adevăr să nu vedem nimic, din pricina persistenței procesului trezit de lumină în ochi. Dacă vom privi îndelungat la o singură culoare, alb ori galben, ea ne apare întocmai, oriunde ne-am arunca apoi privirea. Iar dacă privim spre soare ori spre altceva strălucitor și închidem apoi ochii, ni se arată, de sîntem atenți, pe linia de-a lungul căreia se petrece acțiunea vederii, mai întîi aceeași culoare, apoi ea se prefăce în roșu, în purpuriu, pînă ce trece în negru și dispăre. La fel se desfășoară și simțirile trezite de lucruri în mișcare, ca de pildă de rîuri, mai ales de cele repezi; căci

atunci ne par în mișcare chiar lucrurile ce stau pe loc. De altfel se și întâmplă că unii asurzesc din cauza zgomotelor mari, sau își pierd mirosul din cauza mi-
resmelor puternice, la fel fiind și cu celelalte.⁴ E lim-
pede că lucrurile se întâmplă după cum arătăm.

Faptul ca organele de simțire resimt degrabă
chiar și deosebirile mărunte îl dovedește fenomenul
petrecut în cazul oglinzilor; în legătură cu acesta,
cineva, cercetîndu-l ca atare, ar putea avea multe
nelămuriri. Dar e totodată limpede în cazul oglinzi-
lor că, după cum vederea suferă o înrîurire, ea pri-
cinuește la rîndul ei una. Într-adevăr, dacă oglinzile
sînt deosebit de curate, în clipa cînd femeile ce sînt
la vreme de menstruație se întâmplă să se uite într-
una din ele, apare la suprafața oglinzii ca și un abur
sîngeriu; iar dacă oglinda e nouă, nu e lesne să se
șteargă o asemenea pată, pe cînd dacă e veche e
lesne. Pricina este, cum am spus (460 a), că vederea
nu numai că suferă o înrîurire prin intermediul aeru-
lui, dar ea și pricinuește una și pune în mișcare
ceva, ca și obiectele strălucitoare; căci vederea face
parte din rîndul celor ce strălucesc și au o culoare.
Ochii însă se dispun întocmai ca oricare altă parte
a corpului, în chip firesc; căci prin natura lor ei au
vinișoare. De aceea, cînd are loc menstruația, dato-
rită turburării și aprinderii sanguine, chiar dacă di-
ferența din ochi ne rămîne nepercepută, ea există
totuși (căci natura spermatică și cea menstruală sînt
aceleași) și aerul este pus astfel în mișcare, iar el,
la rîndul său, înrîurește zona de aer care e pe oglinzi
și care e continuă, cu un efect asemănător celui pe
care-l suferise el, aerul oglinzii dînd atunci acea

aparență. Tot astfel, printre strale, cele mai curate sînt și cele ce se pătează mai repede; căci lucrul curat arată în amănunt ce a primit din afară, și cu cît e mai curat, înregistrează cele mai mici schimbări. Iar arama, datorită netezimii ei, înregistrează cu deosebire orice atingere (trebuie să ne închipuim atingerea cu aerul ca un fel de frecare, sau ca o ștergere ori spălare), iar din cauza purității atingerea devine evidentă, oricare ar fi ea. Faptul că nu se depărtează repede de pe oglinzile noi, se datorește purității și netezimii lor. Căci atingerea răzbate prin asemenea oglinzi, atît în adîncime cît și la suprafață, în adîncime datorită purității, la suprafață datorită netezimii. În schimb la oglinzile vechi atingerea nu se păstrează, pentru că pata nu pătrunde la fel, ci mai puțin adînc. Faptul deci că și din cauza unor diferențe mai mici se naște cîte un proces, că simțirea e vie și că, pe deasupra, organul sensibil al culorilor nu numai că suferă o înrîurire dar și exercită una, e limpede din cele de mai sus. O mărturie în favoarea celor spuse o dau și cele ce se petrec în legătură cu vinul și cu pregătirea buchetului lui. Într-adevăr, pe dată se îmbibă de mișesmele învecinate atît uleiul folosit aci cît și vinul; căci ele primesc nu numai mirosurile celor vîrite în ele ori amestecate, dar și ale celor așezate pe lîngă vase sau ivite în preajma lor.

Pentru problema noastră de la început (460 b), fie așa dar stabilit un lucru, care din cele spuse reiese evident, anume că, chiar dacă dispare sensibilul de afară, rămîn sensibile înrîuririle, iar pe deasupra că ne putem lesne înșela, sub unele stări afective⁵, în ce privește senzațiile, fiecare în felul său, ca de pildă

cel fricos în caz de primejdie, îndrăgostitul în dragoste, astfel încît să ni se pară, doar după o mică asemănare, că vedem pe dușmani sau alteori că vedem pe cel iubit; iar acestea, cu cît am fi mai stăpîniți de patimă, cu atît s-ar ivi mai lesne, la cea mai mică asemănare. În același fel se și amăgesc lesne toți, în caz de mînie sau în orice manifestare de dorință, și cu atît mai mult cu cît sînt mai adînc înrîuriți. Așa se întîmplă că și celor ce au călduri mari, le apar pe pereți dihanii, dintr-o neînsemnată asemănare a câtorva linii întrunite. Iar acest lucru uneori se intensifică într-astfel, odată cu înrîuririle afective, încît, dacă patima nu e excesivă, nu-i rămîne cuiva ascuns că se înșeală, pe cînd dacă starea e puternică, omul e bîntuit de năluciri. Pricina însă pentru care se întîmplă aceasta o dă faptul că nu pe temeiul aceleiași capacități poți deosebi esențialul și căpăta imagini. Iar un semn al acestei situații este că soarele, de pildă, ne apare ca fiind de un picior, dar la această închipuire se opune adesea altceva⁶. De asemenea, prin încălecarea degetelor, ceea ce e una pare să fie două, și totuși nu spunem că sînt două⁷; căci vîzul e mai presus de pipăit. Dacă n-ar exista decît pipăitul singur⁸, atunci bineînțeles am socoti că sînt două. Dar pricina pentru care ne înșelăm este că nu numai prin mișcarea lucrului sensibil ni se arată acestea, ci și prin schimbarea senzației ea însăși, dacă ea se schimbă, așa cum s-ar putea întîmpla din cauza sensibilului. Spunem toate acestea, la fel cum li se pare, de pildă, celor ce navighează, că pămîntul se mișcă, pe cînd în realitate vederea e cea mișcată de altceva.

Potrivit celor de mai sus, este limpede că nu numai la cei treji se produc reacțiile ivite prin resimțirea a ce e în afară ca și a ce există în corpul propriu, ci și atunci când se naște starea numită somn; și mai ales atunci apar ele. Căci de-a lungul zilei, ele sînt înlăturate, prin acțiunea comună (461 a) a simțurilor și a gândirii, pierind întocmai ca un foc mic prins de o vîlvătaie mai mare, sau ca suferințe și bucurii mici cuprinse de altele mari, pe cînd dacă oamenii se odihnesc, atunci ies la suprafață și cele mici. Noaptea, datorită odihnei parțiale a simțurilor ca și a neputinței lor de a fi în act, prin faptul că se produce schimbul de căldură de la cele din afară în spre interior, mișcările sînt purtate spre izvorul simțirii și ies în relief odată cu potolirea oricărei turburări⁹. Trebuie conceput că, întocmai vârtejurilor mici ivite în rîuri, fiecare proces se produce continuu, uneori la fel cum era, alteori trecînd în alte înfățișări, datorită vreunui obstacol.

De aceea după hrănire și dacă e vorba de viețuitoare cu totul tinere, cum sînt pruncii, nu se produc vise; într-adevăr căldura adusă de hrană pricinuieste o prea mare mișcare lăuntrică. Așa încît, după cum în apă, dacă o miști prea tare, fie nu apare nici un fel de imagine, fie apare una, dar răvășită cu totul, părăind deosebită de ce este, în timp ce dacă apa e liniștită apare curată și limpede, la fel și în somn nălucirile și procesele întîrziate, care se ivesc pe baza celor resimțite, fie pier cu totul, sub mișcarea mai puternică de care e vorba, fie apar ca turburătoare și monstruoase, visele fiind atunci bolnăvi-

cioase, cum se întâmplă la firile triste, la cei cuprinși de febră sau la cei beți. Căci toate stările de acest fel, producând vapori, aduc mișcări și agitații mari. În schimb, atunci când sângele s-a așezat și limpezit, la ființele sanguine, procesul sensibil ce se păstrează de la fiecare organ de simț face ca visele să fie traionice, să manifeste și să pară a fi ceva, pe calea văzului la cele aduse de văz, pe calea auzului la cele ale lui. În același fel este și cu procesele provenite de la alte organe. Căci din faptul că de acolo pleacă procesul ajungând pînă la centrul sensibil, par a izvorici în stare de veghe (461 b) vederea, auzul și simțirea, ca și prin faptul că văzul pare uneori să fie pus în mișcare, fără să fie, noi spunînd că vedem, după cum prin faptul că pipăitul ne informează despre două mișcări ne apar în loc de una, două. În general, centrul sensibil exprimă ceea ce vine de la fiecare simțire, dacă ceva mai intens nu vine să-i spună altceva. Prin urmare o arătare se produce întrutotul, dar ceea ce se arată nu capătă întru totul crezare, decît dacă partea ce judecă este reținută sau nu-și face exercițiul propriu. Însă, la fel cum spuneam că fiecare ins poate fi amăgit de o înrîurire afectivă ori alta, tot așa poate fi și cu cel ce doarme, din pricina somnului, a proceselor din organele de simț și a altor întâmplări în legătură cu senzațiile, astfel încît ceea ce are o mică asemănare cu un lucru să-l poată indica. Atunci cînd cineva doarme, dat fiind că sângele coboară cel mai mult spre centrul sensibil, procesele lăuntrice se concentrează și ele acolo, unele fiind în putere, altele în act. Iar ele se comportă într-astfel încît, dacă vine ceva să pună în mișcare sângele, îndată iese în relief procesul acela, iar dacă procesul însuși se curmă,

iese la iveală un altul. Unele față de altele, ele se comportă ca broaștele acelea făcute de mîna omului¹⁰, care, odată cu topirea sării, se ridică din apă. Procesele sînt inerente virtual așa, iar prin îndepărtarea a ceea ce le împiedică, ele intră în act; și dezlănțuindu-se în puținul sînge ce se află în organele de simț, ele dau mișcări aidoma celor ce se petrec în nori, care, în prefacerile lor repezi, seamănă cu oamenii și cu centaurii. Fiecare din aceste procese este, după cum s-a spus, o rămășiță a simțirii în act; iar după dispariția simțirii efective, rămîn ceva inert, și pe drept cuvînt se poate spune că așa ceva reprezintă un Coriscos, dar nu e Coriscos. Atunci însă cînd se exercită simțirea, nu partea principală și critică din noi spunea că e Coriscos, ci simpla senzație spunea că acela era Coriscos cel adevărat. Cel despre care, în cazul că era înregistrat prin simțuri, spuneam acest lucru, acum, în cazul că imaginea nu ne e cu totul reținută de sînge spre a mai fi resimțită, este trezit la viață de procesele din organele sensibile. Și atunci, ce e asemănător pare a fi chiar adevărat. Atît de mare e tăria somnului încît te poate face să nu-ți dai seama de acest lucru.¹¹

Prin urmare, așa cum, dacă rămîne necunoscut cuiva faptul că degetul îi apasă ochiul (462 a) nu numai că el are impresia dar chiar va face judecata că sînt două lucruri în loc de unul, pe cînd, dacă nu-i rămîne ascuns, el are doar o impresie, dar nu va judeca așa, tot astfel și în somn, dacă simți că dormi și că ai starea în cadrul căreia încerci senzația celui ce doarme, atunci ai impresia lucrului, dar ceva îți spune, în starea ta, că aci e vorba de impresia că e Coriscos nu de realitatea lui (căci adesea

ceva în cugetul celui ce doarme îi spune că aceea ce i se ivește este vis), dacă însă îți rămîne ascuns că dormi, atunci nimic nu vine să spună altfel decît închipuirea.

Faptul că vorbim cu îndreptățire și că există procese imaginative, în organele de simț, este evident în cazul că încerci să-ți amintești cu atenție ce anume înfruriri suferi sub somn și treaz fiind; căci uneori imaginile apărute celui ce doarme i se vor revela, cînd e treaz, ca fiind procese din sînul organelor de simț; dar altora, tineri și care au vederea deosebit de pătrunzătoare, în caz că e întuneric le apar înainte multe imagini mișcătoare, care-i fac să se dea în lături, speriiindu-se adesea. Din toate acestea trebuie să tragem, negreșit, încheierea că visul este un proces imaginativ și că are loc în somn; căci nălucirile de care am vorbit adineaori nu reprezintă vise, cum nu e vis nici ce ne poate apărea înainte cînd simțurile sînt declanșate. De asemenea nu e vis nici orice imagine din somn. Căci unora li se întîmplă să și resimtă dinainte, într-un fel, sunete, lumină, ceva cu un gust sau o atingere, dar cu totul slab și oarecum de departe, iar după ce chiar în somn zăriseră în chip șters cîte ceva, de pildă lumina felinarului după cum li se părea, cînd se trezesc apoi ei o recunosc ca fiind lumină de felinar; și auzind încet glasul de cocoși ori de cîini, îl identifică limpede, trezindu-se, ca fiind așa. Iar unii chiar răspund la întrebări, ba se întîmplă, cu starea de veghe și cea de somn, ca una să aibă loc pe deplin și cealaltă, într-un fel, și ea. Nici una dintre ele nu poate fi socotită vis. La fel, nu sînt nici toate gîndurile adevărate ce se ivesc în somn, dincolo de ima-

gini. Însă procesul imaginativ ce se naște din mișcările resimțite; dacă are loc în somn ca atare, reprezintă un vis.

S-a întâmplat chiar ca unii (462 b) să nu fi avut nici un vis de-a lungul vieții, iar alții, înaintînd adînc în vîrstă, să înceapă să aibă vise fără să fi avut mai înainte. Pricina pentru care ele nu se produc pare asemănătoare celei din cazul copiilor și al stării în care te afli după hrănire. Într-adevăr, la toți cei la care firea a făcut într-astfel încît o cantitate mare de aburi să se ridice spre creștet, aburi ce, recăzînd, pricinuiesc mișcări din belșug, la toți aceștia pe drept cuvînt nu se ivește nici o imagine. Însă cu înaintarea în vîrstă, nu e de mirare ca visul să apară; căci odată cu dezvoltarea prin creștere a cuiva, fie pe temeiul vîrstei fie pe cel al unei înrîuriri, neapărat că i se poate ivi și o stare contrară față de ceea ce resimțea pînă atunci.

Despre profeția

CAPITOLUL 5 ivită în somn

1

Dacă te gîndești la profeția ce se ivește în somn și despre care spunem că rezultă din vise, nu poți nici s-o nesocotești lesne, nici să-i dai crezare. Într-adevăr faptul că toți, sau cei mai mulți, acceptă că visele au un tîlc, face ca lucrul să capete crezare, ca fiind rostit pe temeiul experienței, iar faptul că uneori ar exista profeții prin vis nu e de necrezut; căci lucrul are oarecare temei, așa încît și despre celelalte vise s-ar putea judeca la fel.

În schimb negăsirea vreunei cauze bine întemeiate după care s-ar petrece aceasta face să apară neîncrederea; căci a susține că divinitatea e cea care trimite visul reprezintă, în afara altei lipse de rațiune, o absurditate și prin aceea că nu-l trimite celor mai buni și chibzuiți, ci la întîmplare. Iar dacă se suprimă cauza izvorîtă de la divinitate, nici o alta nu mai pare bine întemeiată: că unii sînt în stare să prevadă întîmplările ce au loc în jurul coloanelor lui Hercule sau al fluviului Borysthene (Nipru, N. tr), este ceva al cărui temei pare mai presus de puterea noastră de pătrundere.

Trebuie prin urmare ca visele să fie, sau cauze, sau semne ale întâmplărilor, sau coincidențe; și fie toate acestea, fie unele dintre ele, fie numai una. Vreau să spun cauză, cum este de pildă luna pentru eclipsa soarelui și oboseala pentru febră, pe când semn al eclipsei este trecerea a ceva deasupra astrului și semn al febrei este asprimea limbii, iar coincidență, faptul că soarele se întunecă în momentul când cineva umblă; căci acest fapt nu e nici semn (463 a) al eclipsei, nici cauză, după cum nici eclipsa nu este una, pentru umblat. De aceea nici una dintre coincidențe nu are loc totdeauna, nici măcar frecvent.

Așadar, oare printre vise să nu fie unele cu adevărat cauze, altele semne, bunăoară pentru cele ce se petrec în legătură cu trupul? La urma urmelor și cei mai prețuiți dintre medici declară că trebuie să ne plecăm cu multă atenție asupra viselor; și se cuvine să acceptăm îndemnuri și de la cei ce, fără a fi specialiști, cercetează câte un domeniu și filosofează asupra-i. Căci e un fapt că mișcările ce se ivesc în noi de-a lungul zilei rămân ascunse, în cazul că nu sînt deosebit de intense, în comparație cu mișcările mai mari din timpul stării de veghe; în starea de somn însă, dimpotrivă, cele mici par a fi puternice. Iar lucrul e evident adesea, în cazul celor ce se petrec în somn: ți se pare că fulgeră și tună asupra-ți, deși nu-ți vin în urechi decît sunete mici, sau că resimți gustul mierii și al altor corpuri dulci, în timp ce-ți lasă gura un pic de apă, și că pășești prin foc sau că te încingi, în clipa cînd doar ceva din tine se încălzește nițel. Dar celor ce se trezesc atunci, le e lămurit că așa stau lucrurile. Acum,

de vreme ce peste tot începuturile sînt neînsemnate, e de la sine înțeles că la fel va fi și pentru boli și celelalte stări ce stau să se ivească în trup. Este deci lămurit că toate acestea sînt neapărat mai evidente în starea de somn decît în cea de veghe. Dar negreșit și faptul că unele dintre nălucirile din somn pot fi cuiva o pricină de a acționa, nu are nimic absurd în el; căci așa cum adesea, clarvăzători fiind în vis, sîntem conștienți de-a fi pe pragul unei fapte, ori în plină faptă, ori după săvîrșirea ei, și sîntem activi (cauza este că demersul nostru se întîmplă să fie prefigurat de începuturile schițate în cursul zilei), tot așa neapărat că și procesele din somn pot fi adesea temeiurile faptelor din timpul zilei, prin aceea că și gîndul lor este prefigurat, la rîndul lui, de nălucirile nocturne. În felul acesta se poate întîmpla ca unele dintre vise să fie semne și cauze. Totuși cele mai multe (463 b) par a fi simple coincidențe, mai ales toate cele ce depășesc măsura lucrurilor și nu-și au temeiul în ele, ci care poartă, să spunem, asupra unor situații ca bătăliile navale ori cine știe ce întîmplări îndepărtate; căci la acestea, e probabil că se întîmplă la fel ca celui care, amintindu-și de un lucru, are parte chiar de lucrul în chestiune. Ce se opune să fie și în somn așa? Este destul de probabil că multe se petrec în felul acesta. Prin urmare, așa cum nici faptul de a-și aminti de ceva nu e semn ori cauză a ivirii lui, la fel nici aci, pentru cel ce are un vis, acesta nu este semn ori cauză a ce se împlinesc, ci o simplă coincidență. De aceea cele mai multe dintre vise nici nu se împlinesc; căci coincidența nu are loc totdeauna, ba nici măcar în cele mai multe cazuri¹.

În general, dat fiind că și printre celelalte viețuitoare visează câte unul, înseamnă că visele nu sînt mesaje divine, nici că s-au produs sub acest semn, ci că au ceva daimonic și că natura este daimonică, dar nu divină. Iar dovada este: unii oameni întrutul neînvățați pot fi prooroci și clarvăzători în vis, nu ca sub un mesaj divin ci în sensul că tuturor celor care au în firea lor o înclinare comunicativă și melancolică le trec pe dinaintea ochilor tot felul de viziuni; căci prin aceea că sînt agitați în tot felul au ei parte de asemenea viziuni, obținînd un însemnat succes cu aceste viziuni, cum au alții noroc la zar. Așa cum se și spune: „dacă arunci des, iese cînd una cînd alta“, la fel se întîmplă și în cazul acestora. Că, pe de altă parte, multe dintre vise nu se împlinesc, nu e nefiresc: nici cîte unele din simptomele corporale sau cerești nu se adevăresc, de pildă semnele de ploaie sau de vînt, căci dacă apare vreo schimbare, mai însemnată, alta decît cea pe care o prevestea semnul, aceasta din urmă nu mai are loc. La fel, multe hotărîri, bine chibzuite, cu privire la ce trebuie întreprins, pot fi înlăturate de alte temeieri, mai puternice. Căci în general, nu tot ce stă să se întîmple are loc, nefiind tot una ceea ce stă să fie cu ceea ce va fi; ci trebuie spus că există temeieri în prelungirea cărora nu încapă împlinire și că acestea s-au produs ca semne ale unor stări de lucruri care nu se produc.

Cît despre visele ce nu au (464 a) temeieri asemenea celor menționate — ci altele, stranii fie în ce

privește timpul sau locul, fie în amploarea lor — ori care nu au nimic din acestea, dar cei care le încercă nu dețin ei înșiși temeiurile, ele, în cazul că proorocirea nu se ivește prin coincidență, ar putea fi mai degrabă așa cum le arătăm noi decât cum spune Democrit, invocînd felurite imagini și emanațiuni. Căci întocmai cum, dacă pui în mișcare apa ori aerul, ele mai pun în mișcare și altceva, iar cînd te oprești se poate întîmpla ca mișcarea aceea să se prelungească mai departe, fără să mai fie prezent izvorul de mișcare, tot astfel nimic nu se împotrivesc ca un proces și o senzație oarecare să ajungă în sufletele celor ce visează — de unde își alcătuiește filosoful acela imaginile și emanațiile — și, oricum s-ar întîmpla să ajungă acolo în fapt, ele să fie mai lesne de înregistrat noaptea, deoarece sosindu-ne în cursul zilei ele se risipesc mai repede (aerul nopții fiind mai neturburat, prin faptul că nopțile sînt mai potolite) și să trezească o senzație în corp datorită somnului, prin faptul că cei ce dorm resimt mai bine decât cei treji pînă și reacțiile mici dinăuntru. La rîndul lor aceste reacții alcătuiesc imagini, pe baza cărora unii prevăd cele viitoare în activitățile respective. De aceea tocmai la oamenii obișnuiți apare o asemenea reacție, iar nu la cei mai chibzuiți. De-a lungul zilei ea s-ar putea ivi și la cei înțelepți, dacă un zeu ar fi cel ce trimite înrîurirea. Astfel însă e mai probabil că tocmai oamenii de rînd sînt cei ce proorocesc, întrucît cugetul lor nu este frămîntat ci potolit și gol, stăpînit fiind total, cînd e pus în mișcare, de ceea ce îl mișcă. Pricina pentru care unii

inși fac în extaz proorociri este că reacțiile lor lăuntrice nu le împiedică ci, dimpotrivă, le favorizează; ei se resimt mai adesea de influențele din afară. Cît despre faptul că unii sînt clarvăzători în vis și că proorocesc mai ales în legătură cu stările prietenilor lor, el se produce prin aceea că de cele mai multe ori cunoscuții se preocupă unii de alții; căci așa cum, departe fiind, cei înrudiți între ei se știu și urmăresc totuși cît se poate de bine, la fel este și în ce privește frămîntările lor, dat fiind că toate năzuințele cunoscuților ne sînt mai bine cunoscute. Iar cei cu sensibilitate bolnăvicioasă, datorită intensității senzațiilor, o nimeresc bine, ca și trăgătorii de la distanță. Pe baza (464 b) naturii lor schimbătoare, ceea ce urmează le apare degrabă în cuget; este la fel cum se întîmplă cu poemele lui Philaigidos, la cei exaltați, care le continuă aidoma în vorbă și gînd, ca poemul „Afrodita”; în felul acesta, recitînd, le leagă între ele mai departe. Tocmai din cauza impetuozității cu care se avîntă, pornirea din ei nu este înlăturată de vreo altă pornire.

Cel mai iscusit tîlcuitor de vise este cel în măsură să ia în cercetare asemănările; căci visele clare și realizabile oricine le poate tîlcui. Vorbesc de asemănări, întrucît nălucirile sînt foarte apropiate de imaginile de pe suprafața apei, cum spuneam și mai înainte. Acolo, dacă se produce multă mișcare, arătările și imaginile nu mai seamănă cu lucrurile reale. Este însă priceput în a desluși arătările cel ce poate lesne că disocieze și să intuiască aspectele, altminteri risipite și învălmășite, ale imaginilor, stabilind de

pildă că e vorba de imaginea unui om, cal, sau orice altceva. Negreșit că visul este și el în stare să apară la fel; căci intensitatea mișcării curmă și clarviziunea visului. În concluzie, ce anume sînt somnul și visul, din ce pricină se ivește fiecare, am spus-o, după cum s-a văzut, ca și tot ce înseamnă profeție în vis.

Despre lungimea CAPITOLUL 6 și scurtimea vieții

1

Cauzele pentru care unele dintre viețuitoare au viață lungă, altele scurtă, ca și în general lungimea și scurtimea vieții, iată un lucru ce merită să fie cercetat. Dar începutul cercetării neapărat că pornește în primul rînd de la nedumeririle privitoare la aceste cauze. Într-adevăr, nu este deslușit dacă alta sau aceeași este, la toate viețuitoarele și plantele, cauza care explică viața lungă a unora, viața scurtă a altora; căci chiar printre plante, unele au o viață în jurul unui an, altele o au îndelungată. Pe deasupra este o problemă dacă, dintre cele întocmite de fire, ființele cu viață lungă sînt în același timp și sănătoase din natură, sau dacă nu cumva scurtimea vieții și morbiditatea sînt independente, ori dacă în cazul unor boli corpurile bolnăvicioase din fire și ființele cu viața scurtă coincid, pe cînd, în cazul altor boli, nimic nu se opune ca ființele să fie bolnăvicioase și totuși să trăiască mult.¹

¹ Introducerea e discutabilă în ce privește autenticitatea.
(Nota ediției G. Budé)

Am vorbit, în cele de mai sus, despre somn și veghe, iar despre viață și moarte trebuie să vorbim mai târziu, ca și despre boală și sănătate, în măsura în care acestea cad în sarcina filosofiei naturii. Acum însă (465 a) trebuie luate în considerare cauzele pentru care unele au viață lungă, altele scurtă, cum am spus mai înainte.

Se întâmplă că această diferență o posedă atât genuri întregi, unele față de altele, cât și exemplarele de sub câte o specie raportate între ele. Declar, de pildă, că diferă după gen omul de cal (căci genul oamenilor are viața mai lungă decât cel al cailor), iar după specie diferă om de om; într-adevăr există, în locuri diferite, oameni cu viața lungă și oameni cu viața scurtă: popoarele din ținuturile calde au viață mai lungă, cele din ținuturile reci, viața mai scurtă. Iar printre cei ce locuiesc într-un același ținut, sînt de asemenea oameni care diferă unii față de alții în această privință.

2

Pe de altă parte trebuie să înțelegem ce înseamnă, în cele întocmite de natură, a fi lesne pieritor și a nu fi pieritor. Într-adevăr, focul, apa și cele înrudite cu ele, întrucît nu au aceleași calități, pot să fie cauză și de generare și de pieire unele altora, așa încît este îndreptățit să spunem că și oricare dintre cele ce s-au alcătuit pe temeiul lor se împărtășesc de la natura lor, dacă firește nu e vorba de ceva combinat din mai multe materiale, precum o casă. La altă

categorie de lucruri explicația e diferită: există feluri de-a sfârși specifice pentru multe realități, de pildă, pentru știință, sănătate ori boală; acestea într-adevăr pier chiar dacă nu pier ființele care susțin existența lor ci se păstrează, așa cum pierderea neștiinței o aduce reamintirea și învățarea, a cunoașterii uitarea și eroarea.

Pieirea altor realități decât a celor naturale se petrece prin accident, ca o consecință a acestora: odată cu pieirea ființei piere și știința ori sănătatea ce se află în viețuitor. Așa se face că și despre suflet s-ar putea raționa pe baza acestora, spunându-se că, dacă el nu există pe bază de natură ci așa cum e știința în suflet este și sufletul în trup, atunci ar însemna că mai există pentru el și o altă pieire, în afara celei ce rezultă din distrugerea trupului. Așa încît, de vreme ce situația nu pare a fi de acest fel, înseamnă că sufletul are alt mod de comuniune cu trupul.

3

(465 b) Pe bună dreptate s-ar putea cineva întreba dacă nu cumva se întîmplă ca pieritorul să fie nepieritor acolo unde nu există contrariul lui, ca de exemplu focul undeva sus. Într-adevăr cele ce țin de contrarii pier accidental, prin faptul distrugerii acestora; căci contrariile se suprimă unul pe altul, în timp ce nici un contrariu din sînul substanțelor nu piere prin accident, dat fiind că nici o substanță nu se atribuie vreunui subiect. Nu poate fi deci distrus

aceea ce nu are contrariu și acolo unde acesta nu este: ce ar putea să-l distrugă, dacă distrugerea are loc numai din pricina contrariului, iar contrarietatea nu are loc, sau în general nu are loc aci? Dar acest lucru este în parte adevărat, în parte nu; căci e cu neputință ca aceea ce posedă materie să nu aibă, într-un fel sau altul, parte de contrarietate. Într-adevăr, pretutindeni există căldură și rectitudine, dar e cu neputință ca totul să fie numai cald, numai drept, numai alb: ar însemna că stările acestea există separat. Dacă, prin urmare, ori de câte ori sînt laolaltă factorul ce înrîurește și cel înrîurit, unul înrîurește, celălalt se lasa înrîurit, este cu neputință să nu aibă loc schimbare. Pe deasupra, dacă în chip necesar ceva are un surplus, acest surplus reprezintă un contrariu; din sînul contrariului se petrece întotdeauna schimbarea, iar surplusul este o rămășiță a unuia din contrarii. Dacă însă ceva și-ar alunga contrariul său în act, ar însemna să fie, în cazul acesta, nepieritor. Sau nu este nici atunci, ci e distrus de ceea ce îl împresoară. Dacă deci este așa cum am spus, lucrul își e deajuns sieși, pe baza celor arătate; dacă nu, este de presupus că îi este inerent ceva contrariu în act și că se ivește un surplus. Flacăra mai mică se întîmplă să fie cuprinsă, în arderea ei, de cea mare, deoarece substanța hrănitoare, fumul, pe care prima îl consumă în timp îndelungat, flacăra cea mare îl consumă repede. Așa se face că toate sînt veșnic în mișcare, născîndu-se și pierind. Cît despre lumea înconjurătoare, ea sau colaborează la ce se petrece, sau se împotrivește. Și din această pricină, cele ce-și schimbă locul subzistă mai îndelung, chiar dacă au din fire o

existență mai scurtă, iar dacă au contrarii nu sînt de fel veșnice: căci materia își află îndată contrariul, așa încît dacă e vorba de contrarietate de loc, ele își mută locul, dacă e una de cantitate, se schimbă crescînd ori scăzînd, iar dacă e una de stare internă, atunci ele se prefac.

4

(466 a) Nu se poate spune nici că viețuitoarele cele mai mari pier mai greu (calul, de pildă, are viața mai scurtă decît omul), nici cele mici (majoritatea insectelor trăiesc înăuntrul unui an), nici în general plantele mai mult decît animalele (unele dintre plante sînt anuale și ele), nici cele sanguine (albinele au viața mai lungă decît unele animale sanguine), nici cele fără sînge (meduzele de pildă, care-s nesanguine, țin un an), nici cele de pe pămînt (căci plantele sînt anuale, ca și unele viețuitoare terestre), nici cele din mare (căci și acolo scoicile și meduzele au viață scurtă). În general, viața cea mai lungă o au unele dintre plante, ca de pildă palmierul. Apoi, mai degrabă animalele cu sînge decît cele fără sînge, precum și cele terestre decît cele acvatice. De asemenea, printre viețuitoarele cu sînge și terestre, cele ce se împerechează au viața cea mai lungă, ca de pildă omul și elefantul. În fapt, spre a vorbi de majoritatea cazurilor, cele mai dezvoltate au viața mai lungă decît cele mici; căci le-a revenit, între altele, celor cu viață mai lungă să aibă parte și de mărime, cum era cazul cu viețuitoarele menționate.

Pentru toate acestea s-ar putea concepe, pornind de aci, o cauză de felul următor. Trebuie admis că viețitorul este din firea sa înzestrat cu umiditate și căldură și că a vieții ține de acest amestec, pe când bătrînețea, ca și faptul morții, de uscăciune și răceală; căci așa se dovedesc a fi ultimele, uscate și reci. Iar corpurilor ce au parte de viață le revin caldul și recele, uscatul și umedul. În chip necesar deci, îmbătrânind, ele se usucă. De aceea trebuie ca umiditatea să nu sece cu ușurință. Și tot de aceea grăsimile nu se alterează. Cauza o dă faptul că posedă vapori, iar vaporii sînt, față de celelalte, un fel de foc, care la rîndul lui nu se alterează. Pe de altă parte umiditatea nu trebuie să fie redusă, deoarece tot ce e în cantitate mică se usucă degrabă. Acesta și e motivul pentru care cele mari, atît viețuitoare cît și plante, trăiesc — spre a vorbi în general — mai mult, cum am și spus mai înainte. Căci în chip firesc ființele mai mari au mai multă umezeală. Însă nu numai din această pricină au ele viață mai lungă; două sînt cauzele de viețuire, mărimea și calitatea, așa încît nu e nevoie numai de belșug în ce privește umiditatea, ci mai trebuie și ca aceasta să fie caldă, astfel încît să nu se întărească ori usuce lesne. Tocmai aceasta e și pricina pentru care omul are viață mai lungă decît unele viețuitoare mai mari: au parte de ea cele ce, chiar rămînînd în urmă în ce privește bogăția (466 b) de umiditate, sînt totuși superioare, proporțional, pe planul calității, față de ce le lipsește pe planul cantității. Pentru unele însă caldul îl reprezintă grăsimea, ceea ce le face ca în același timp să

nu se usuce și să nu se răcească lesne; pe cînd altele posedă o umoare diferită.

Pe deasupra, cel ce e sortit să nu piară lesne trebuie să nu aibă multe prisosuri inutile. Într-adevăr excesul lor îl distruge, fie prin boală fie de la sine; căci acțiunea prisosului este contrară și distrugătoare, fie pentru natura viețuitorului, fie pentru un membru al său. Așa se explică de ce ființele mai senzuale și mai bogate în spermă îmbătrînesc repede: sperma este un prisos și, pe deasupra, seacă ființa pe care o părăsește. Așa se face că, de pildă, catîrul trăiește mai mult și decît calul și decît măgarul, din care s-a născut, iar partea femeiască mai mult decît cea bărbătească, în cazul că masculii sînt mai senzuali; tocmai de aceea vrăbioii au viața mai scurtă decît vrăbiile. Pe deasupra, cîți dintre masculi trudes, îmbătrînesc mai degrabă, datorită trudei; căci aceasta vestejește, iar bătrînețea e o formă de vestejire. Prin firea lor însă, și vorbind în principiu, masculii au viață mai lungă decît femelele; pricina o dă faptul că masculul este un viețuitor mai cald decît femela.

Aceleași ființe au viața mai lungă în regiunile calde decît în cele reci, din motivul pentru care sînt și mai mari. Și este cît se poate de vădită mărimea viețuitoarelor reci din fire. Șerpîi, șopîrlele și viețuitoarele cu solzi sînt mari în regiunile calde, și de aceea în Marea Roșie sînt așa crustaceele (testaceele). Într-adevăr umezeala caldă este o cauză de creștere și viață. În regiunile reci, partea umedă din viețuitoare este mai apoasă; de aceea îngheață mai lesne, astfel încît dintre viețuitoarele cu puțin sînge sau fără, unele nu se ivesc de fel în ținuturile dinspre arctică — nici cele pedestre, pe sol, nici cele acvatice; în

mare — iar altele se ivesc, dar sînt mai mici și au viața ceva mai lungă; căci înghețul oprește creșterea.

Pe de altă parte, dacă nu capătă hrană, viețuitoarele și plantele pier; căci atunci se topesc cu adevărat singure. Într-adevăr, așa cum o flacăra abundentă cuprinde în arderea ei și o înghite pe cea mică, absorbindu-i elementul, la fel și căldura fizică — primul factor de asimilare — absoarbe materia în care se află. Cît despre cele acvatice, ele au viață mai scurtă decît cele terestre, nu fiindcă (467 a) sînt umeze pur și simplu, cît pentru că sînt apoase, un asemenea fel de umiditate putîndu-se lesne pierde, fiindcă e rece și supus înghețului. Iar cu viețuitorul fără sînge e la fel, în cazul că nu e apărat de mărimea sa; căci el nu posedă nici elementul grăsimii, nici al dulcelui. În viețuitor elementul gras este dulce; de aceea și au albinele o viață mai lungă decît alte viețuitoare, mai mari.

6

Ființele cu viața cea mai lungă sînt de găsit în sînul plantelor mai degrabă decît în rîndul animalelor, întîi fiindcă sînt mai puțin apoase, așa încît nu îngheață repede, apoi fiindcă posedă grăsime și substanțe vîscoase, ceea ce le face ca, uscate fiind și pline de pămînt, să nu-și piardă prea lesne umezeala. Dar trebuie înțeleasă, pe de altă parte, cauza pentru care arborii au din fire o lungă durată: căci ei au o cauză specifică față de viețuitoare, în afară de insecte. Într-adevăr plantele întineresc veșnic; de aceea și

trăiesc îndelung. Ramurile lor sînt neîncetat altele, pe cînd cele vechi îmbătrînesc; iar rădăcinile la fel. Lucrul nu se petrece deodată; doar cînd creanga și ramurile au pierit, altele vin să crească în locul lor. Iar în timp ce cu ele se întîmplă așa, rădăcinile se preschimbă și ele, datorită substanței în care se află, și așa se face că planta o duce mai departe, ceva din ea pierind iar altceva născîndu-se. De aceea au ele viață lungă. Plantele seamănă cu insectele, cum am spus-o mai înainte; tăiate fiind, ele continuă să trăiască, și dintr-una apar două sau mai multe. Însă insectele izbutesc să ajungă la viață fără a trăi îndelung; căci ele nu au organe și nu le poate da organe principiul de viață activ din fiecare. În schimb cel din plante poate: peste tot ele posedă virtual rădăcina, ca și creanga. Așa se face că din principiul de viață provine, permanent, pe de o parte ce e tînăr, pe de alta ce e bătrîn, fiind prea puține deosebiri în ce privește durata de viață, așa cum se întîmplă cu altoiul. Căci în caz de altoire s-ar putea spune că se petrec, într-un fel, aceleași lucruri: altoiul reprezintă oarecum un membru. Numai că, la altoire, lucrul acesta se produce din părți separate, pe cînd acolo prin continuitate. Iar cauza este că peste tot este virtual inerent principiul de viață.

Însă nu același lucru se petrece cu viețuitoarele și cu plantele. În rîndul viețuitoarelor, viață mai lungă au, în linii mari, exemplarele masculine; la ele părțile de sus sînt mai mari decît cele de jos (căci masculinul seamănă mai mult cu piticul decît feminul), iar în partea de sus se află căldura, pe cînd răceala stăruie în regiunea de jos; de asemenea, printre plante, cele cu creștetul mai greu au viața mai

lungă. Iar așa sînt cele ce nu durează doar un an ci au o natură de arbore; căci partea de sus a vegetalului și capul îl reprezintă rădăcina, la cele anuale roadele, obținute și ele în regiunea de jos. Dar despre acestea, în ele inele, vom da precizări în cărțile despre plante. Acum e vorba, în legătură cu viețuitoarele, despre pricina lungimii și scurtimii vieții lor. Ne mai rămîne să facem considerente cu privire la tinerețe, bătrînețe, viață și moarte. Odată acestea precizate, cercetarea noastră cu privire la viețuitoare ar putea lua sfîrșit.

Despre tinerețe și bătrânețe, viață și moarte, și despre respirație

CAPITOLUL 7

1

Să vorbim acum despre tinerețe și bătrânețe, viață și moarte. În același timp este cazul, poate, să indicăm și cauzele respirației: căci la unele viețuitoare din cauza acesteia se întâmplă că ele trăiesc și că încetează să trăiască.

După definițiile pe care le-am dat în alte părți¹ despre suflet, este limpede atât că trupul nu poate reprezenta substanța acestuia, cât și că, totuși, sufletul subzistă într-o parte a trupului și subzistă într-una din acele părți ce posedă capacitatea corespunzătoare. Deocamdată, așadar, să lăsăm la o parte celelalte aspecte ale sufletului, fie că e vorba de părți sau de facultăți, oricum le-am numi, și să ne limităm la cele de aici; în schimb să spunem că, la toate cîte se numesc viețuitoare și despre care zicem că trăiesc, la cele așadar ce au parte de acestea două (vreau să spun de firea de viețuitor și de viață), e necesar ca una și aceeași să fie partea pe temeiul căreia trăiesc și le putem numi viețuitoare. Căci viețuitorul, ca viețuitor, nu poate să nu trăiască; însă în măsura în care trăiește, nu înseamnă neapărat că e și animal:

plantele trăiesc, e drept, dar nu au senzație, iar prin simțire deosebim animalul de ceea ce nu e animal. Sub raportul numărului, așadar, este necesar ca partea respectivă să fie una și aceeași, dar ca esență să fie multiplă și felurită; căci esența animalului și viețuirea nu sînt același lucru.

De vreme ce, acum, pentru funcțiunile senzitive specifice există o singură facultate senzitivă comună, în care se întîlnesc cu necesitate, în actul lor, senzațiile, iar această facultate se află așezată la mijloc, între ceea ce stă în față, să zicem, și ceea ce stă îndărăt (ceea ce este în față reprezintă obiectul senzației noastre, iar îndărăt ceea ce stă în partea opusă), de vreme ce, pe de altă parte, trupul tuturor celor ce viețuiesc este divizat în partea de sus și partea de jos (căci toate au un sus și un jos, așadar și plantele), este evident că ele posedă principiul (468 a) nutritiv la mijloc. Numim susul partea prin care pătrunde hrana — luînd-o în considerare pe ea iar nu întregul înconjurător — iar partea prin care reziduurile îl părăsesc pe viețuitor o numim josul. Această așezare este răsturnată la plante, în comparație cu viețuitoarele; căci singur omului, printre viețuitoare, prin poziția lui verticală, îi revine să aibă partea sa de sus în spre partea de sus a universului, pe cînd celelalte viețuitoare au o poziție intermediară; iar plantele, nemișcate fiind și luîndu-și din pămînt hrana, neapărat că au întotdeauna jos partea respectivă. Într-adevăr, rădăcinile plantei și așa numita gură la animale își corespund; prin acel loc își ia planta hrana din pămînt, pe cînd celelalte și-o iau singure.

Trei fiind părțile în care se divid toate viețuitoarele împlinite, una prin care își dobîndesc hrana, alta prin care restul este îndepărtat, o a treia la mijloc, aceasta din urmă este pieptul la viețuitoarele mai mari, iar la celelalte ceva analog, organizîndu-se mai bine la unele decît la celelalte. Pe de altă parte, la toate ființele care merg se adaugă și părți folositoare în acest sens, prin care să-și deplaseze întreg corpul, precum picioarele, labele sau celelalte părți cu o aceeași capacitate. În schimb izvorul facultății nutritive tinde a fi așezat în mijlocul celor trei părți, atît după cîte ne arată simțurile cît și după rațiune; căci multe dintre viețuitoare, chiar dacă se înlătură oricare dintre părți, atît presupusul cap cît și organul cuprinzător și primitor de hrană, continuă să trăiască, odată cu partea de la mijloc.

E evident că acest lucru se petrece în cazul insectelor, al viespilelor și al albinelor; totuși dintre cele ce nu sînt insecte, multe, tăiate fiind, pot trăi pe baza nutritivului. O asemenea parte ele o posedă ca unitară în act, dar ca multiplă virtual. Și, într-adevăr, la plante alcătuirea s-a făcut la fel; tăiate fiind, plantele trăiesc separat, iar dintr-un singur principiu vegetal se nasc arbori întregi. Însă din ce pricină unele dintre plante nu pot trăi dacă sînt tăiate, pe cînd altele dau din nou, este (468 b) o altă chestiune. De altfel, în această privință, lucrul stă la fel cu plantele ca și cu familia insectelor. Dar mai e necesar ca sufletul nutritiv (acolo unde există) să fie unu în act și multiplu virtual. Iar la fel stă lucrul și cu principiul sensibil; căci la părțile lor secționare se constată

că unele au, totuși, senzație. Numai că plantele sînt capabile să-și păstreze natura, pe cînd insectele nu pot, întrucît nu posedă organele spre a se conserva, lipsite fiind sau de organul care apucă hrana, sau de cel care o primește, pe cînd altele sînt lipsite de felurite alte organe, ca și de acestea două. Asemenea viețuitoare seamănă în fapt cu mai multe, formate în același mediu. În ce privește cele mai bine înzestrate dintre viețuitoare, ele nu pot suporta o astfel de secționare, deoarece au o natură pe cît posibil unitară. De aceea se și întîmplă ca unele părți, prin secționare, să dezvolte o sensibilitate redusă, fiindcă stau sub o înrîurire suferită de suflet: de pildă dacă se separă măruntaiele, încă mai are loc mișcare, cum fac și broaștele țestoase după scoaterea inimii.

3

Lucrul acesta este evident atît în cazul plantelor cît și al viețuitoarelor, la plante pentru cei care cercetează procesul lor de naștere, sau care urmăresc implantațiile și altoirile. Într-adevăr nașterea pe bază de sămînță se petrece, la toate, pornind din mijloc; căci ele fiind cu două părți, acolo unde s-a produs contopirea este și centrul fiecăreia; de acolo, într-adevăr, cresc atît tulpina cît și rădăcina celor ce au parte de creștere, iar principiul de creștere este mijlocul lor. În cazul implantațiilor și altoiurilor, lucrul acesta se întîmplă mai ales la vlăstare; căci vlăstarul este un început pentru ramură, dar totodată un centru vegetal, astfel încît sau centrul se înlătură, sau se

pune altoiul în el, pentru ca ramura și rădăcinile să iasă din el, ca și cum din centru și-ar face începutul ramura, ca și rădăcina.

La viețuitorul cu sînge, inima e cea care se naște mai întii. Acest lucru e lămurit din cîte am putut vedea la cele ce sînt încă în stare de embrion². De aceea și la viețuitoarele fără sînge este cazul să se ivească mai întii ceva analog cu inima. Că inima este începutul vaselor sanguine, am spus-o mai înainte, în „Despre părțile animalelor“³ (469 a); la fel am spus că sîngele, la cele cu sînge, este hrana desăvîrșită, din care se nasc părțile. Este astfel limpede că una din operații, în ce privește hrănirea, o îndeplinește funcția gurii, o alta o îndeplinesc intestinele. Inima însă este cea mai însemnată, ea înfățișînd ținta organismului. De aceea este necesar ca atît principiul facultății senzitive cît și al celei nutritive să fie în inimă, la cele cu sînge; căci activitățile celorlalte părți, în ce privește hrana, sînt în vederea activității inimii. Este într-adevăr cazul ca principalul să se îndeplinească prin raport la ținta finală iar nu prin raport la mijloace, la fel cum face medicul totul prin raport la sănătate. Iar principalul, în ordinea senzațiilor, rezidă în inimă la toate ființele cu sînge, căci în ea e necesar să figureze facultatea senzitivă comună a tuturor organelor sensibile. Dar despre două simțuri, anume despre gust și pipăit, vedem în chip lămurit că tind într-aci, așa încît e necesar s-o facă și celelalte; căci doar aci e posibil să se producă procesul de mișcare pentru celelalte facultăți sensitive, iar acestea [două] nu tind de fel către regiunile mai înalte. În afară de considerentele de mai

sus, dacă faptul de-a trăi ține, la toate, de această parte, este evident că aci va fi neapărat și izvorul simțurilor; căci în măsura în care ființa e un viețuitor spunem că trăiește, iar în măsura în care e sensibil spunem despre un corp că e un viețuitor. Cît despre pricina pentru care în chip evident unele senzații tind către inimă pe cînd altele se petrec în cap (de aceea le și pare unora că viețuitoarele resimt prin creier), o arătăm mai pe larg, aparte, în alte cărți.

4

Pe baza desfășurării evidente a lucrurilor, este limpede, din ce s-a spus, că în această parte și în centrul celor trei părți ale corpului rezidă principiul sufletului senzitiv, ca și principiul creșterii și cel nutritiv. Iar pe baza rațională, este limpede că vedem natura procedînd peste tot cît poate mai bine. Fiecare dintre principii este în mijlocul ființei, ceea ce face ca părțile să-și poată îndeplini cît mai bine rostul lor, atît cea care prelucrează hrana pînă la capăt cît și cea care o primește; așa e așezată partea din mijloc față de fiecare dintre ele, iar zona unei asemenea părți va fi cea a principiului (469 b) conducător. Pe de altă parte ceea ce se folosește de ceva și lucrul folosit trebuie să se deosebească (atît în ce privește virtualitatea cît și, dacă e cazul, în ce privește modalitatea), așa cum se deosebesc flautele și ceea ce le mișcă, mîna. Fiindcă, prin urmare, animalele se definesc prin faptul că posedă un suflet senzi-

tiv, este necesar ca ființele cu sînge să aibă principiul acesta în inimă, pe cînd cele fără sînge să-l aibă într-o parte corespunzătoare. Iar toate părțile și întreg corpul viețuitoarelor posedă din fire o căldură naturală; de aceea, cîtă vreme ele trăiesc, se dovedesc a fi calde, în timp ce sfîrșindu-se și private fiind de viață, se întîmplă contrariul. E necesar desigur ca izvorul acestei călduri să fie în inimă, la cele cu sînge, iar la cele fără sînge, în partea corespunzătoare; căci toate părțile prelucrează hrana prin căldura naturală, dar mai ales partea principală din ele. Așa se face că, răcindu-se celelalte părți, viața persistă totuși, pe cînd dacă se răcește aceasta, întreaga ființă se distruge, datorită faptului că, la toate, izvorul de căldură de aci atîrnă, iar sufletul este ca și încins de căldură în aceste părți, în speță la cele fără sînge în partea corespunzătoare inimii, la cele cu sînge, în inimă. Este deci necesar ca inimii să-i revină, odată cu viețuirea, și păstrarea căldurii corporale, ceea ce numim moarte fiind pierderea acesteia din urmă.

5

În realitate noi vedem că focul se poate pierde în două feluri, prin mistuire și prin înnăbușire. Încetarea sa de la sine o numim mistuire, pe cea prin elemente contrarii înnăbușire (una fiind prin îmbătrînire în timp, cealaltă pe cale violentă). Se întîmplă chiar ca amîndouă pierderile să se producă prin același proces: în adevăr lipsind alimentul de combustione și focul neputînd să-și capete hrana, se produce încetarea lui. Prin faptul că elementul contrar curmă

digerarea, el împiedică hrănirea; în schimb când are loc consumarea, ea se petrece dacă se strânge laolaltă mai multă căldură datorită nerespirației și lipsei de răcire; căci într-astfel focul concentrat într-un loc mistuie repede hrana și o termină înainte de-a avea loc exhalajia. De aceea nu numai că un foc mai mic este mistuit de unul mai abundent dar și flacăra ca atare a unei făclii pusă în alta mai mare este absorbită, așa cum e absorbită orice altă substanță arzătoare. Iar pricina este că materialul care alimentează flacăra e preluat de flacăra cea mare înainte ca prima să ajungă la ea, în timp ce focul nu încetează să crească, ajungînd să curgă întocmai ca un râu, dar ascunzînd procesul ce se petrece, prin repeziciunea lui.

Este limpede prin urmare că, în măsura în care căldura trebuie să se păstreze (iar acest lucru e necesar dacă urmează să fie viață) e nevoie să se producă o anumită răcire a căldurii din izvor. Un exemplu în acest sens poate fi găsit în ce se întîmplă cu cărbunii înăbușiți: dacă sînt închiși continuu în așa-numitul înăbușitor, se sting degrabă; dacă însă cineva îl deschide și închide succesiv și des, ei rămîn aprinși multă vreme. Cît despre îngroparea sub cenușă, ea păstrează focul; căci el nu e împiedicat să exhale, dată fiind rărima cenușii, opunîndu-se în același timp, prin aerul înconjurător, înăbușirii proprii prin cantitatea prea mare de căldură inerentă lui. Dăr despre cauza acestui lucru, cum că se produce ceva contrar cu focul acoperit față de cel înăbușit (căci acesta se mistuie pe cînd primul se păstrează mult timp), s-a vorbit în cartea „Problemelor”.

De vreme ce orice viețuitor are suflet, iar acesta nu subzistă fără căldură naturală, așa cum am spus, la plante ajutorul pe care-l primesc ele de la hrană și de la mediu se dovedește îndestulător pentru păstrarea căldurii lor naturale. În fapt, hrana pricinuieste întâi o răcire, pătrunzînd ca un adaus, la fel ca la oameni; în schimb privațiunea de hrană încălzește și face sete. Căci dacă aerul e nemișcat el se încălzește statornic, pe cînd dacă pătrunde hrană, el se răcește, mișcîndu-se, pînă ce s-a făcut digestia.

Însă dacă mediul depășește măsura în ce privește răceala, datorită anotimpului, pricinuind înghețuri puternice, atunci planta se răcește: pe de altă parte dacă are loc o mare arșiță de vară și umezeala trasă din pămînt nu poate produce răcire, căldura consumată e distrugătoare, și se spune că în asemenea răstimpuri arborii se cangrenează și sînt loviți de arsură. De aceea se și așează la rădăcini anumite soiuri de pietre și apă (470 b), în găuri, pentru ca rădăcina plantelor să se răcească. Animalele însă, de vreme ce unele sînt acvatice, altele își duc traiul în aer, își dobîndesc răceala din aceste medii și prin ele, unele așadar din apă, altele din aer. Numai că, în ce fel și cum, revine s-o spună cei ce știu mai bine lucrurile.

7 (1)

Într-adevăr, în ce privește respirația, prea puțini dintre cercetătorii de pînă acum ai naturii au spus în ce scop anume le revine ea viețuitoarelor; unii n-au

arătat-o de fel, alții au spus-o, dar nu în chip potrivit, și mai ales fără experiențe concrete. Pe deasupra, ei declară că toate viețuitoarele respiră; dar acest lucru nu e adevărat.

Este deci necesar să ne îndreptăm atenția asupra acestor lucruri, spre a nu părea că învinuim fără temei pe cei de altă dată. Faptul că toate viețuitoarele ce au plămîni respiră, este limpede. Dar și printre acestea, toate cîte n-au plămîn cu sînge și buretos au mai puțină nevoie de respirație; de aceea ele pot sta mai mult timp în apă, în raport cu vigoarea corpurilor lor. Însă plămîn spongios au toate cele ce depun ouă, ca de pildă neamul broaștelor. În plus broaștele țestoase, atît cele de baltă cît și cele de uscat, stau mult în apă, plămînul lor avînd puțină căldură, căci ele au plămînul cu puțin sînge; cînd acesta așadar se umflă singur și se mișcă, aduce răcorire și face viețuitorul să reziste mult în apă. Dacă însă acesta, oricare ar fi, e luat cu sila și pus să stea prea mult în apă, se înăbușește; căci nici unul nu suportă apa în felul cum o fac peștii. În schimb viețuitoarele ce au plămîn cu sînge au toate nevoie de mai multă respirație, dată fiind căldura lor sporită. Cît despre cele ce n-au plămîn, nici unul din ele nu respiră.

8 (2)

Democrit din Abdera, și alți cîțiva dintre cei ce au vorbit despre respirație, fără a fi dat de fel precizări despre alte viețuitoare, vorbesc ca și cum toate ar respira. În schimb Anaxagora și Diogene, susținînd că toate respiră, explică în ce fel respiră peștii și

scoicile. Anaxagora spune că, atunci cînd dau afară apa prin (471 a) branhii, peștii respiră aerul ce se ivește în gura lor, absorbindu-l; căci nu există nicidecum vid. Diogene susține că, atunci cînd dau afară apă prin branhii, trag aerul din apa ce se află în jurul lor, datorită vidului din gură, ca și cum ar exista aer în apă⁴. Numai că lucrurile nu pot sta așa. Mai întii, ei desființează jumătate din problemă, prin aceea că se pronunță numai despre ce e comun în ambele faze. Căci procesul întreg e numit respirație, dar o parte din ea e inspirație, alta expirație; despre acestea ei nu fac mențiune de fel și nu spun în ce fel expiră aceste viețuitoare. Nici nu le e cu putință s-o spună.

Intr-adevăr, cînd ele respiră, prin același loc prin care inspiră trebuie să și expire, și să facă pe rînd acest lucru, așa încît li se întîmplă ca în același timp să primească apa în gură și să expire. Dar neapărat că un proces îl împiedică pe celălalt, opunîndu-i-se. Apoi, cînd dau afară apa, ele expiră pe gură sau prin branhii, așa încît li se întîmplă să expire și să inspire deodată; căci atunci și zic aceia că viețuitoarele respiră. Dar e cu neputință să inspire și să expire deodată. În concluzie, dacă e necesar ca viețuitorul ce respiră să expire și să inspire, dar de expirat nu i se întîmplă nici unuia, e limpede că nici nu respiră vreunul dintre ele.

9 (3)

În plus, e cu neputință să se arate că își trag aerul din gură, sau din apă pe calea gurii, căci nu posedă o arteră de respirație, neavînd plămîn, ci pîntecele le

vine imediat lângă gură, astfel că ar trebui să tragă aerul prin stomac. Iar aceasta ar face-o și celelalte viețuitoare; numai că nu se întâmplă așa. Sau atunci, cele ce viețuiesc în afara apei ar face-o în chip evident așa; totuși se dovedește că n-o fac. Pe deasupra, la toate cele ce respiră și sorb aerul constatăm că se produce o anumită mișcare a organului ce soarbe, numai că la pești ea nu are loc; căci ei se dovedesc a nu pune în mișcare nimic din ce e în jurul stomacului, ci doar branhiile, fie când sînt în apă, fie când sînt azvîrliti pe uscat și se zbat. De altminteri, când orice viețuitor ce respiră (471 b) moare înăbușit, se ivesc bășicuțe de aer ce ies brusc, de pildă când înăbușim cu violență țestoase sau broaște, ori altă vîetate de soiul lor; în schimb la pești lucrul nu se întîmplă așa, oricum ai încerca-o, ei neavînd de fel aer din afară. Pe deasupra, felul în care ni se spune că s-ar produce respirația la ei s-ar putea produce și la oameni, când ar fi sub apă; căci dacă peștii sorb aerul prin gură din apa înconjurătoare, de ce n-am face-o și noi, ca oameni, precum și celelalte vîetăți? Am sorbi aerul din gură întocmai ca peștii. Astfel, încît dacă la unii ar fi cu putință, ar fi și la alții; dar de vreme ce la aceștia nu e așa, e limpede că nici la primii. Pe deasupra, din ce pricină se sting peștii în aer și par a palpita întocmai ca ființele înăbușite, dacă respiră? N-o fac desigur din lipsă de hrană respiratorie. Explicația dată de Diogene e slabă: el spune că sorb prea mult aer, dacă sînt pe uscat, pe cînd în apă sorb cu măsură, și că de aceea s-ar stinge⁵. Într-adevăr și la cele de uscat ar trebui să se întîmple așa ceva; în fapt însă nici un viețuitor terestru nu se înăbușe respirînd prea mult.

Apoi, dacă toate viețuitoarele respiră, e evident că și insectele ar face-o, viețuitoare fiind; numai că se dovedește la multe din ele că trăiesc când sînt tăiate, și nu numai în două părți dar chiar în mai multe, cum se întîmplă la așa-zisele scolopendre. Cum și prin ce pot ele să respire?

Cauza principală pentru care ei se înșeală asupra acestora rezidă în faptul, de o parte, că sînt neștiutori în ce privește părțile din lăuntru organismelor și apoi că nu iau în considerare scopul pentru care natura face toate lucrurile. Căci analizînd în ce scop revine animalelor respirația și cercetînd-o cu atenția îndreptată asupra organelor ca branhiile și plămînul, ei ar fi găsit degrabă cauza.

10 (4)

Democrit, la rîndul său, spune că prin respirație se întîmplă ceva la cele ce respiră, anume că sufletul e împiedicat (472 a) să fie împins afară; totuși n-a susținut de fel că natura a făcut așa în acest scop, căci în general și el, întocmai celorlalți cercetători ai naturii, nu se atinge de fel de o asemenea cauză finală. El declară însă că sufletul și căldura reprezintă același lucru, anume primele forme ale elementelor sferice. Acestea, dar, strînse fiind laolaltă de presiunea mediului înconjurător, necesită în chip de ajutor, spune el, respirația. Căci în văzduh ar ființa un mare număr din realitățile acelea pe care el le numește spirit și suflu. Deci prin respirație și prin pătrunderea aerului, pătrund totodată acestea și, împotrivindu-se presiunii exterioare, împiedică sufletul

din viețuitoare să iasă. Din această pricină viețuirea și moartea ar consta din inspirație și expirație. Într-adevăr, atunci când covârșește presiunea a ceea ce e înconjurător și nu mai există nimic care, aflat în afară, să se împotrivescă, se produce moartea la viețuitoare, ele nemaiputînd respira; căci moartea ar fi ieșirea din trup a acestor atomi, datorită presiunii a ceea ce e înconjurător. Numai că astfel el [Democrit] n-a arătat pricina pentru care le vine în chip necesar tuturor viețuitoarelor timpul să moară, și nu la întîmplare, ci firesc la bătrînețe, iar nefiresc în chip violent. Și totuși ar fi fost nevoie, de vreme ce uneori pare că se întîmplă așa, alteori nu se dovedește că e în joc o cauză din afară ori una dinăuntru. Pe de altă parte el nu vorbește nici despre cauza de început a respirației, dacă e interioară ori exterioară; căci spiritul ivit de afară nu stă în ajutor mai departe, ci dinăuntru se produce începutul respirației și al mișcării, nu sub presiunea violentă a ceea ce e înconjurător. De altfel e absurd ca în același timp ceea ce împresoară să comprime un lucru și tot el, pătrunzînd în lucru, să-l lărgească. Acestea sînt așadar, în linii mari, cele ce spune Democrit și acesta e felul în care spune lucrurile el.

Dacă însă trebuie să socotim că sînt adevărate cele ce am arătat mai înainte și faptul că nu toate viețuitoarele respiră, atunci e de presupus că nu ni s-a dat astfel cauza oricărei morți, ci doar a celor ce respiră. Însă nici pentru ele lucrul nu e spus pe bună dreptate. Iar așa ceva e lămurit pornind de la cele ce se petrec în realitate și de la faptele a căror experiență o avem cu toții. Într-adevăr în timpul arșitei, încălziți fiind deosebit de mult, trebuie să respirăm

mai mult, și într-adevăr respirăm cu toții mai des; când însă mediul înconjurător este rece, strângându-ne și înghețându-ne corpul, ne reținem uneori răsuflarea. Totuși ar fi trebuit ca aceea ce ne vine din afară (472 b) să împiedice presiunea. Iată însă că se produce contrariul. Căci atunci când se îngămădește căldura mult de tot, prin faptul că nu e expirație se creează tocmai nevoia de a respira; iar cele ce respiră trebuie să și inspire. Prin încălzire se produce o respirație frecventă, în vederea răcirii, după vorba cunoscută: cui pe cui se scoate.

11 (5)

Comprimarea de care e vorba în „Timeu”, în ce privește o categorie de animale, nu a venit să lămuirească nicidecum în ce fel se produce la ele conservarea căldurii, dacă în același fel sau din vreo altă cauză. Căci dacă faptul respirației le revine doar celor terestre, atunci trebuie spusă cauza pentru care li se atribuie doar lor; în cazul însă că le revine și altora dar diferit, atunci trebuie să se dea precizări și despre această modalitate, dacă le revine tututor. Pe deasupra și modalitatea cauzei ține de închipuire. Într-adevăr, după Platon, când căldura iese pe gură, aerul înconjurător, lovit, este împins prin țesuturile moi ale viețuitoarelor, în același loc de unde a ieșit afară căldura lăuntrică, datorită faptului că nu există spațiu vid între cele așezate unele lângă altele; dar încălzindu-se din nou, aerul iese prin același loc și împinge din toate părțile înăuntru, în gură, aerul ce iese afară cald⁶; acest lucru animalul ar continua

să-l facă statornic, inspirînd și expirînd. Numai că, pentru cei ce judecă așa, se întîmplă că expirația ar fi anterioară inspirației. Dar e dimpotrivă; dovada este: acestea se petrec una după alta, iar cînd viețuitoarele își dau sfîrșitul, ele expiră, așa încît e necesar ca la început să aibă loc inspirația. Apoi, în ce scop revin acestea viețuitoarelor (înțeleg inspirația și expirația), n-o spun de loc cei ce vorbesc în felul arătat, ci ei dau lămuriri doar ca și cum ar fi vorba de un accident oarecare. În realitate vedem bine că acestea sînt procesele de căpetenie ale viețuirii și morții; căci atunci cînd nu pot respira, se ivește sfîrșitul la ființele ce răsufală. Pe deasupra, este absurd să credem că ieșirea căldurii prin gură și apoi pătrunderea ei nu ne rămîn ascunse, pe cînd pătrunderea aerului în piept și, invers, ieșirea celui încălzit, ne rămîn neștiute. Iar la fel este absurd ca inspirația să conștie din intrarea aerului cald. Căci se dovedește contrariul: cel expirat este cald, pe cînd cel inspirat e rece. Iar cînd este cald, cei care respiră (473 a) gîfîie; căci prin faptul că nu răcește organismul îndeajuns, pătrunderea aerului se face printr-o frecventă aspirație.

12 (6)

Însă nici nu e de presupus că respirația se produce în vederea hrănirii, ca și cum focul interior s-ar hrăni cu aerul aspirat, și că viețuitorul ce respiră și-ar da un fel de hrană pentru foc⁷, iar prin alimentarea focului s-ar produce expirația. Vom spune din nou, și pentru argumentul de față, cele ce am obiectat

mai înainte: ar trebui ca și în cazul altor viețuitoare să se petreacă așa ceva, sau ceva analog, căci toate posedă căldura vieții. La fel, și pentru faptul că din aer s-ar ivi căldura, cum oare să spunem că se întâmplă lucrurile, de vreme ce aceasta e ceva plăsmuit? Noi vedem într-adevăr că se ivește mai degrabă din hrană. Se poate chiar ca printr-o aceeași parte viețuitorul să primească hrana și să dea afară resturile; însă acest lucru nu-l vedem întâmplându-se în alte cazuri.

13 (7)

Empedocle vorbește și el despre respirație, nu ne spune însă în ce scop se produce ea, nici nu ne lămurște dacă toate viețuitoarele respiră ori nu. Când vorbește despre respirație pe calea nărilor, el crede a vorbi despre principalul fel de respirație. Căci există și una prin traheea respiratorie, pornită din piept, la fel cu cea prin nări; numai că acestora din urmă, nărilor, nu le e posibil să respire fără cea dintii; și lipsite fiind de respirația pe nări, viețuitoarele nu pătesc nimic, pe când lipsite de cea prin trahee, ele pier. Firea se servește în chip suplimentar de respirația pe nări pentru mirosit, în cazul unor viețuitoare; de aceea aproape toate au parte de miros, însă nu pentru toate există un același organ sensibil. Dar s-a vorbit despre acestea mai lămurit în alte părți (473 b). El ne mai spune că inspirația și expirația se produc pe canalul unor vase în care există sânge, dar care nu sînt pline cu sânge, ci au pori spre a primi aerul din afară, pori mai mici decît părțile corpului, dar

mai mari decît ale aerului. De aceea, întrucît în chip firesc sîngele se mișcă în sus și în jos, iar cînd este purtat în jos pătrunde aerul și are loc inspirația, pe cînd dacă merge în sus aerul iese afară și are loc expirația, el compară ceea ce se petrece cu clepsidrele și spune:

„În modul acesta inspiră și expiră toate (vietățile)

Căci toate au tuburi

de carne, sărace în sînge, întinse la suprafață
pe tot corpul

Iar suprafața exterioară a pielii este găurită,
avînd deschizături

în crăpăturile ei dese, astfel încît sîngele
stă ascuns în ele, pe cînd pentru aer sînt
tăiate ieșiri comode prin aceste deschizături.

De aci, cînd sîngele subțire se retrage cu avînt,
aerul spumegînd se repede ca un val furios.

Iar cînd (sîngele) se năpustește din nou, aerul
iarăși este expirat. La fel ca atunci cînd o fată
se joacă cu o clepsidră de bronz lucitor.

Cît timp ea închide cu mîna-i frumoasă

deschizătura de la gîtul clepsidrei,

cufundînd-o în substanța moale a apei argintii,
nici o picătură de apă nu intră în vas. Căci

aceasta o împiedică

masa de aer apăsînd dinăuntru pe găurile

dese (ale fundului clepsidrei),

pînă cînd fata deschide drumul curentului

de aer compact. Numai atunci

aerul lăsînd un gol, intră înăuntru

apă, în măsura permisă.

De asemenea, cînd apa a cuprins interiorul
vasului de aramă,
iar deschizătura de la gîtul vasului este astupată
de pielea (mîinii) muritoare,
eterul din afară năzuind să intre prin găuri,
reține apa (din lăuntru clepsidrei),
apăsînd pe suprafața din jurul porților
sitei răsunătoare,
(474 a) pînă cînd se scoate mîna. Atunci iarăși,
la fel ca mai înainte,
aerul intrînd (pe sus), apa, în măsură
potrivită, curge afară.
Tot astfel sîngele subțire ce se mișcă
în tot corpul,
Cînd, retrăgîndu-se, se repede în ungherul
lui
îndată curentul de aer pătrunde, agitîndu-se
în valuri,
Iar cînd sîngele vine înapoi, iarăși
se expiră aerul, în măsură egală
ca mai înainte.

(trad. A. Frenkian)

Acestea le spune el deci despre respirație. După cum am arătat însă, cele ce respiră în chip evident prin trahee o fac deopotrivă pe gură și pe nări. Așa încît, dacă ne vorbește despre o asemenea respirație, era cazul să cerceteze cum se potrivește ceea ce spunea despre cauza procesului. Căci lucrul pare să se petreacă dimpotrivă. Viețuitoarele respiră ridicîndu-și cîte o parte, ca foalele din fierării. E firesc ca prin căldură să aibă loc ridicarea; iar sîngele ține loc de căldură. Ele expiră teșindu-se și dînd suflul afară,

ca foalele. Cu deosebirea că acolo nu prin același loc pătrunde și este alungat aerul, pe cînd la cele ce respiră el pătrunde prin același loc. Dacă însă Empedocle vorbește doar despre respirația cu ajutorul nărilor, atunci el s-a înșelat din plin; căci respirația nu e ceva propriu nărilor, ci o parte a aerului trece prin canalul ce se află în jurul gîtlejului, unde e capătul cerului gurii, întrucît nările sînt găurite, pe cînd o altă parte trece prin gură, pătrunzînd în ea și ieșind tot pe acolo. În concluzie, cele spuse de alții cu privire la respirație sînt de natură să ridice asemenea și felurite alte probleme.

14 (8)

Întrucît am spus mai sus că viețuirea și însușirea de a avea suflet sînt solidare cu o căldură specifică, urmează că nici mistuirea, prin care se produce alimentarea viețuitoarelor, nu are loc fără suflet ori fără căldură; căci prin foc se săvîrșesc toate. Din această pricină, în partea principală a corpului și în fruntea acestui loc, în care căldura își are în chip necesar izvorul corespunzător, e necesar să subziste și primul suflet, cel nutritiv (474 b). Iar acest loc este cel din mijloc, prin raport la partea ce primește hrana și cea care dă afară rămășițele. La cele fără sînge, locul nu are nume, pe cînd la cele sanguine partea aceasta e reprezentată de inimă. Căci hrana, prin care îau naștere părțile viețuitoarelor, este însăși substanța sîngelui. Iar pentru sînge și pentru vine, e necesar să existe un același principiu; primele există într-adevăr în vederea celuiilalt, de exemplu vasul pentru ca-

pacitatea primitoare de ceva. La cele cu sînge, principiul vaselor sanguine este inima: nu prin ea dar de ea sînt făcute să atîrne toate. Lucrul acesta ne e lămurit pe bază de disecții. Este așadar cu neputință celorlalte puteri sufletești să existe fără cea hrănitoare (iar pricina acestei stări de lucruri am spus-o mai înainte, în „Despre suflet”), nici aceasta fără de focul natural, căci prin acest foc firea a încins cu căldură sufletul.

Totuși pieiere focului, cum s-a spus mai sus, o aduc înăbușirea și mistuirea. Înăbușirea se produce din pricina contrariilor; de aceea focul cel abundent este stins de răceala înconjurătoare și cei izolat e mai repede stins. O asemenea pieire violentă are loc în același fel atît la cele neînsuflețite cît și la cele însuflețite; într-adevăr, moartea intervine dacă viețuitorul este, de pildă, tăiat sau dacă îngheață printr-un exces de răceală. Cît despre mistuire, ea se petrece prin intensitatea căldurii; căci în cazul cînd căldura din jur devine excesivă și ceea ce arde nu mai capătă un aliment de combustione, atunci focul aprins se consumă nu prin răceală, ci prin ardere completă. Este așadar necesar să se producă o slăbire a focului prin răceală, dacă e cazul ca el să se păstreze; căci numai aceasta îl apără de o asemenea distrugere.

15 (9)

De vreme ce, printre viețuitoare, unele sînt acvaticе, iar altele își petrec viața pe pămînt, dintre acestea, la cele întrutotul mici, ca și la cele fără sînge, răcirea ce provine de la mediul înconjurător, fie că

e apă fie că e aer, e suficientă pentru protecția lor de această piele; căci avînd puțină căldură, au nevoie de o protecție mică. De aceea aproape toate trăiesc puțin: într-adevăr, mici fiind, le e de ajuns o energie restrînsă, în ambele aceste medii.

Însă la toate insectele cîte au viață mai lungă (475 a) (toate insectele fiind fără sînge) există o adîncitură sub diafragmă, pentru ca ele să se răcorească, printr-o membrană care e foarte subțire. Deoarece sînt mai calde, au nevoie de mai multă răceală, ca de pildă albinele (căci printre ele unele trăiesc chiar șapte ani), ca și alte insecte bîzîitoare, ca de pildă viespile, cărăbușii și greierii. Și într-adevăr, ele fac zgomot suflînd, întocmai ca cei care răsufală din greu. Pe această diafragmă, datorită umflării și comprimării suflului înnăscut, se produce frecarea de membrană. Ele pun în mișcare acest loc, așa cum fac cele ce respiră cu plămînul din afară, ori peștii cu branhiile. Căci se petrece un proces ca și cum ai înăbuși una din ființele ce respiră, ținîndu-i gura; datorită plămînului, ele se vor dilata astfel. Însă la acestea, mișcarea de care e vorba nu e deajuns pentru răcire, pe cînd la insecte este. Iar prin frecarea de membrană se naște zumzetul, cum spunem, așa cum fac copiii prin trestii găurite, cînd le pun la capăt o membrană subțire. Tot astfel cîntă și greierii cîntători; căci ei sînt mai încălziți și au o deschizătură sub diafragmă, pe cînd cei ce nu cîntă nu au deschizătură.

La viețuitoarele cu sînge și cu plămîn, dar care au puțin sînge și plămîn spongios, se constată că unele pot să viețuiască, din această cauză, multă vreme fără a respira, întrucît plămînul se ridică mult, el avînd puțin sînge și prea puțină umezeală. Într-adevăr miș-

care a proprie le e deajuns pentru multă vreme spre a se răcori. Pînă la urmă nu mai pot și, nerespîrînd, ele se înăbușe, cum s-a spus mai sus: consumarea lor prin nerăcire se numește asfixie, iar despre cele ce pier așa, spunem că s-au asfixiat. Faptul că, printre viețuitoare, insectele nu au parte de respirație l-am arătat mai sus, iar el e lămurit și la viețuitoarele mici, ca de pildă la muște și albine: în elementul umed ele se țin la (474 b) suprafață multă vreme, dacă nu e prea cald ori prea frig. Totuși cele ce au puțină putere se străduiesc să respire mai des. Cînd ele pier, se spune că se sufocă, fiindcă li se umple pîntecele și le pierе căldura ce e în diafragmă. Așa se face că, zăbovind multă vreme în cenușă, ele pot să revină la viață. De asemenea, dintre cele ce trăiesc în apă, toate cîte sînt fără sînge trăiesc timp mai îndelungat în aer, față de cele cu sînge și care suportă traiul în mare, ca de pildă peștii. Prin faptul că au parte de puțină căldură, aerul le ajunge spre a se răci pentru mult timp, așa cum se întîmplă cu scoicile de apă și polipii. Însă în cele din urmă aceasta nu le mai e deajuns spre a trăi, avînd prea puțină căldură, după cum și mulți dintre pești pot trăi pe pămînt, dar nemișcați și cîteodată îngropați. Toate cele ce nu au de loc plămîn ori au unul fără de sînge, au nevoie de mai puțină răcire.

16 (10)

Am vorbit așadar despre animalele fără sînge, spunînd că unora le vine în ajutor, spre a trăi, aerul înconjurător, altora umezeala; cele cu sînge însă și

cu inimă, toate cîte au plămîn, primesc aer, iar răcirea lor se face prin inspirație și expirație.

Pe de altă parte au plămîn cele ce nasc pui vii zămisliți în ele [viviparele] și nu numai în afară (căci și selacienii de pildă nasc pui vii, dar nu în sînul lor)⁶, iar printre cele ce nasc din ouă [oviparele], au atît cele înaripate, ca păsările, cît și cele cu solzi, ca de pildă broaștele țestoase, șopîrlele și șerpii. Acestea au plămînul cu sînge, dar cele mai multe dintre ele îl au spongios. De aceea se și folosesc de o respirație rărită, cum s-a spus mai sus. Tot așa fac și toate cîte își duc traiul și viețuiesc în apă, ca de pildă neamul șerpilor de apă și al broaștelor, crocodililor, al broaștelor țestoase, atît cele de mare, cît și cele de uscat, precum și focile. Căci toate acestea și cele de același soi nasc pui pe uscat și dorm fie pe uscat, fie în apă, ținînd în sus gura pentru (476 a) respirație.

Însă toate cîte au branhii se răcoresc primind apa. Au branhii așa-zisul neam al selacienilor și al altor apode. Toți peștii sînt fără de picioare; căci chiar cele pe care le au se numesc astfel prin asemănarea cu aripioarele lor. Cît despre cele ce au picioare, numai o specie dintre cele cunoscute are branhii, anume cordylul [tritonul].

Nu s-a văzut încă nici un viețuitor care să aibă totodată plămîn și branhie. Pricina o dă faptul că plămînul este în scopul răcirii în aer (pînă și numele de plămîn pare a fi luat din pricină că ei sînt primitori de aer) pe cînd branhiile sînt pentru răcirea în apă. Un singur organ este trebuincios pentru un singur rost, iar o singură răcire este deajuns oricăror viețuitoare. De aceea, întrucît constatăm că natura nu face nimic în

zadar — căci dacă ar fi două organe unul din ele s-ar dovedi de prisos — unele viețuitoare au branhii, altele plămîn, dar pe ambele nu le posedă nici un viețuitor.

17 (11)

De vreme ce spre a ființa fiecare viețuitor are nevoie de hrană iar spre a se păstra are nevoie de răcire, natura se folosește pentru aceste două funcții de un același organ, așa cum la unele se servește de limbă atît pentru gustat cît și pentru comunicare, și la fel cum, la cele cu plămîn, se servește de așa-numita gușă atît pentru prelucrarea hranei cît și pentru expirație și inspirație. În schimb, la cele ce nu au plămîn și nici nu respiră, gura servește la prelucrarea hranei, pe cînd pentru răcire — la cele ce au nevoie de răcorire — natura face branhii. Felul cum natura specifică a organelor menționate face răcirea, îl vom spune mai tîrziu.

Pentru faptul că hrănirea nu aduce vreun impediment ființelor ce respiră, explicația e asemănătoare atît în cazul celor care respiră cît și cazul celor ce primesc apă: într-adevăr, cînd respiră ele nu-și însușesc simultan și hrana; dacă ar face-o, s-ar întîmpla să se înăbușe, prin pătrunderea hranei, fie umede fie reci, în plămîn, prin artera respiratorie [trahee]. Căci aceasta se află înaintea esofagului, prin care hrana se scurge în așa-numitul stomac. La tetrapode și la cele cu sînge, artera respiratorie posedă un fel de capac — epiglota. Însă la păsări (476 b) și, printre tetrapode, la ovipare nu figurează așa ceva, ci ele obțin același lucru prin comprimare; într-adevăr, luînd

Hrana unele comprimă gîtlejul, pe cînd celelalte îl astupă cu epiglota. Cînd hrana merge mai departe, unele o ridică, celelalte deschid gîtlejul și primesc aerul pentru răcorire. În schimb cele ce au branhiile, dînd afară apa prin ele, își iau apoi hrana prin gură. Căci ele n-au trahee, așa că n-ar putea întîmpina vreun neajuns de la pătrunderea bruscă a apei, ci doar prin intrarea ei în stomac. De aceea ele și azvîrlă repede apa și își iau hrana, cu dinții lor ascuțiți și aproape la toate buni de sfîșiere; căci ele nu pot să-și macereze hrana.

18 (12)

S-ar putea pune întrebarea, cu privire la cele acvatice, ce se întîmplă cu cetaceele; dar au și acelea ce le trebuie, ca de pildă delfinii, balenele și toate cîte au așa-numitul tub de ingurgitare. Căci acestea sînt apode și, avînd un plămîn, primesc în același timp apa mării. Cauza acestui fapt o dă ceea ce am spus acum: ele nu primesc apa în scop de răcire. Acest proces se produce la ele cînd respiră, de vreme ce au plămîn. De aceea ele și dorm cu gura ridicată la suprafață, iar delfinii chiar sforăie. Pe deasupra, dacă sînt prinși în plase, ei se înăbușe repede, nemalespirînd. Așa se face că viețuitoarele de acest soi se ridică la suprafața mării spre a respira. Dar întrucît e necesar ca ele să-și facă hrănirea în apă, neapărat că ele dau afară apa cînd au înghițit-o, iar de aceea au tub toate. Într-adevăr, primind apa întocmai cum fac peștii prin branhiile, ele o dau afară prin tub. O dovadă o dă și așezarea tubului: el nu ajunge la organe san-

guine ci își are așezarea în fața creierului și dă afară apa⁹.

La fel se explică faptul că moluștele, ca și scoicile moi, primesc apa în ele; vreau să spun, de pildă, așa numiții crabi sau stridiile. Niciunul dintre aceștia nu are nevoie de răcire, fiecare fiind prea puțin cald și sanguin, așa încît le e deajuns să fie răciți de (477 a) apa înconjurătoare; căci primesc apa spre a se hrăni, dar în așa fel încît apa să nu pătrundă în ele, totodată. Prin urmare crustaceele cu părți moi, ca de pildă racii și crabii, dau afară apa prin partea deasă, anume prin foițele de acolo, pe cînd sepiile și polipii o fac prin pîntecele de deasupra așa-numitului gap. Dar am vorbit despre acestea mai amănunțit în cărțile din „Istoria animalelor”. Astfel, cu privire la înghițirea apei, s-a arătat că ea se petrece atît în scop de răcire cît și din nevoia ca viețuitoarele ce prin firea lor sînt acvatice să-și dobîndească hrana din apă.

19 (13)

După aceasta trebuie să vorbim despre răcorire, anume în cel fel se produce ea la cele ce respiră și la cele cu branhii. Faptul că toate animalele ce au plămîn respiră, a fost arătat mai sus. Însă pentru ce anume unele au organul acesta și motivul pentru care cele ce-l posedă au nevoie de respirație, se explică prin faptul că viețuitoarele mai dezvoltate au parte neapărat de mai multă căldură; căci în același timp ele au parte și de un principiu sufletesc mai înalt, viețuitoarele acestea fiind de o natură superioară față de cea a plantelor. Așa se și face că acelea

ce au plămîmul deosebit de sanguin și cald se disting mai ales prin mărimea lor, iar viețuitorul care a beneficiat de sîngele cel mai curat și îmbelșugat, omul, este cel mai drept ca statură, căci el e singurul care are partea sa superioară în spre partea superioară a universului, creștetul său fiind astfel așezat. Trebuie să conchidem că și pentru om și pentru celelalte animale organul acesta, ca și celelalte organe, este o componentă a naturii lor. În acest scop le și posedă.

Cauza necesară și care pune toate în mișcare trebuie socotită a fi cea care a dus atît la alcătuirea unor astfel de viețuitoare, cît și la alcătuirea multora ce nu sînt astfel; căci pe unele le-a alcătuit din mai mult pămînt, cum ar fi neamul plantelor, pe altele din mai multă apă, cum ar fi neamul acvaticelor. Dintre zburătoare și terestre, unele țin mai mult de aer, altele mai mult de foc. Iar fiecare din ele își are rînduirea în locurile potrivite lor.

20 (14)

Empedocle nu a lămurit prea bine cum stau lucrurile, cînd a declarat (477 b) că viețuitoarele acvatice conțin cea mai multă căldură, ele posedînd mai mult foc, fiindcă evită excesul de căldură din natură, astfel încît, în măsura în care sînt lipsite de răceală și umiditate, se păstrează în ambianța aceea prin contrarietatea lor; căci elementul umed e mai puțin cald decît aerul. În principiu, se poate spune că nu e prea lesne de înțeles cum se întîmplă că fiecare dintre ele, deși s-au născut într-un mediu uscat, își schimbă

locul cu unul în elementul umed; cele mai multe dintre ele chiar sînt lipsite de picioare. El totuși, descriindu-ne alcătuirea lor dintru-nceput, ne spune că ea are loc într-un mediu uscat, de care însă ele fug spre a merge într-unul umed. Totuși ele nu se dovedesc a fi mai calde decît viețuitoarele terestre: într-adevăr unele sînt cu totul fără sînge, celelalte au prea puțin sînge. De altfel care viețuitoare anume trebuie numite calde și care reci, am cercetat-o ca atare; iar cu privire la cauza pe care o pune în joc Empedocle, ea dă în parte explicația căutată, fără însă a spune adevărul. Căci dintre stările viețuitoarelor, mediile de viață ca și climatele adverse păstrează pe cele ce au caractere excesive deosebite, dar natura lor se păstrează cu precădere în mediile familiare. Nu e aceeași materia din care e alcătuită fiecare dintre viețuitoare, după cum nu sînt nici deprinderile și predispozițiile lor.

De pildă, dacă natura ar alcătui un lucru din ceară, nu l-ar păstra așezîndu-l la căldură, nici dacă l-ar alcătui din gheață, căci s-ar distruge degrabă prin contrariul lui, căldura topind ceea ce e alcătuit din contrariul ei. Deopotrivă, nici dacă l-ar alcătui din sare ori salpetru nu l-ar așeza în apă; căci apa distruge pe cele alcătuite din căldură și uscăciune. Dacă prin urmare un fel de materie pentru toate corpurile îl reprezintă umedul și uscatul, în chip firesc cele alcătuite din elementul umed și răceală sînt în mediul umed, iar dacă sînt reci vor fi în ambianță rece, pe cînd cele alcătuite din uscăciune vor fi în mediu uscat. De aceea nici nu cresc arborii în apă, ci în pămînt. Totuși ar fi conform cu teoria în chestiune să crească în apă, prin faptul că arborii sînt super-

uscați, cum spune el (Empedocle) despre lucrurile supraîncălzite; căci ar ajunge în apă nu datorită răcelii acesteia, ci a umezelii. Însă natura materiei lor e de felul mediilor unde se află, cele umede în mediul umed, cele uscate în pământ, cele calde în aer (478 a). Totuși caracterele excesive prin căldură se mențin mai bine dacă sînt în frig, iar cele excesive prin frig în căldură; căci mediul nivelează la măsura obișnuită excesul unui caracter. Așadar ele trebuie să caute această măsură în locurile specifice (ale fiecărei materii) și potrivit cu schimbările climatului în general. Căci e posibil ca însușirile organismului să fie opuse locurilor, dar e imposibil ca și materia să fie astfel. Pentru faptul, așadar, că nu prin căldura naturală sînt acvatice unele animale, iar altele terestre, cum spune Empedocle, ne pot fi deajuns acestea, ca și pentru cauza ce face ca unele să aibă plămîn, altele nu.

21 (15)

Însă pentru ce anume cele ce îl posedă primesc aerul și respiră, în primul rînd toate cîte au plămîn cu sînge, explicația o dă faptul că plămînul e spongios și străbătut de vase subțiri. Dar mai ales acest organ, printre cele ce se numesc măruntaie, este cu sînge. Pe de altă parte, firește, toate cîte au plămîn cu sînge au nevoie de o grabnică răcorire, spre a face să fie mai mică forța căldurii psihice, dar și să pătrundă peste tot, datorită abundenței de sînge și căldură. Pe acestea două [respirație și răcire] aerul poate lesne să le aducă la împlinire; prin ușurătatea sa de la

natură el aduce răcorire, strecurându-se peste tot și repede; apa dimpotrivă. Iar pentru ce anume respiră mai ales cele ce au plămînul sanguin, este limpede de aci: căci tocmai ceea ce e mai cald are nevoie de un plus de răcire, și în același timp aerul se scurge ușor în spre izvorul de căldură, cel din inimă.

22 (16)

Acum să cîntărim în cel fel își face inima legătura cu plămînul, după disecțiunile făcute și potrivit cu ce am scris în „Istoria animalelor”¹⁰. De răcorire în general, așadar, are nevoie natura viețuitoarelor din pricina încălzirii izvorului sufletesc din inimă. Iar ele fac aceasta prin respirație, adică toate animalele cîte posedă nu numai inimă ci și plămîn. Cele ce au inimă însă nu au plămîn, cum sînt peștii, dat fiind faptul că natura lor e acvatică, își fac răcirea prin apă, pe calea branhiilor.

Felul cum este așezarea inimii față de branhiile trebuie cercetat pe bază de (478 b) disecție¹¹, spre a putea fi văzut, iar după descrierile naturaliștilor, spre a fi amănunțit. Dar, spre a vorbi chiar de pe acum în linii mari, lucrul stă după cum urmează¹². S-ar zice că inima nu are o aceeași așezare la viețuitoarele terestre și la pești, dar ea este aceeași. Căci acolo unde își înclină ele capul, acolo își are inima vârful ei. De vreme ce însă nu se înclină capul la fel cînd e vorba de viețuitoare terestre și de pești, inima își are vârful înspre gură. Un tub neurovascular se întinde de la vârful inimii pînă la partea de mijloc,

unde branhiile se unesc toate unele cu altele. Prin urmare tubul acesta este mare, fiind de o parte și de alta a inimii, iar alte tuburi se întind pînă la capătul fiecărei branhii prin care se face răcirea în spre inimă, în timp ce apa circulă statornic prin branhii. Pe de altă parte la viețuitoarele ce respiră, pieptul se mișcă des în sus și în jos, el primind și dînd afară aerul, la fel cum fac branhiile la pești. Iar cele ce respiră se înăbușe în aerul rar și care nu se prefiră, căci fiecare se încălzește de grabă: trecerea sîngelui le încălzește pe toate. Apoi, sîngele fiind cald, el împiedică răcirea; și, cînd viețuitoarele ce respiră nu pot să-și mai miște plămînul sau cele acvatice branhiile, din pricina vreunei boli ori a bătrîneții, cu necesitate survine moartea.

23 (17)

Așadar, este comun tuturor viețuitoarelor să aibă parte de naștere și moarte, dar felul cum le încearcă e deosebit; căci nu e lipsită de diferențe pieirea lor, ea păstrînd totuși ceva comun. Un tip de moarte este cel violent, altul cel natural, violent fiind atunci cînd se iscă din afară, natural cînd izvorăște chiar dinăuntrul ființei. Alcătuirea organelor ține de un asemenea principiu al vieții, nefiind vorba de o stare dobîndită. La plante se petrece veștejirea, la animale e vorba de îmbătrînire. Iar moartea și distrugerea au loc deopotrivă la toate cîte nu sînt neîmplinite; acestea li se întîmplă și celor neîmplinite, dar în cîte un fel deosebit. „Neîmplinite“ numesc de pildă ouăle, ca

și semințele plantelor, cite n-au prins rădăcină. Așadar la toate pieirea vine din pricina lipsei de căldură, dar la cele împlinite acolo unde se află izvorul de existență. Acest izvor, așa cum s-a spus mai înainte, este cel prin care intră în contact partea superioară cu cea inferioară, la plante fiind partea de mijloc față de vlăstar și rădăcină, la viețuitoarele cu sînge inimă, iar la cele (479 a) fără sînge organul analog. Ultimele au uneori virtual mai multe principii de viață, nu însă și în act.

De aceea unele dintre insecte trăiesc chiar atunci cînd sînt tăiate, iar dintre cele sanguine, toate cite nu sînt prea însuflețite trăiesc mult timp, chiar dacă li s-a scos inima, cum fac de pildă țestoasele și cele ce înaintează pe picioare cu țeasta pe ele, căci alcătuirea lor nu e bine întocmită, ci asemănătoare celei a insectelor.

Însă izvorul de viață se curmă, la cele carel au, atunci cînd nu se răcorește căldura ce se degajă de la el. Căci așa cum am mai spus în cîteva rînduri, aceasta se mistuie singură. Prin urmare, atunci cînd se scorojesc plămîni la unele, branhiile la altele, — la acestea branhiile uscîndu-se cu trecerea timpului, la primele uscîndu-se plămînul și devenind toate ca pămîntul — organele acestea nu se mai pot mișca, nici să se ridice și să se comprime. Iar la urmă, cînd se produce o intensificare, focul se consumă în întregime. De aceea ele se curmă repede, la bătrînețe, chiar supuse la mici încercări; căci prin faptul că focul e redus, cea mai mare parte din el fiind sleit de-a lungul vieții, oricît de mic ar fi efortul la care e supus organul, focul se curmă de grabă; e întocmai cum ar

fi, într-un viețuitor, o flacără mică și imperceptibilă, ce se stinge la o neînsemnată mișcare. De aceea și este lipsită de dureri moartea la bătrînețe; căci fără a fi supuse la nici o încercare violentă, viețuitoarele sfârșesc, desprinderea sufletului petrecându-se pe de-a întregul fără simțire. Iar printre boli, toate câte fac plămînul să se scorojească, fie din pricina excrescențelor, fie dintr-a pierderilor, fie din căldura prea mare vreunei boli, ca în cazul frigurilor, toate fac răsuflarea să se îndesească, întrucît plămînul nu se mai poate umfla și contracta mult. În cele din urmă, cînd el nu se mai poate mișca, ființele își dau suflarea și pier.

24 (18)

Nașterea, așadar, reprezintă prima împărtășire cu căldura sufletului nutritiv, iar viața este persistența ei. Tinerețea înseamnă dezvoltarea primului organ ce servește la răcire, pe cînd bătrînețe este slăbirea lui, miezul vieții fiind chiar mijlocul acestor procese. Sfârșitul și pieirea violentă au loc prin stingerea și înăbușirea căldurii (ea ar putea înceta (479 b), într-adevăr, din ambele aceste cauze), pe cînd sleirea naturală a acesteia se produce și se desăvîrșește cu trecerea timpului. La plante e vorba de veștejire, la animale de moarte. Cît despre moartea la bătrînețe, ea reprezintă înăbușirea aceluși organ, prin neputința de a-l răci din cauza îmbătrînirii. Iată așadar ce sînt nașterea, viața și moartea, ca și cauzele pentru care viețuitoarele au parte de ele.

Din cele expuse se lămurește nu numai din ce pricină se întâmplă, la viețuitoarele ce respiră, ca ele să se înăbușe în apă, dar și de ce suferă același lucru peștii în aer. Într-adevăr la aceștia răcorirea are loc prin apă, pe cînd la celelalte prin aer, fiecare din ei fiind lipsiți de ele dacă-și schimbă mediul. Nevoia de răcire este cauza mișcării branhiilor, la unele, a plămînului la altele, printr-a căror ridicare și coborîre unele expiră și inspiră iar altele primesc apa și o dau afară. Rămîne acum să vorbim despre alcătuirea organului central.

Trei lucruri se petrec în ce privește inima, ele părăind să fie de aceeași natură, fără a fi: tresărirea, pulsul și respirația. Tresărirea, astfel, reprezintă comprimarea căldurii din inimă, prin răcorirea provocată de ieșirea surplusului sau de o constricție, cum se întâmplă în cazul bolii numită palpitație și altor boli, ca în cazuri de spaimă. Căci și la cei ce se înspăimîntă se răcesc părțile de sus, iar căldura, retrăgîndu-se și strîngîndu-se laolaltă, produce tresărirea, printr-o asemenea concentrare uneori, încît se întâmplă că viețuitoarele se sting și mor, de spaimă sau sub o stare bolnăvicioasă. Pe de altă parte pulsul inimii, pe care aceasta se dovedește a-l avea statornic, este asemănător dilatării, o mișcare ce se petrece cu durere, întrucît sîngelui nu-i e firească prefacerea. Umflarea însă are loc pînă la punctul unde apare pu-

roiul. Procesul acesta este asemănător cu fierberea, care se produce prin prefacerea în abur a lichidului, datorită căldurii; căci umflarea are loc prin sporirea masei. Sfirșitul unui asemenea proces de umflare, dacă nu are loc exhalatie (480 a), este putrezirea, atunci cînd lichidul devine tot mai dens; iar la fierbere, încetarea o aduce spargerea vasului închis. În schimb la inimă, tumefierea prin căldură a lichidului ce vine statornic, datorită hranei, e cea care produce pulsul, tumefierea ajungînd să salte ultimul înveliș al inimii. Iar acest lucru are loc în chip continuu; căci întruna vine la inimă lichidul din care provine sîngele, care într-adevăr este fabricat mai întîi în inimă. Iar lucrul e limpede la început, în ceasul nașterii: cînd încă nu sînt formate vasele, inima se arată că are sînge. Tocmai de aceea bate ea mai puternic la cei tineri decît la cei bătrîni: exhalatia se produce în mai mare măsură la cei tineri. Și toate vasele sanguine pulsează simultan, prin faptul că țin toate de inimă. Aceasta însă se mișcă neîncetat; așa încît și acelea o fac continuu și totodată simultan, atunci cînd bate inima. În rezumat, bătaia este replica dată compresiunii aduse de răceală, pulsul inimii este trecerea în abur a elementului umed încălzit.

27 (21)

Respirația se produce cînd sporește căldura în sînul căreia se exercită principiul nutritiv. Ca toate celelalte, căldura are și ea nevoie de aliment, ba chiar mai mult decît altele; căci ea este și pentru celelalte organe o cauză de hrănire. Însă neapărat că, spo-

rind, ea face să se ridice organul respectiv. Trebuie deci presupus că alcătuirea organului este asemănătoare foalelor din fierării; într-adevăr nici plămînul nici inima nu sînt departe de a avea o asemenea formă. Iar organul este dublu: facultatea nutritivă trebuie să fie cu-adevărat în centrul funcției aceleia naturale. El se umflă așadar cînd sporește, și ridicîndu-se în chip necesar, dilată și părțile din jurul său. Este ceea ce se dovedesc a face ființele ce respiră: își înalță pieptul, deoarece principiul vital ce sălășluiește în acea parte sporește și el. Ridicîndu-se, ca în cazul foalelor, neapărat că pătrunde aerul de afară, care e rece și, aducînd răcorirea (480 b), curmă excesul de căldură. Întocmai cum, prin mărirea organului, se dilată și partea respectivă, iar prin micșorarea lui e necesar ca ea să se contracte, odată cu contractarea iese din nou aerul intrat, care cînd pătrundea era rece, dar cînd, iese este cald, după atingerea cu căldura din organul respectiv, mai ales la viețuitoarele ce au un plămîn cu sînge, căci [sîngele] cade în multe vase, aflate în plămîn ca niște tubușoare, pe lîngă care se întind de fiecare dată vase sanguine, așa încît plămînul se dovedește a fi plin de sînge. Pătrunderea aerului se numește inspirație, ieșirea expirație. Procesul nu încetează să se producă în chip continuu, atîta vreme cît trăiește viețuitorul, și el mișcă acest organ în chip continuu. De aceea viața rezidă tocmai în inspirație și expirație.

În același fel se produce și la pești mișcarea branhiilor. Ridicîndu-se prin părțile respective căldura ce e în sînge, se ridică totodată și branhiile, îngăduind apei să treacă. Cînd apa coboară spre inimă prin pori și aduce răcirea, branhiile se contractă și dau afară

apa. Numai că, neîncetat dilatîndu-se căldura din inimă, aceasta primește și ea neîncetat apa răcoritoare. Astfel că, și la pești, pentru a trăi sau a nu trăi, rolul hotărîtor îl are faptul de a respira, la ei procesul avînd loc odată cu primirea apei.

Așadar, cu privire la viață și moarte ca și la cele înrudite, am vorbit aproape pe de-a-ntregul. În ce privește sănătatea și boala, nu-i revine numai medicului ci și cercetătorului naturii să indice, pînă la un punct, cauzele. Însă în ce măsură ei se deosebesc și iau în considerație lucruri diferite, nu e cazul s-o spunem acum, întrucît învecinarea, pînă la un punct, a celor două preocupări o arată situația de fapt: medicii mai rafinați și mai plini de zel spun cîte ceva despre natură și recunosc că-și dobîndesc de acolo principiile lor, iar cei mai aleși dintre cercetătorii naturii sffrșesc la rîndul lor, întru cîtva, prin a ajunge la principiile medicale¹³.

Note

CAPITOLUL 1

- ¹ În unele manuscrise acest tratat este intitulat „Despre organele de simț și despre cele sensibile”. Unii comentatori au preferat acest titlu; printre ei se numără și Simone Simoni, care a consacrat acestui tratat un studiu special și foarte apreciat (Geneva, 1566 in-folio). Celălalt titlu are de partea sa autoritatea lui Alexandru din Afrodisia.
- ² Raporturile cronologice dintre *De Anima* și tratatele care alcătuiesc culegerea *Parva naturalia* sînt studiate de Drossaart Lulofs, în prefața sa la ediția lucrărilor *De insomniis et de divinatione per somnum*. Leyda, 1947. Cf. Aristote, *Petits traités...* Ed. R. Mugnier, Paris, Belles Lettres, 1957. Introduction p. 7.
- ³ Aristotel atribuie viață plantelor, întocmai ca și animalelor, pentru că și ele au funcția nutritivă. (*De Anima* III, 2) Dar în tratatele de față el nu se va ocupa decît de animale.
- ⁴ Literal: despre primele, (περι τῶν πρώτων).
- ⁵ Cf. *Despre suflet*, I, 1, 9.
- ⁶ Această enumerare anunță tratatele care vor urma în ordinea sistematică concepută de Aristotel.
- ⁷ În tratatul *Despre longevitate*, I, 4. Aristotel pare să promită un tratat special sub acest titlu.
- ⁸ Cf. *Despre respirație*, XXI, 9. Aristotel exprimă aceleași idei aproape cu aceleași cuvinte. În tratatul *Despre longevitate*, I, 4. pare să promită un tratat special despre sănătate și boală, angajîndu-se să se ocupe de acest subiect „numai atît cît o

- cere filosofia naturii". Alexandru din Afrosidia se îndoiește însă că Aristotel ar fi publicat vreodată un astfel de tratat.
- ⁹ Este vorba de medicii așa-numiți „dogmatici” care obișnuiau să facă multe considerații filosofice în jurul artei lor și poate în special de Hippocrate. Probabil că de la această opinie a filosofului s-a format mai târziu o maximă: „Ubi desinit physicus, ibi incipit medicus” (Unde încetează naturalistul, de acolo începe medicul).
- ¹⁰ De ex. pasiunea, care se manifestă pe temeiul simțirii, tineretea și bătrânețea, care sînt modificări ale simțirii, respirația și expirația, care apasă și păstrează simțirea, în fine somnul și moartea, care reprezintă privații sau slăbiri ale simțirii.
- ¹¹ Adică prin experiență.
- ¹² II, 2, 4; II, 5, 1; II, 12, 1.
- ¹³ II, 2, 4.
- ¹⁴ Cf. *Despre suflet*, III, 12, 6; II, 2, 5 și 11; II, 3, 2, și 7; III, 13, 1 și 2.
- ¹⁵ Aceeași teorie se regăsește în *Despre suflet*, III, 12, 7.
- ¹⁶ Alte ori Aristotel reduce gustul la un fel de pipăit (*De Anima* III, 10, 1; III, 12, 7, sau mai jos în tratatul de față). În orice caz el nu a admis o parte specială a sufletului înzestrată cu funcția gustului, în schimb a admis o parte nutritivă. Aici Alexandru din Afrosidia adoptă o altă variantă, care spune că „gustul este o afecțiune a acelei părți a sufletului, care are funcția gustativă”. Ea amintește de un anumit gen de definiții sau explicații, care s-au înmulțit mai târziu în evul mediu și care au devenit caracteristice pentru o anumită față a acestei epoci (obs. n.) Totuși comentatori posteriori (Toma din Aquino, Nic. Leonicus Tomaeus și Simone Simoni) au respins această lecțiune din manuscrise.
- ¹⁷ Cf. *Despre suflet*, III, 13, 3 unde se întâlnește aceeași idee.
- ¹⁸ Cf. Teoria vederii din *Despre suflet*, II, 7, 1 și folosul văzului, ibid. III, 13, 3. Aristotel subliniază aici importanța văzului și auzului, care ar fi simțurile superioare, și recunoaște superioritatea văzului. În *Despre suflet*, văzul este considerat chiar simțul prin excelență (III, 3, 14). De asemenea trebuie amintit elogiul pe care i-l face la începutul *Metafizicii*.
- ¹⁹ Cf. *Despre suflet*, II, 6, 3; III, 1, 5.

- ²⁰ Alexandru suprima pe acest „și”.
- ²¹ Auzul nu percepe decît sunetele, nearticulate sau articulate; intelectul însă distinge apoi semnificațiile lor.
- ²² Cf. ultima frază din *Despre suflet*.
- ²³ O exprimare întru totul asemănătoare se întîlnește în *De interp.* I, 2. E probabil că citatul din *Despre suflet*, care apare în *De interp.* I, 4, se referă la acest paragraf.
- ²⁴ Pentru că omul învață mai mult de la oameni, decît de la natură; în primul caz individul beneficiază de realizările societății în care trăiește și care l-a precedat. În celălalt caz el e redus numai la mijloacele sale personale. Se știe cît e de justă observația lui Aristotel; e poate formulată pentru prima dată aci.
- ²⁵ Cf., *Despre suflet*, II, 6—11.
- ²⁶ Unii interpreți traduc aici astfel: „Pentru a ști (exact) care este corpul ce acționează (intervine) în fiecare din organele de simț...” Această traducere este poate „mai clară și mai în acord cu discuția care urmează”. (Mugnier) dar este destul de arbitrară în raport cu realitatea gramaticală. Alții traduc: „Pentru a ști în ce organe de simț ale corpului sînt plasate fiecare din ele...” Aceasta este traducerea cea mai literală dar nu se leagă prea bine cu contextul ideatic. În baza ei ar trebui să înțelegem că e vorba de localizarea internă a simțurilor (la creier, la inimă etc.). Noi am adoptat o traducere intermediară care e mai cuprinzătoare (include atît localizarea periferică cît și cea internă) și nu forțează prea mult textul.
- ²⁷ Cf. *Despre suflet*, I, 2, 6 și 20 și I, 5, 5 și urm. discuția teoriilor care raportează sufletul la elementele de bază ale corpurilor. Începînd cu Alcmaion, filosofii ionieni raportaseră organele de simț și simțurile însăși la cele patru elemente. Pe aceeași linie a mers și Platon în *Timeu*. La Aristotel însă aceste elemente iau tot mai mult caracterul unor medii de propagare. Cf. *Despre suflet*, III, 1 și Düring, *Aristoteles*, Heidelberg, 1966, p. 563.
- ²⁸ După Alexandru aici ar fi vorba de pitagoricieni care admiteau un al cincilea element, mai puțin subtil ca aerul și mai ușor ca apa, care ar servi la transmiterea mirosurilor; e)

- crede de asemenea că ar fi și o aluzie la teoriile din *Timeu*. Dar această presupunere pare puțin probabilă căci Platon afirmă clar că „nici un element nu a fost dispus pentru a primi cutare sau cutare miros”. Cf. *Timeu*.
- ²⁹ Aceeași observație în *De anima* II, 7, 4. Aristot nu face deosebire lexicală între corpurile netede și cele fosforescente, ci le cuprinde pe amândouă sub termenul *λεῖα* — netede, lucioase.
- ³⁰ R. Mugnier, în ediția Belles-Lettres, traduce: „...ce qui est deux devient un” (...ceea ce este două devine unul), ceea ce este inexact și gramatical și raportat la logica explicație pe care o încearcă aici Aristotel, care încearcă să lămurească fenomenul printr-un fel de dedublare înșelătoare. S-ar putea face aici o apropiere cu fenomenul dedublării imaginii atunci, când ochiul este presat, sau cu impresia pe care o avem atunci când pipăim o bilă ținând două degete încălecate, fenomene, discutate de Aristotel mai departe (460, 20—22). Ultimul dintre ele este chiar cunoscut în literatura psihologică drept „experimentul lui Aristotel”. Cf. Düring, *Aristoteles*, Heidelberg, 1966, p. 569.
- ³¹ Pasajele care preced sînt obscure. Se poate vedea la Alexandru din Afrodisia și la Albertus Magnus lunga discuție pe care o comportă dificultățile de interpretare a acestui text.
- ³² *Timeu*, 456. Părerile lui Platon pe care Aristotel le deformează uneori, sînt aici reproduse destul de fidel. Leonicus Tomaeus a apărut opiniile lui Platon contra criticilor aduse de Aristotel și Alexandru. Primul care a emis această părere este Alcmaion, atomiștii și Empedocle susțineau (cu motive diferite) că de la corpurile vin la ochi emanații. Platon, în *Menon* se alătură teoriei lui Empedocle dar în *Timeu* combină ambele teorii, susținînd că raza de lumină care iese din ochi întâlnește emanația ce vine de la obiecte. Cf. Düring, *Aristoteles*, Heidelberg, 1966, p. 563.
- ³³ Într-un lichid înghețat fiind și umedul și recele, care ar neutraliza caldul și uscatul din lumină.
- ³⁴ Urmează cîteva rînduri din poemul lui Empedocle *Despre natură*, care, după afirmația lui Diogene Laertius, cuprindea vreo 5 000 versuri. Din el ni s-au păstrat doar vreo 500 versuri.

- 35 Platon pare să facă aluzie la această Idee în *Timeu*, 456 când afirmă că primul organ pe care l-au fabricat zeii, „a fost ochiul, care ne aduce lumină”.
- 36 În acest caz vederea ar fi un fenomen pur fizic, pe când Aristotel se străduiește să arate că este vorba de unul psihofiziologic.
- 37 Ceea ce ar permite formarea imaginii prin reflectare (sau oglindire gr. ἔμφοσις).
- 38 Termenul grec folosit este ἀνάκλισις, care înseamnă mai obișnuit „reflexie” dar poate însemna și „refracție”, iar Aristotel l-a folosit uneori în acest sens vorbind de razele de lumină ce se frâng în apă. Sensul acesta din urmă pare să fie mai potrivit aici, unde pare să se opună lui ἔμφοσις de mai sus, care înseamnă „aparitia imaginii pe o suprafață prin oglindire sau reflexie”.
- 39 Aristotel menține deci părerea lui Democrit, aducându-i unele corective.
- 40 Cf. teoria diafanului în *Despre suflet*, II, 7, 1 și urm. „Vizibilitatea este culoarea dar pentru a fi văzută, culoarea trebuie să acționeze asupra diafanului și asupra diafanului luminat. Prin el însuși, diafanul, vehicul al culorii, este invizibil și incolor. Totuși se poate spune, într-un anumit sens, că lumina este culoarea lui și că actul lui, lumina, este vizibilă”. Cu alte cuvinte lumina este actul diafanului nedeterminat, iar culorile sînt diafan determinat rezidînd în corpuri.
- 41 Ca de pildă insectele. Cf. *Despre suflet*, II, 8, 1 și II, 9, 5.
- 42 Cf. *Despre suflet*, II, 9, 2 și 7.
- 43 Este vorba aici de Platon (*Timeu* 456) Empedocle (versiunile citate mai sus) și pitagoricieni.
- 44 *Despre suflet*, II, 7, 1, 5 și urm.
- 45 Observație deosebit de valoroasă cf. *Notă Introductivă* p. 12. (Düring).
- 46 În tratatul *Despre suflet*, Aristotel a stabilit că culoarea are proprietatea de a pune în mișcare străveziul (τὸ διαφανές) care poate fi în aer sau în apă.
- 47 Cf. *Despre suflet* III, 2, 1, 10 și urm.
- 48 Astăzi noi am zice „nervii optici”, dar cei antici concepeau legăturile ochiului cu creierul, ca niște canale sau conducte prin care pătrund imaginile.

- ⁴⁹ Aici apare net spiritul pozitiv al lui Aristotel care recurge la experiența, la fapte pentru a găsi o confirmare a ipotezelor pe care le face.
- ⁵⁰ Alexandru e de părere că aici Aristotel expune nu concepția sa, ci concepțiile celor vechi, despre care a vorbit în cursul acestui capitol, dar pe care se pare că le dezaprobă cel puțin în parte.
- ⁵¹ Cf. *Despre suflet* II, 8, 6, unde Aristotel susține această părere în chip direct și pe contul său.
- ⁵² În tratatul *Despre suflet*, II, 9 se discută de asemenea despre miros dar afirmația aceasta lipsește.
- ⁵³ Aceeași idee în *Despre suflet* II, 9, 8.
- ⁵⁴ Cf. id., II, 12, 2 și III, 2, 4.
- ⁵⁵ Teoria acestei emanații se poate vedea în *Meteorologia* II, 4 și passim.
- ⁵⁶ E vorba aici de o încercare de localizare internă a simțurilor. Încercarea e în sine valoroasă, dar realizarea ei, pe baza conceptelor abstracte (calde, rece, uscat, umed etc.) elaborată de antichitate, este cu totul insuficientă.
- ⁵⁷ Cf. *Despre suflet*, III, 16.
- ⁵⁸ Cf. *Despre suflet*, II, 10, 1; III, 12, 7 și passim.
- ⁵⁹ *Despre suflet*, III, 6—11. Aristotel a prezentat pînă aici o teorie generală a sensibilității; de acum va trece la teoria fiecărui simț în parte.
- ⁶⁰ *Despre suflet* II, 5, 2 și III, 2, 4 și urm.
- ⁶¹ *Despre suflet*, II, 7, 2.
- ⁶² Cf. nota 40. Aici reiese clar caracterul de mediu al diafanului.
- ⁶³ Alexandru observa că aici trebuie subînțeles „...corpurile solide...”.
- ⁶⁴ Adică un fel de culoare.
- ⁶⁵ Aerul și apa nu sînt limitate prin ele înșile ci prin corpurile care le cuprind.
- ⁶⁶ Adică în aer.
- ⁶⁷ Cf. micul tratat *Despre culori* care este apocrif. Aristotel consideră albul și negrul drept culori primitive.
- ⁶⁸ Aristotel expune pînă aici două teorii ale culorii; teoria juxtapunerii și teoria suprapunerii sau transparenței; pe care de fapt nu le aprobă. În cele ce urmează va prezenta pro-

- pria sa teorie care s-ar putea numi a „amestecului chimic”. El a mai dezvoltat această teorie în *Despre naștere și piele*, I, 10. Cf. Düring, *Aristoteles*, Heidelberg, 1966, p. 563—564.
- ⁶⁹ Cei vechi, despre care e vorba aici sînt Leucip, Democrit și poate Empedocle. Aristotel a susținut în tratatul *Despre suflet* că lumina nu poate fi o emanație și că ea este o simplă mișcare (II, 7, 2 și urm.; II, 10, 1).
- ⁷⁰ Cf. *Despre suflet* II, 11, 7.
- ⁷¹ Adică, în cazul culorilor compuse, prin suprapunere sau transparență.
- ⁷² Aici este vorba probabil de atomșiti.
- ⁷³ Teoria amestecului este expusă pe larg la sfîrșitul tratatului *Despre naștere și piele* (I. 10). Cf. Hamelin *Système d'Aristote*, p. 362.
- ⁷⁴ În realitate e vorba de tratatul *Despre naștere și piele* I, 10.
- ⁷⁵ Cf. mai jos 442 b 22; 443 b 16 și urm.
- ⁷⁶ *Despre suflet* II, 8, 1 și 9.
- ⁷⁷ Cf. mai departe c. 5.
- ⁷⁸ Cf. *Despre suflet*, II, 9, 2 și urm.
- ⁷⁹ Cf. *Ibidem*, III, 12, 7.
- ⁸⁰ Aceasta pare un fel de axiomă admisă de toate școlile filosofice. Aristotel a stabilit ca un principiu incontestabil că umedul este indispensabil pentru senzația de gust (*Despre suflet*, II, 10, 1).
- ⁸¹ Alexandru crede că această teorie este a lui Democrit.
- ⁸² Comentatorii vechi raportează această opinie la Anaxagoras.
- ⁸³ După un pasaj din comentariul lui Alexandru din Afrodizia la cartea a III-a a Meteorologiei, se pare că Aristotel are în vedere aci pe Metrodoros și Anaxagoras.
- ⁸⁴ În legătură cu acest pasaj, Alexandru trimite la lucrarea lui Teofrast intitulată *Despre apă*, în care erau, se pare, discutate toate aceste chestiuni. Lucrarea însă nu s-a păstrat pînă la noi.
- ⁸⁵ În realitate e vorba de tratatul *Despre naștere și piele* II, 2, unde sînt tratate aceleași chestiuni. Iată cum s-ar putea rezuma demonstrația care e ceva cam lungă: 1. Gustul nu poate proveni doar din apă. 2. Pentru ca apa să capete gust,

trebuie ca o cauză să acționeze asupra ei și anume căldura. 3. Umedul poate fi modificat de către contrariul său uscatul. Or natura focului este uscată și ceea ce e propriu focului este căldura. 4. Prin urmare datorită unui soi de interacțiune între foc sau căldură și uscat sau pământ, umedul capătă gust.

⁸⁶ Cf. *Despre suflet*, II, 5, 2.

⁸⁷ Cf. *Id.*, II, 1, 5.

⁸⁸ Nu trebuie să uităm că pipăitul este fundamentul vieții animale și el are ca organ, pielea. Cf. *Despre suflet* II, 4.

⁸⁹ Cf. *Despre naștere și pieire* III, 11, 762 a 12 și urm.

⁹⁰ Cf. *Despre suflet*, II, 4, 16.

⁹¹ În pasajul ce precede sînt corespondențe frapante cu *Meteorologicele*, cartea a III-a, unde se tratează despre culorile curcubeului și ale halo-ului. Teoria vederii este alta acolo; în tratatul de față, Aristotel se plasează pe un punct de vedere eminent psihologic. Cf. și Platon, *Timeu*.

⁹² Despre aceste idei, Aristotel insistă și în tratatul *Despre suflet*, II, 6.

⁹³ Aristotel, care blamează aici această opinie, a susținut-o el însuși în parte, în tratatul *Despre suflet*, III, 13, 1. El a arătat însă o diferență; pipăitul nu are nevoie de un intermediar pentru a-și percepe obiectele, pe cînd celelalte simțuri au neapărată nevoie de acesta.

⁹⁴ În tratatul *Despre suflet*, II, 7, 9. Aristotel a spus că mediul propriu mirosurilor nu are un nume special.

⁹⁵ În tratatul *Despre suflet*, II, 7, 9, se spune că peștii sînt atrași de la mare depărtare de mirosul prăzii Cf. *id.* II, 9, 5.

⁹⁶ În tratatul *Despre suflet*, mirosul nu a fost definit atît de precis (II, 9, 1 și urm.).

⁹⁷ Se poate vedea corelația strînsă care există, pentru Aristotel, între miros și gust; ceea ce nu are gust nu are în chip necesar nici miros.

⁹⁸ V. mai sus 443 a 21—22. Cf. și *Meteorologicele* I, 4, 2 unde se face distincția între aceste două procese.

⁹⁹ V. mai sus 443 a 4.

¹⁰⁰ Gustul nu poate fi o exhalatie asemenea fumului căci exhalatia este o emanație. Or emanațiile nu pot explica vederea.

- ¹⁰¹ Este vorba de un poet comic grec din sec. IV î.e.n. după informația lui Alexandru din Afrodisia.
- ¹⁰² Vom vedea mai departe (tratatul *Despre somn*, cap. 3, par. 16) aceste teorii repetate și dezvoltate. Rolul esențial al creierului este răcirea; aceasta se produce datorită îngustimii vaselor și datorită faptului că vaporii pătrund cu ușurință.
- ¹⁰³ După cum se știe, Aristotel, era mare iubitor de parfumuri. Cf. Diogene Laertios în viața lui Aristotel.
- ¹⁰⁴ Într-adevăr, Aristotel nu separă respirația de miros, dar respirația servește în primul rând la reînnoirea aerului indispensabil viețuitorului; secundar, ea servește și pentru miros. Animalul percepe mirosul numai în funcție de alimente; numai omul poate percepe mirosul independent de hrană.
- ¹⁰⁵ Se poate vedea și aici rolul important pe care îl are pentru Aristotel principiul finalității.
- ¹⁰⁶ După principiul recunoscut de Aristotel că natura nu face nimic în van, nu se pot găsi la un animal două organe care ar îndeplini aceiași funcție.
- ¹⁰⁷ Unele manuscrise dau „furnici mari”. În orice caz Aristotel mai vorbește de acest gen de insecte în *Istoria animalelor* IV, 8, 15.
- ¹⁰⁸ Cf. *Despre suflet*, II, 7, 9.
- ¹⁰⁹ Cf. *ibid.* II, 9, 6.
- ¹¹⁰ Cf. *ibid.* II, 9, 2 și 7.
- ¹¹¹ Dezvoltarea acestei teorii se poate vedea în tratatul *Despre suflet* II, 11, 7.
- ¹¹² După Alexandru, fluidul ar fi aerul.
- ¹¹³ Cf. *Despre suflet*, III, 12, 5 și III, 13, 1.
- ¹¹⁴ Această chestiune a fost atinsă indirect și rezolvată în chip similar de către Descartes, într-una din scrisorile către Th. Morus. Cf. Ed. V. Cousin, t. X, p, 194.
- ¹¹⁵ Voltaire a reluat și el acest argument într-o scrisoare către Frederic (scrisoarea XIX, 1737): „Si ces premiers principes sont indivisibles, simples, sans étendue, il s'ensuivrait alors qu'ils ne seraient pas corps; il se trouverait que la matière ne serait pas composée de la matière, et que les corps ne seraient pas composés de corps ce qui serait un peu étrange”.
- ¹¹⁶ Entitățile matematice nu sînt decît abstracțiuni așa cum

- remarcă și Alexandru. Cf. și tratatul *Despre suflet* I, sf. și III, 7,7 unde această idee e net exprimată.
- ¹¹⁷ Se poate vedea în tratatul *Despre suflet* (III, 5) marea distanță care există, pentru Aristotel, între sensibilitate și intelect.
- ¹¹⁸ E vorba de Leucip și Democrit, care au susținut existența „atomilor”.
- ¹¹⁹ Comentatorii, în frunte cu Alexandru, sînt de părere că e vorba de *Cursul de fizică*, al cărui final, într-adevăr, se ocupă cu demonstrarea imposibilității „atomilor”.
- ¹²⁰ Cf. *Definiția contrariilor* în *Metafizica* V. 10.
- ¹²¹ Actul este desigur ceea ce devine potența, dar în cazul senzației, numai o *senzație conștientă* există în act pentru subiectul simțitor. Se pare că pentru grecii vechi diezul reprezenta un sfert de ton.
- ¹²² Numai ansamblul este perceput și dă naștere unei senzații conștiente, tocmai datorită continuității.
- ¹²³ Excesul diferențial al senzației nu este altceva decît o cantitate foarte mică, prea mică pentru a fi percepută; astfel un fulg așezat pe mîină nu poate da naștere unei senzații conștiente: el este prea ușor. Se poate recunoaște aici cu ușurință legea pragului.
- ¹²⁴ Din nou referire la teoria emanațiilor.
- ¹²⁵ Cf. definiția luminii ca act al diafanului, care este mediul special al luminii în tratatul *Despre suflet*, II, 7, 2 și 5. Definițiile nu concordă întru totul.
- ¹²⁶ E vorba de relativitatea senzațiilor.
- ¹²⁷ Cf. *Despre suflet*, II, 5, 2.
- ¹²⁸ Albul și negrul sînt corelative în cadrul aceluiaș gen (culoarea), la fel dulcele și amarul; ele diferă unele de altele ca gen, dar sînt analoage (ca extreme și deci contrarii) prin poziția pe care o ocupă fiecare în genul său.
- ¹²⁹ Figura asupra căreia Aristotel încearcă să facă aci o demonstrație geometrică ar fi un segment de dreaptă, notat **AB** al cărui mijloc ar fi notat cu **C**.

CAPITOLUL 2

- ¹ Aristotel va arăta mai departe că reamintirea este memoria conștientă de ea însăși.
- ² III, 3 și III, 8432 a 10, unde Aristotel distinge memoria și imaginația.
- ³ Cf. *Despre suflet*, III, 3, 4 și III, 7, 3.
- ⁴ Cf. id. III, 5 și urm.
- ⁵ Cf. id. III, 4, 8. O idee asemănătoare se întâlnește și în *Analiticele posterioare* I, 10, 10.
- ⁶ Această problemă e doar indicată dar nu discutată pe larg în *Despre suflet* III, 4, 8.
- ⁷ Adică al ideilor de mărime, mișcare, timp, Cf. *Despre suflet* II, 6, 3.
- ⁸ Cf. *Despre suflet* III, 2, 10.
- ⁹ Alexandru din Afrodisia vorbește despre acest Antiferon în comentariul său la cartea a III-a o Meteorologicilor.
- ¹⁰ Cf. *Despre suflet* III, 6, 3.
- ¹¹ În cele ce preced apar elementele unei concepții asociaționiste. Cf. Düring, *Aristoteles*, p. 566.
- ¹² Demonstrația este destul de neclară. Themistios a încercat să o explice cu ajutorul unei figuri geometrice; ea este foarte asemănătoare cu figura ce se află în manuscrisul Par. gr. 1853.
- ¹³ Cf. *Despre suflet* III, 7, 431 a 9, unde Aristotel prezintă dorința și aversiunea ca derivată din afirmație și negație.
- ¹⁴ În tratatul *Despre mișcarea animalelor* cap. 7 și în special 701 a 32, voința e prezentată drept concluzia unui silogism.

CAPITOLUL 3

- ¹ Aristotel a anunțat acest tratat și în *Despre suflet*, III, 9, 4.
- ² *Tratatul Despre suflet* passim, dar în special în cap. II, 3 și III, 9. Aristotel distinge partea vegetativă, partea senzitivă și partea rațională.
- ³ Cf. *Despre suflet* în special II, 2, 413 b 4, 414 a 4, III 414 b 3.
- ⁴ Cf. *Despre suflet*, II 2, 5, și 11; II 3, 2 și 7; III, 12, 6; III, 13, 1.

- ⁵ Cf. *Metafizica*, A, 3.
- ⁶ E vorba de tratatele: *Istoria animalelor*, *Despre părțile animalelor* și *Despre nașterea animalelor*.
- ⁷ În forma în care ni s-a transmis, lucrarea nu cuprinde discuția chestiunii formulate aci.
- ⁸ De fapt *pneuma*, sursa căldurii animale.

CAPITOLUL 4

- ¹ Cap. III, 3.
- ² S-a văzut că imaginația este posesiunea unei imagini fără a considera această imagine ca o copie a ceva.
- ³ S-ar putea crede că e vorba de fenomenul de remanență a imaginilor, pe care îl întrevede aici Aristotel.
- ⁴ Aici e vorba de unele iluzii ale simțurilor și de ceea ce astăzi se numește pragul de excitație.
- ⁵ După cum se vede, nu simțurile ne înșală ci interpretarea pe care o dăm datelor senzoriale datorită unor stări afective, poate fi falsă.
- ⁶ Adică judecata care ne spune de ex. că obiectele văzute de la mare distanță par mai mici decât sînt în realitate.
- ⁷ Acesta e fenomenul numit „iluzia lui Aristotel”.
- ⁸ Aristotel propune aici ca procedeu de corectare a erorilor, coroborarea simțurilor.
- ⁹ În timpul nopții nu există un control al imaginilor astfel că nimic nu contrazice imaginația.
- ¹⁰ Cf. *Meteorologicele* II, 3, 359 a 14.
- ¹¹ Caracterul iluzoriu al imaginilor onirice este subliniat foarte puternic de către Aristotel.

CAPITOLUL 5

- ¹ Noțiunea de coincidență ne conduce în chip firesc la aceea de hazard; Aristotel a discutat despre această problemă în *Cursul de fizică*, c. II, cap. 4—6.

CAPITOLUL 7

- ¹ E vorba de tratatul *Despre suflet*.
- ² Aristotel studiase dezvoltarea puiului de găină în ou.
- ³ Sub această indicație se poate înțelege însă și partea de la începutul *Istoriei animalelor* (III, 3).
- ⁴ Ambele ipoteze cuprind elemente valabile, totuși Aristotel le va respinge.
- ⁵ Și totuși ipoteza lui Diogene e mai aproape de realitate decât speculațiile lui Aristotel.
- ⁶ După prezentarea făcută de Aristotel, s-ar părea că Platon combina în fond o inspirație cutanată cu o expirație pulmonară.
- ⁷ Aristotel respinge uneori, precum se vede, o serie de intuiții care se apropie destul de mult de realitate, în numele unor observații proprii, în parte juste, dar mai limitate și unilaterale, pe care le generalizează pe o cale speculativă cam pripită.
- ⁸ Unii selacieni (peștii cartilaginoși printre care se număra și rechini) nasc într-adevăr pui vii în sensul că embrionii se dezvoltă în ouăle care rămân în uterul matern pînă la maturizare completă a embrionului.
- ⁹ Aristotel a intuit just că cetaceele sînt mamifere și nu pești.
- ¹⁰ I, 17, 496 a 23.
- ¹¹ E vorba poate de *Tabelele anatomice*.
- ¹² Cf. *Istoria animalelor*, II, 17, 507 a 2.
- ¹³ Cf. *Despre simțire*, cap. 4.

Cuprinsul

<i>Notă asupra traducerii</i>	5
<i>Notă introductivă</i>	7
CAPITOLUL 1	
Despre simțire și cele sensibile .	15
CAPITOLUL 2	
Despre memorie și reamintire	49
CAPITOLUL 3	
Despre somn și veghe	61
CAPITOLUL 4	
Despre vise	74
CAPITOLUL 5	
Despre profeția ivită în somn	86
CAPITOLUL 6	
Despre lungimea și scurtimea vieții	93
CAPITOLUL 7	
Despre tinerețe și bătrânețe, viață și moarte, și despre respirație	103
Note	141

REDACTOR: AUREL DICU
TEHNOREDACTOR: GHEORGHE POPOVICI

COLI DE TIPAR: 9,75
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI: 15(3), BIBLIOTECI MICI: 15.

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
STR. BRASSAI NR. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA.
COMANDA NR. 93/1972.

**Vor
apărea**

AL. ROȘCA
Aptitudinile

R. FLORU
Introducere în psihofiziologie

ELENA POPESCU-NEVEANU
Introducere în psihologia inginerescă

PAUL POPESCU-NEVEANU
Imaginația creativă

E. DIMITRIU și col.
Elev la șase ani

**colecția
PSYCHÉ**

Editura Științifică

Lei 4,50